„ТАБОР“

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

12

Та прийде час.. і Ти
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

І. Франко.

Зміст.

ТАБОР

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 12

1929

РЕДАГУЄ КОЛЄГІЯ.

Відповідальний редактор В. КУЩ.

Генер. Штабу Генер.-Хорунжий.

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa. Warecka 9. Tel. 509-31.

РОЗДІЛ І.

В. КОЛОССОВСЬКИЙ
Генер. штабу підполковник.

Модерна танкова зброя.
(Бойові вози).

Танк, як бойовий засіб модерного війська, вперше зявився під час світової війни і треба зазначити, що його появлення льогично цілком відповідало загальному становищу військової штуки сучасної епохи.

Ще Кляузевіц висловив думку, що оборона є найміцнішою формою бойових акцій. Оборона, у всякім разі матеріяльно, міцніша від наступу через те, що в обставинах фронтального бою оборона, через своє стале розташування на місці, має незаперечну вогневу перевагу над атакою, яка мусить постійно зміняти місце. Оборона ідейно є единою акцією, тоді як атака містить у собі два ріжні елементи, а саме: вогонь і рух. Під час ведення вогню атака працює в той самий спосіб, як і оборона, і досягає, як-що умови місцевости сприяють, тої ж сили вогню, що й оборона. Але, як тільки атака починає підходити до оборони, (т. т., знаходиться в русі) вона багато тратить на своїй матеріяльній силі, бо немає змоги протиставити фізичній акції вогню супротивника фізичну акцію своєї зброї. Хоч наближення атаки і робить моральне враження на оборону, все ж таки атака під час руху фізично беззахистна. Отож рух є найслабшим пунктом атаки, яка тільки тоді одержала б перевагу над обороною (в елементарно-тактичному змісті), коли б зєднала в собі обидва головні елементи—вогонь і рух.

Цю саме можливість і дає танк.

З винаходом танку атака одержала можливість стріляти під час руху. Крім того, вона зрівнялася з обороною що до захисту (танковий панцер) і одержала засіб для легкого поборення штучних перешкод оборони, які завжди широко вживалися під час світової війни і, без сумніву, будуть вживатися й надалі.

Зявлення танків на полях бою означає нову еру в військовій справі—еру панцера в війні на суходолі. Це дуже нагадує ту еволюцію, яку перейшла фльота, починаючи з середини XIX в.

Під назвою „танк“ (англ.—„Tank“, франц.—„Char de combat“, нім. — „Kampfwagen“, італ. — „Carro armato“, польськ. — „Czołg“) розуміється панцерний і озброєний автотрактор, який відріжняється від панцерного авта (панцерника) тим, що має змогу пересовуватися на всякій місцевості в бойових обставинах. Характерною ознакою конструкції танку є гусінь, яка уявляє з себе замкнений ланцюг, що уможливлює танкові пересо-

вування майже по всякому рельєфу, поборювання перешкод, як рови, насипи, мури, поодинокі дерева, загороди і т. и.

Тепер розріжняють три типи бойових танків:

1) Легкий танк вагою 3—10 тон; обслуга 2—3 особи.

2) Середній танк вагою 10—20 тон; обслуга 4—6 осіб.

3) Важкий танк вагою 30 — 70 тон (німецький важкий танк, який вживався під час світової війни, важив навіть 150 тон); обслуга — 8—16 осіб.

До цього треба додати 4-й тип бойового танка, так звану „танкетку", яка є найновішим винаходом у танковій техниці. Танкетка—це найбільш легкий моторовий віз; вона важить 1—2½ тони; обслуга її 1—2 особи.

Уживання того чи иншого типу танку залежить від умов театру війни і від характеру бойових операцій. В випадку рухомої війни та провадження її на широких просторах (наприклад, на просторах східньо-европейської рівнини) більш доцільним було б уживання легких зразків танку. Навпаки, в умовах позиційної війни принципово потребуються два типи танків: важкий—для виконання прориву і легкий—для супроводу атакуючої піхоти й розвинення успіху; для виконання останнього завдання міг би вживатися не тільки легкий, але й середній тип танка.

З характеру завдань, які покладаються на танки, можна бачити, що важкий тип мусить бути добре озброєний і мати міцний панцер, а це для того, щоби дати йому можливість успішно змагатися з обороною в той час, коли сила її ще залишається непохитною. Легкий танк, навпаки, не потребує такого озброєння і панцера; його сила полягає в швидкості руху і в несподіваності нападу. Через це, можна сказати, що головною вимогою, яка ставиться до легкого танку, є його найбільш можлива швидкість.

Слід зазначити, що в останню добу світової війни, коли мали місце бойові сутички танків з танками, зясувалася необхідність озброєння танків не тільки кулеметами, але й гарматами, бо лише гармата мала змогу знищити танк ворога. Таким чином усі танки, навіть легкого типу, мусять мати що найменше одну гармату. Одночасно дуже корисним являється на танкові і кулемет, що проти живих цілей має велику дійсність вогню.

Отже, виходить, що еволюція легкого танку має напрямок у бік зміцнення його озброєння (гармата й кулемет) і, через це, в бік збільшення його ваги, цебто фактично намічається зеднання легкого типу танка з типом середнім.

Танкова техника з часу світової війни досягла величезного поступу і зараз існує велика кількість добрих зразків танків усіх трьох типів. Перед тим, як подати відомості про конструкцію головніших з них, ми розглянемо коротко шляхи, якими йшла еволюція танкової техники в звязку з вимогами тактичними та оперативними.

Вже було згадано, що найхарактернішою і головною частиною танку є його **гусінь**. Тільки її уживання надає танкові його дивовижну здібність переборювати всякі перешкоди на місцевості, але одночасно вона зявляється причиною всіх його хиб, а саме:

1) малої швидкости руху через велике тертя;
2) великої страти енергії мотору;
3) частих струсів, а тому й важкого керування;
4) нищення поверхні шляху.

До того треба додати ще одну велику хибу, яку мають всі панцерні бойові вози:

5) танк під час бойової акції—сліпий і глухий.

Хиби, які помічені пунктами 2, 3 і 4, спричинюються до того, що танк, хоч і має велику тактичну рухливість (пересування на малі відлеглості по всякому рельєфові), стратегічної рухливости (пересування на значні відлеглості) не посідає.

Усунення всіх цих хиб і було головними завданнями для танкових конструкторів після війни. Ріжні конструктори йшли ріжними шляхами. Дамо короткий огляд головніших з них.

1. **Удосконалення конструкції гусени і системи її причеплення.** Початкові зразки танків мали гусінь шерсткої системи, так звану гусінь Холта. Тертя її об ті частини танку, якими він лежав на ній (так звані „ролики“), було дуже великим. Гусінь була мало гнучкою в продовжнім напрямі, а через це, в разі нерівного грунту, не мала повного дотику до землі. Не мала вона також жадної елястичности в боковому напрямі і через це при повороті дуже руйнувала шлях, цілком зрізуючи його поверхню; все це утруднювало керування танком і потребувало великої затрати енергії мотору.

В нових зразках гусени всі ці хиби були більш-менш усунені. Було винайдено гусені добре елястичні, як в продовжнім, так і в боковім напрямі,—наприклад, гусінь англійського танку „Медіум марк Д“, або американська гнучка гусінь (American flexible track, — мал. 1). Це забезпечувало кращий дотик гусени до грунту і більш рівномірне розпреділення ваги на гусінь, а також полегшувало керування танком. Одночасно конструктори винайшли спосіб кращого сполучення гусени з корпусом танку, наприклад, сполучення на линві (тросі) в англійському танку „Медіум марк Д“. Це так само полегшувало керування машиною і зменшувало страту енергії мотору. Французи винайшли гумову (кавчукову) гусінь системи Кегрес (Kégresse), яка має

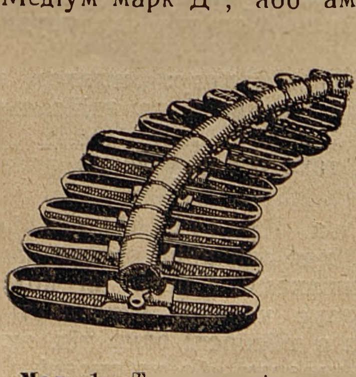

Мал. 1. Танкова гусінь — American flexible track. (Америка).

ту користь, що легка, елястична та не псує шляхів. Хоч така гусінь і має де-які хиби (головним чином: невідповідність бойовим вимогам і утруднення вживання її в зразках тяжких танків), але вона вказує нові шляхи для винаходу ідеальної гусени.

Взагалі останніми часами з конструкії гусени була усунена ціла низка хиб. Гусені модерних конструкцій більш елястичні, сприяють рівномірному розміщенню загальної ваги танка на несну частину кілець і швидкому пересуванню його без шкоди для міцности гусени та шляхів.

Наслідок удосконалення гусени і системи її сполучення можна бачити з порівнання швидкости ходу сучасних і старих зразків танків. Наприклад, модерний зразок англійского танку, так званий „Медіум марк Д.“, в звязку з уживанням змієвидної гусени, причепленої на линві, і з удосконаленням мотору та сполучення (агрегату), має швидкість 40 км./год., тоді як перші зразки англійських танків ледве досягали швидкости 4 км./год.

2. Конструовання комбінаційного (колеса і гусінь) танку. Ідея комбінаційного танку, цебто такого, який на бажання може пересовуватись, чи то на колесах, чи на гусені, зявилася скоро після світової війни, як наслідок бажання забезпечити стратегичну рухливість танків, або инакше кажучи — можливість швидкого пересовування їх власними засобами на далекі відлеглості. Звичайний танк, як то виявилося під час войни, не дозволяв такого пересовування, бо псував шляхи і занадто зношував гусені.

Під час війни французи досягали стратегичної рухливости танків ріжними засобами. Легкий танк (char léger) для того вантажили на спеціяльний самохідний віз, а середній танк Шнейдера — на міцну 4-колесну плятформу, яку перетягали важким автом. Це було тоді звичайним способом досягнути стратегичної рухливости, бо в той час техника ще не винайшла якоїсь иншої для того можливости. Але це потребувало великого спеціяльного авто-парку з усіма техничними й тактичними труднощами.

Тільки після війни техника поставила вимогу: „шляхом на колесах, полем на гусені“. Ця вимога і привела до здійснення конструкції комбінаційного танку.

Практично питання конструкції такого танку зараз розвязують в два ріжні способи:

а) Американська система Крісті (Christie). Танк для пересовування по шляхах має звичайні автомобільні колеса. Для пересовування ж поза шляхами, в полі, на кожну пару коліс (одно переднє й одно заднє колесо) накладається гусінь. Таким чином ця система має в дійсності один хід, який на бажання може працювати або на колесах або на гусені.

б) Французька система Сан Шамон (St. Chamond). Танк має окремий хід для коліс і окремий для гусени.

Колеса можуть бути, на бажання, або відкинуті вгору і тоді танк сідає на гусінь, або спущені вділ і тоді танк стає на колеса.

Кожна з цих двох конструкцій має свої додатні й відємні риси, однак обидві вони далекі від ідеалу — принаймні в їх сучаснім стані. Значіння їх лише в тім, що вони вказують нові шляхи для розвязування танковоі проблєми в її загальнім змісті.

Танк Крісті має ту користь, що його конструкція дуже нескладна, зате хиба його полягає на необхідності одягати гусінь. Це занадто складна операція й відбирає багато часу. Крім того, гусені його не мають точок опору на досить великому протязі, що зменшує здібність танку поборювати перешкоди місцевости і впливає на швидке руйнування системи гусени й коліс.

Танк Сан Шамон має два окремі сполучення — для коліс і для гусени; це ускладнює його конструкцію, але зате перехід від коліс до гусени й навідворот більш простий і легкий. Перехід від коліс до гусени може виконати команда навіть не виходючи з танку. Пересування цього танка на гусені можна вважати за більш певне, але здібність його поборювати перешкоди більш обмежена ніж у танка Крісті.

Коротка характеристика цих танків:

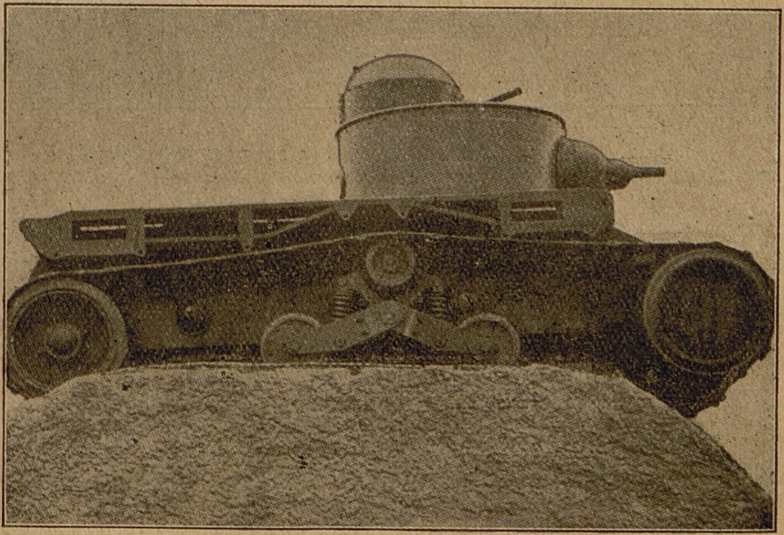

Мал. 2. Комбінаційний танк **Крісті** (Америка).
Пересувається на колесах або на гусені, яка одягається поверх коліс.

Т а н к К р і с т і (мал. 2): вага — 14 тон; озброєння — одна 57 мм. гармата і один кулемет; панцер — проти куль і легких відломків; середня швидкість — на колесах 25 км./год., на гусені — 16 км./год.; легко бере нерівності поверхні в 45°.

Танк цей спочатку не задовольнив американців і вони були від нього відмовилися, коли було винайдено 7-ми тоновий швидкохідний танк „TIEI". Однак є відомості, що тепер американці винайшли нову більш корисну систему Крісті.

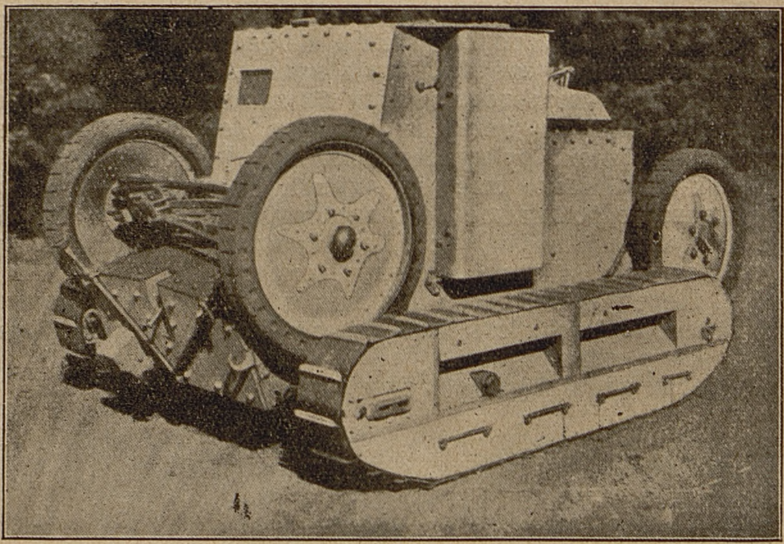

Мал. 3. Комбінаційний танк **Сан Шамон** (Франція).
Для пересування на гусені колеса відкидається до-гори, як показано на малюнкові.

Танк Сан Шамон, так званий Chenillette (мал. 3): вага — 2,7 тони; озброєння—один кулемет; панцер — 16 мм. завгрубшки; довжина — 4 метр.; висота — 1,7 метр.; довжина гусени — 2,8 метр. і ширина — 21 цм.; найбільша швидкість на колесах — 20 км./год., на гусені — 10 км./год.; команда — 2 особи.

Дальшим розвиненням ідеї комбінаційного танку є винахід конструкції пливучого танку (так звана амфібія), який має змогу не тільки пересовуватися по землі, але й перепливати через широкі водяні запори. Над конструкцією таких танків багато працювали французи (інженір Фенкіно) й американці.

Одним із знаних типів такого танку є американський пливучий танк Крісті, перші зразки якого зявилися ще в 1922 р. (мал. 4).

Цей танк має три можливости пересовування: по землі — на колесах або на гусені, і по воді — на двох гвинтах. Танк важить 6,3 тони і озброєний однією гарматою калібра 75 мм. На пробі в осени 1922 р. він легко перепливав р. Гудзон.

Але треба зазначити, що хоч проблема конструкції пливу-

чого танку технично і здійснена, та практично така конструкція майже немає реального значіння. Проби в Америці показали, що пливучий танк, після досить довгого пересування по землі, швидко тратить свою здібність не пропускати воду, а струси і тертя при пересуванню поволі руйнують систему, нищучи плавальні ціхи танка. Розуміється, це ще не означає, що техника в близькім майбутнім не розвяже цієї проблеми в більш радикальний спосіб і не збудує дійсно міцний і здатний до вжитку пливучий танк.

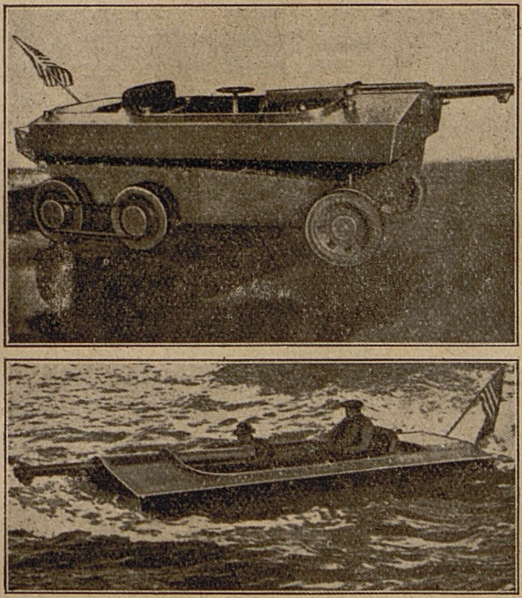

Мал. 4. Пливучий танк **Крісті** (Америка.) Пересовується на колесах, на гусені й вплав. На верхній частині малюнка показано танк на землі (на колесах), на нижній — на воді.

3. Полегшення служби команди танку. Служба команди танку через задуху, тісноту помешкання й напруженість праці дуже важка. Отже, в нових зразках танків вжито заходів до її можливого полегшення.

Для того передовсім відокремлено машинове помешкання від бойового й улаштована добра вентиляція обох помешкань. Тепер вентиляція вважається необхідною навіть в найбільш легких типах танків.

Крім того, вжито заходів для полегшення керування танком, а саме: вся праця керування переводиться не силою мязів людини, а механичним шляхом; наприклад, в американського танка „Медіум мод. 1921 р.“ керування провадиться за допомогою пневматичного приладдя, в англійського танка „Медіум марк Д.“— за допомогою олійного сервомотору і т. и.

Ще одна важлива вимога ставиться тепер до конструкції модерного танку. Танк мусить забезпечувати команду від хемічного нападу ворога в спосіб герметичного замкнення помешкань танку і дихання команди через протигазовий фільтр.

4. Заходи для усунення глухоти і сліпоти танку. Ми вже згадували, що під час праці команда танку сліпа і глуха, бо немає змоги чути і бачити, що робиться назовні танку.

Але тепер техника найшла можливість усунути в де-якій мірі цю хибу.

Отож, щоби бачити все навкруги танку, винайдені безпечні щілини, які містяться в башті танку. Це досягнуто за допомогою так званого стробоскопу — панцерного цілиндра з щілинами, який увесь час швидко обертається (мал. 5). Як відомо, людське око затримує образи, які воно бачить, на 0.1 сек., а через це, при швидкому обертанні щілин, всі вони зливаються в одну і в той спосіб людина бачить через панцерний цілиндр не гірше, як через скло, залишаючись під захистом від куль і відломків.

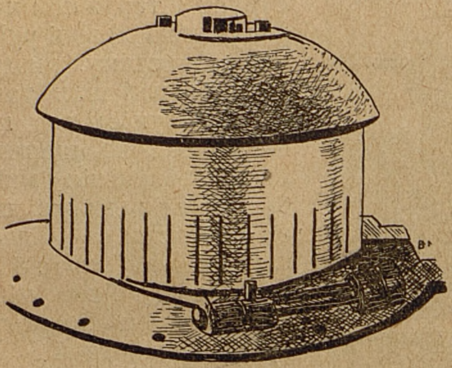

Мал. 5. Стробоскоп.

Для сполучення команди танку з зовнішнім світом тепер широко вживається радіо.

МОДЕРНІ ЗРАЗКИ ТАНКІВ.

Ми дамо короткі відомості лише про ті зразки танків, які найбільше заслуговують на увагу.

1) Легкий танк.

Дуже цікавою конструкцією танку цього типу є італійський „Фіат тип 3000" (Fiat tipo 3000 — мал. 6). Він уявляє з себе удосконалений зразок французького легкого танку Рено (Char léger). Зовнішній вигляд цих обох танків дуже подібний. Вони мають причеплений ззаду хвіст, за допомогою якого можуть переходити через рови багато ширші, ніж танки без хвостів. Італійський танк більш легкий і трохи менший за французького; крім того, він має більш міцний мотор. Коротка характеристика його така: довжина (з хвостом) 4,2 м.; ширина 1,65 м.; висота 2,2 м.; вага 5 тон (французького 6,7 тон); мотор має 54 кінські сили; швидкість 15 км./год. (при добрих умовах грунту — до 22 км./год.); здібність поборення перешкод: рови 1,8 м. завширшки, сторчові перешкоди 0,4 м., нерівності поверхні—40°, водяні перешкоди глибиною 1 м.; панцер 16 — 17 мм. завгрубшки на боках і 8 мм. завгрубшки на горі; озброєння — два зеднані кулемети або одна 37 мм. гармата у вежі; команда—2 особи.

Треба зазначити, що маневрова здібність танку дуже велика; його швидкість найбільша за всі танки цього типу.

Внутрішнє улаштування танку (див. малюнок 6) в багатьох відношеннях заслуговує на увагу. Конструкція мотору дуже

удосконалена в порівнянню з танком Рено; мотор більш легкий і має більший співчинник (коефіцієнт) корисної дії. Помешкання команди перевітрюється надійним вентилятором. Спосіб керування відріжняється від принятого в инших системах тим, що

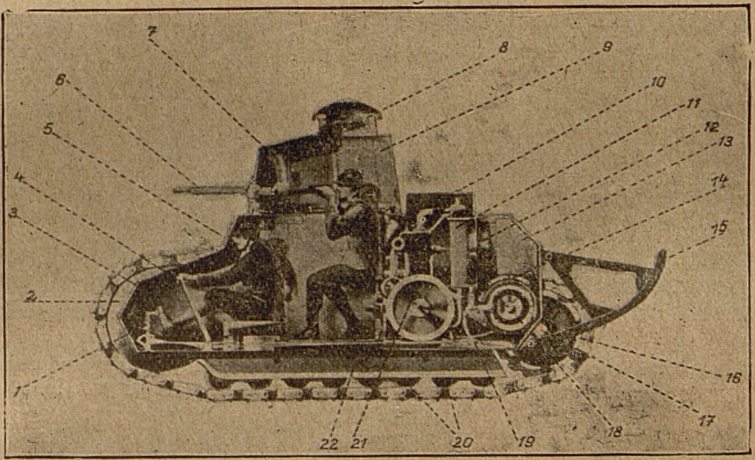

Мал. 6, Італійський танк „Фіат типо 3000" — один з добрих бойових возів. Малюнок показує внутрішнє влаштування танку. Числами означено: 1 — педаль, 2—гусінь, 3 — передній панцер, 4 — керма (стерно), 5 — перископ, 6 — кулемет, 7—магазин на 50 набоїв, 8—башта вежи, 9 — бойова вежа, 10 — машинове мешкання, 11—радіятор, 12— вентілятор, 13 — бензинова баклага, 14 — гальма, 15 — хвіст, 16—ведуче колесо, 17—діференціял, 18—вісь діференціялу, 19— вихід газів мотору, 20 — кільця і ролики гусени, 21 — 4-х цілiндровий мотор, 22 — підлога.

повороти танку виконуються за поміччю діференціяла (як у звичайнім авті), а не в спосіб виключення і гальмування однієї з гусень. Цей спосіб керування більш зручний і вигідний.

Для швидкого пересування на великі відлеглості танк має спеціяльну плятформу, яку двигає тягарове авто.

В останній час в Америці була винайдена система більш легкого танку, так зв. „TIEI", над яким ще переводять проби. Вироблено 4 танки цього зразка. Досвід з працею їх в 1928 р. показав, що танк „TIEI" відповідає всім вимогам, які ставляться до модерного зразка бойового воза. Танк важить 7 тон, має одну 37 мм. гармату й один кулемет, швидкість ходу—35,5 км./год. по шляхах і 25 км./год. по иншій поверхні. Буду танку, де міститься обслуга, можна зачиняти герметично і тоді повітря перепускається через протигазовий фільтр. Танк обслуговують 2 особи.

2) С е р е д н і й т а н к. Танк цього типу в останній час улюблений багатьома державами. Помічается навіть бажання замінити ним легкий танк, бо останній, при економії ваги, не може бути добре озброєний і не може мати досить сильного мотора.

Тепер стали знані добрі зразки середнього танку. Розглянемо два з них:

а) Американский середній танк. Існує кілька досконалих його зразків: „Медіум М. 21", „Медіум М. 22", „Медіум М. 24".

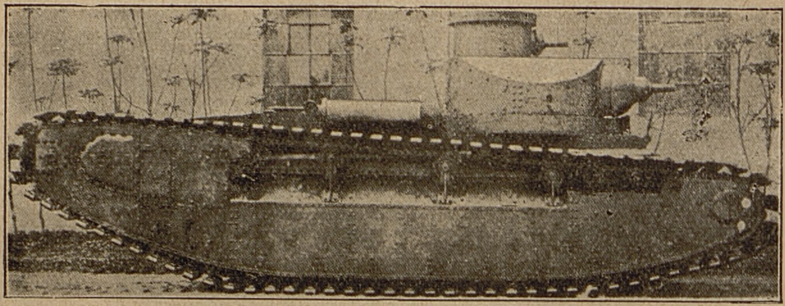

Мал. 7. Американський танк „Медіум М. 21" — модерний зразок середнього бойового возу. Дві бойові вежі — одна по-над другою.

„Медіум М. 21" (мал. 7), якого визнано авторитетами за зразковий бойовий віз, має ідеальне внутрішнє урядження. Осягнена повна економія місця й обслуги. Мотор уміщено зовсім низько між гусенями. Озброєння — в двох вежах, що розміщені одна над другою. Нижня вежа має гармату і кулемет, верхня — тільки кулемет. Конструкція гусень відповідає найкращій маневровій здібності; особливо вона вигідна для переходу через ями, повсталі від розриву набоїв; форма гусени вироблена в той спосіб, що забезпечує найбільше прилягання її до поверхні під час виходу танку з такої ями.

Танк важить 20 тон, але американці вживають заходів до зменшення ваги до 15—18 тон; мотор Ліберті в 330 кін. сил; най-

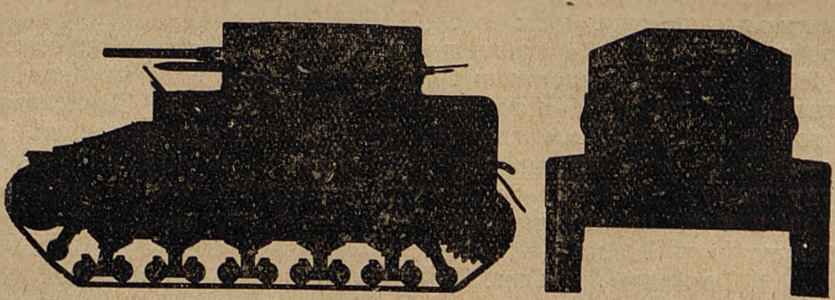

Мал. 8. Англійський танк „Медіум марк Д." — модерний зразок середнього бойового воза з міцним озброєнням — 1 гармата і 4 кулемети. (Вигляд танку збоку й спереду).

більша швидкість 45 км./год.; панцер забезпечує від куль 13 мм.—го кулемета; озброєння — одна 50 мм. гармата і два кулемети; обслуга — 3 особи.

б) Англійський середній танк „Медіум марк. Д." конструкції завода Вікерса. Цей танк так само досконалого зразка (мал. 8). Головна його особливість — дуже міцне озброєння: одна 6-ти фунтова гармата і чотири кулемети (крім того два запасових).

Є ще два зразки цього танку; в першім, середня вежа озброєна однією гарматою и трьома кулеметами (гармата в передній, а кулемети в задній її частині); в другім — вежа має лише гармату и один кулемет; два других кулемети уміщені по боках танка. Четвертий кулемет в обох цих зразках міститься спереду і трохи нижче гармати в маленькій круглій вежі; його поставлено в той спосіб, аби вести стрілянину догори (проти аеропланів).

Конструкцію гусени обмірковано дуже пильно. Гусінь має дрібні кільця (т. зв. „змієвидна") і причеплена на линвах; вона має добру елястичність, щільно прилягае до профілю місцевости, не дає струсів і вдарів.

Танк важить 17 тон; довжина 5,5 м.; ширина 2,75 м; висота 2,55 м.; середня швидкість 25 км./год., найбільша — 40 км./год.; здібність поборення перешкод: канави 2, 2—2, 3 м. завширшки, сторчові перешкоди висотою 80—90 цм.; панцер 15 цм. завгрубшки спереду, 10 цм. збоку, 6—8 мм. на горі; панцер цей забезпечує проти куль 13 мм-го кулемета.

3) Важкій танк. Заслуговують на увагу ось—які зразки:

а) Італійський танк „Фіат тип 2000" (Fiat tipo 2000 —мал. 9) — типовий зразок важкого танку, з міцним озброєнням

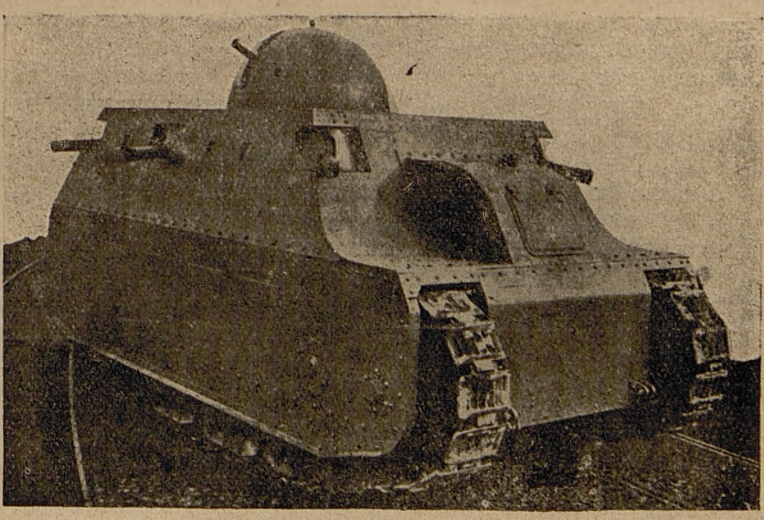

Мал. 9. Італійський танк „Фіат типо 2000"—зразок важкого бойового возу. Грубий панцер і міцне озброєння—1 гармата і 7 кулеметів.

і добрим опанцерованням. Хоч він був сконструований ще в 1917 р, але до цього часу не втратив свого значіння, як добрий и талановито обміркований технично-бойовий віз.

Коротка характеристика його: вага 40 тон; довжина 7,4 м.; ширина 3,14 м.; висота 3,8 м.; мотор — 240 кін. сил; найбільша швидкість 7,5 км./год.; здібність поборення перешкод: канави—3 м. завширшки, сторчові перешкоди висотою 1 м., нерівності поверхні — 30°—35°; панцер—20 мм. завгрубшки на бортах, 15 мм. на горі; озброєння — одна 65 мм. гармата і сім кулеметів; команда—10 осіб.

Дуже раціональна зовнішня форма танку; особливо треба вважати доцільним захованість гусени й опанцерования. Де тільки можливо, панцер має похилості, що збільшує його захисну здібність. Гусінь обхвачує ніс і керму танка, що дає змогу легко переходити через усякі перешкоди. Гусінь елястична та вміщена на чотирьох роликових вагонетках-опорах.

Гармата уміщена в панцерній вежі, а кулемети: чотири в кутах, два на бортах, один ззаду. Наперед можуть стріляти два кулемети, назад — три, — через це зменшується небезпека ворожої атаки на танк ззаду.

б) Французький танк для прориву (Char de rupture, або, офіційно, „Char 2 C").

Це один з найновіших важких бойових возів. Коротка його характеристика: вага 68 тон; довжина 10,275 м.; ширина 2,95 м.; висота 4,15 м.; мотор бензино-електричний в 500 кін. сил; найбільша швидкість 8 км./год.; здібність поборення перешкод: рови 4,5 м. завширшки, сторчові перешкоди висотою 1,6— 1,7 м., нерівності місцевости 45°; панцер 45 мм. завгрубшки спереду, 22 мм.—ззаду і на боках; озброєння — одна гармата 75 мм. або 155 мм. і дванадцять кулеметів; обслуга 14—16 осіб.

Гармата міститься в панцерній вежі. Кулемети — спереду, на бортах і ззаду. Є відомості, що танк має приладдя для переходу глибоких водяних перешкод, а тому його можна зачиняти герметично. Це має велике значіння при веденні хемічної війни.

в) Англійський важкий танк Вікерса (Vickers-Tank).

Це ще новіший і більш досконалий зразок танка, якого сконструовано в 1927 р По своїх бойових якостях він значно переважає всі відомі зразки важких танків. На жаль, певних і докладних відомостей про нього не можна добути, бо секрет його конструкції англійці заховують у таємниці. Відомо лише, що він важить 30 тон, розвиває швидкість по-над 35 км./год., має за озброєння одну 57 мм. гармату і чотири кулемети. Зовнішній вигляд танку подібний до „Медіум марк Д." (мал. 8).

4. Танкетка. Цей рід танкової зброї являється найновішим винаходом. Особливість її конструкції полягає на тім, що танкетка, при дуже малих розмірах, розвиває велику швидкість і дає досить добрий захист своїй обслузі (як через панцер, так

і через швидкість руху). Крім того, танкетка дешева й конструкція її остільки нескладна, що її може виробляти без жадних труднощів усякий автомобільний завод.

В Англії танкетку вважають за майбутню зброю піхоти, коли вся армія буде механізована, цебто, коли машини обслуговуватимуть не тільки пересування військових частин, але й вестимуть бій. Так само танкетка може заступити і кінноту майбутнього: вона буде вести розвідку, переслідувати ворога після бою і т. и.

Найбільш розроблений зразок танкетки це танкетка Карден-Лльойд (Carden Loyd) — малюнок 10. З малюнка можна бачити, що висота воза не досягає навіть росту дорослої людини.

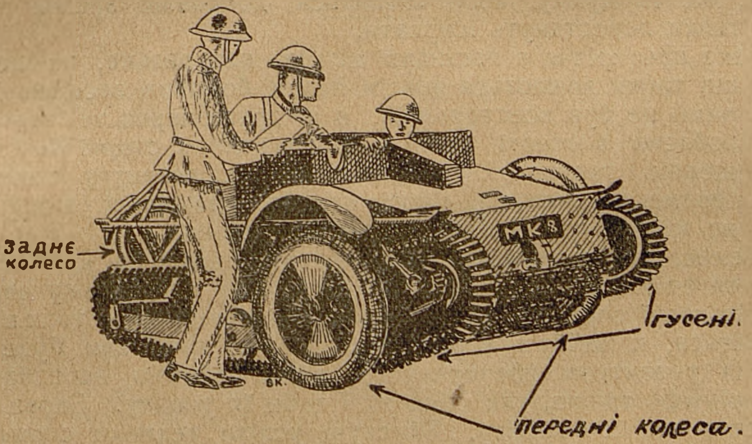

Мал. 10. Англійська танкетка Карден-Лльойд. Модерний зразок малого бойового возу.

Коротка характеристика танкетки: вага 2,5 тони; довжина 3,2 м.; ширина 1,4 м.; висота 1,5 м.; мотор Форд у 23 кін. сили; ходить на колесах або на гусені; швидкість ходу на колесах до 50 км./год., на гусені—35 км./год.; здібність поборення перешкод: рови—1,2 м. завширшки, нерівності місцевости 40°; озброєння — один кулемет; обслуга 2 особи.

Перехід від коліс на гусінь і навпаки може бути виконаний в кілька хвилин. Повороти танкетки при пересуванню на колесах робляться за допомогою заднього колеса, яке служить кермою. Повороти при пересуванню на гусені виконуються за допомогою діференціяла.

Винахід танкетки взагалі треба вважати дуже корисним.

МАЙБУТНІСТЬ ТАНКІВ.

Серед військових авторітетів ріжних країн ще не усталився спільний погляд на майбутню ролю і значіння танків. Одні рішуче твердять, що в майбутньому танк буде рішучим бойовим чинником і що він навіть заступить у війні на суходолі всі инші роди зброї. Такого погляду, наприклад, тримаються англійці—відомий фаховець танкової зброї полковник Фулер і генерал Бернет-Стюарт. Инші, навпаки, вважають танки випадковим бойовим засобом, який виник під впливом 4-х річної позиційної війни і за яким немає ніякої майбутности (наприклад, німецький полковник Бауер). Як доказ вони приводять той факт, що танки союзників мали величезні страти (по над 50%) з того часу, коли у німців винайдені були зразки протитанкової зброї. В майбутнім, на їх думку, коли зявляться досконалі зразки такої зброї, танки перестануть існувати.

Таке протиріччя в поглядах цілком натуральне, по-перше тому, що танки являються зовсім новим бойовим засобом і досвід з ними не був всесторонній, а по-друге через те, що танкова проблєма в основі своїй є продовженням старої боротьби між панцером і гарматою. В залежності від розвитку техники, иноді перемагає гармата, иноді панцер, але ніколи в цій боротьбі не може бути сказано останнього слова.

Немає, однак, сумніву, що появлення танків не є лише випадковим епізодом, а, навпаки, воно свідчить про велику еволюцію військової справи—народження нової панцерної методи війни. Розуміється, в майбутнім розвиток танкової проблєми буде йти поруч із розвитком протитанковоі зброї. Можна передбачити доби тріумфа танків, так само як і доби їх упадку. Зараз ніби то настав час їх розцвіту. Блискучі успіхи техники спричинилися до появи чудових зразків танків, які, крім міцного озброєння й опанцерування, досягли нечуваної швидкости ходу (до 45 км./год. на гусені). Немає сумніву, що боротьба протитанкової зброї з такими машинами дуже тяжка, тим більше, що в сучасну добу ця зброя трохи відстала в свому розвитку. Треба ще числитися з тим, що уживання танків в майбутності буде звязане з уживанням модерних засобів маскування (як, наприклад, штучний туман), що буде ще більше утруднювати працю протитанкової зброї.

Еволюція танків, мабуть, буде йти тими ж шляхами, якими йшла еволюція панцерної фльоти. Як відомо, боротьба між артилєрією і панцером довела на морі до вживання двох головних типів кораблів: 1) малого корабля, що ухиляється від акції вогню гармат через зменшення своїх розмірів і через збільшення швидкости ходу, і 2) великого корабля, який має захист в своїм міцнім панцері й озброєнні. Можна передбачати, що її танкові конструктори скінчать на тім, що вони будуть будувати два головних типи бойових возів: 1) дуже маленькі танки

з великою швидкістю ходу, які уявлятимуть з себе дуже малу ціль для ворожого вогню (як тепер танкетки), і 2) дуже великі танки з міцним панцером і озброєнням, які будуть дійсними рухомими фортецями.

Розміри останніх залежатимуть від можливости перевозу їх по залізниці. Через це передбачення де яких фаховців (як полковник Вельпрі), що вага великих танків досягне 1000 тон, ми вважаємо за перебільшення.

Розвиток танкової зброї мусить в майбутності дуже змінити загальний вигляд війни — в розумінні більшої її механізації та в розумінні швидкости перебігу бою. Майбутній швидкохідний танк і майбутній аероплян повинні розвязати трагедію сучасности, коли бій тягнеться тижнями, навіть місяцями, потребуючи неймовірних страт і страшного напруження нервів людини.

О. ШПІЛІНСЬКИЙ
Сотник.

Бойові сілуети майбутнього.

Світова війна рішуче забракувала форми та методи організації бойових сил минулого; вони, очевидно, не відповідали вимогам та умовам модерної боротьби. Війна, витворивши нечувану волю опору, напруживши всі духові та физичні сили, кинула в боротьбу багато нових елементів, нових ідей та засобів, але вона не встигла остаточно окреслити, випробувати нового, що і було причиною екстремної розбіжности думок окремих теоретиків. Відхилити завісу будуччини, розглянути загадкові бойові сілуети майбутнього, намагалися вже перші повоєнні письменники, але психоз хорих соціяльних настроїв, яко результат великих політичних катастроф минулого, надто однобічно впливав на їх висновки. Наслідувачі Жореса уявляли бойові сили майбутнього в формах „Озброєних Націй", що міцно стоять на широких соціяльних основах. Мораль військ великої французької революції плюс кредо марксівської теорії матеріялізму (коефіціент індустріялізації) мали на їх погляд творити основи бойових сил майбутнього. Вони шукали оформити свої ідеали в принципах Швейцарської міліції, або вилити їх в могутні, клясові армії пролетаріяту. В загальних рисах ця теорія істнує практично зараз і приймається, яко головний висновок Світової війни.

В Англії, у великій індустріяльній країні, що рано замінила масу машиною, народилася нова теорія, що вбачає рішення майбутнього в надто неясних ще обрисах ідеально - техничних

циклів. Англійці глибоко переконані, що Світову війну вирішив танк, честь винаходу якого також належить їм.

Один з головних представників цієї теорії, Фуллер, уявляє збройні сили майбутнього в образі ідеальних артилерійских армій. Цим він хоче витворити могутню ефективну силу, що мала б спиратися не на абстрактні закони філософії, але на точні закони механики. В його ідеальних арміях, де навіть людина перетворюється в машину, зрозуміло, не може бути місця надто складним соціяльним проблемам. Одначе, було би помилкою думати, що англійці цілковито відкидають значіння та ролю в війні моральних і соціяльних факторів. Англійська воєнна думка власне й цікава тим, що хоче різко розмежувати обсяг діяння в війні двох могутніх сил—ефективних та інтелєктуальних. Французи не дають такого поділу, клясифікуючи війну, яко: а) збройну, б) моральну й в) економичну, та базуючись на тих же основах: 1) досвідах Світової війни, 2) світовій економичній кризі, 3) соціяльно-політичних факторах,—вони шукають не нових форм боротьби, а лише джерел до підсилення ефективної сили. В жорстоку ефективну силу французи хотять влити моральні, соціяльні та економичні ідеали нації і витворену таким чином силу оформити в масову армію озброєної нації. Англійці творять голу ефективну силу, бездушно-жорстоку силу машини, що, по-перше, відповідає їхним традиціям наємних армій, які в майбутньому будуть замінені машинами, по-друге — скупчуючи цілий комплекс тих багатих сил, які французи хотять влити в ефективну силу, вони вже тепер намагаются витворити нову, окрему, могутню бойову силу — інтелєктуальну, ставлячи її поруч з ефективною силою.

Цим вони дають війні простішу й ясну клясифікацію: а) війна інтелєктуальна, б) війна ефективна (збройна).

Ця англійська теорія стане більш зрозумілою, коли фуллеровскі „гіпотетичні взірці майбутнього" ми замінимо фактами німецьких практичних дослідів, які вже й тепер помітно впливають на рішення других держав що до оформлення збройних бойових сил майбутнього. Німці, як відомо, теж відкидають ідеал „озброєної нації"; збройні сили майбутнього вони уявляють у формі невеликих штурмових, професійно-добровільних армій, густо насичених техникою. В англійських ідеально змеханізованих арміях фактично немає місця соціяльним проблємам, — в добровільній же німецькій армії, яка формується на професійних інстинктах—цілком витравлено дух примусового колєктиву з його гострими соціяльними конфліктами.

Цей різкий перехід від ідеалу масових армій до невеликих армій практично не тільки переводиться в трьох великих державах (Німеччина, Англія, Америка), але робиться також помітним і в організації французької армії. Наприклад, у 1911 р. фр. армія мала 8,4% професіоналів, у 1928 р. цей відсоток зріс до 40,3.

Ми не знаємо, остільки правдиві чутки про скорий перехід також і франц. армії до професійно-добровільного принципу, але думаємо, що цей процес рано чи пізно відбудеться, а з ним остаточно рушиться ідеал масової „Озброєної Нації".

Ми не вважаємо потрібним наводити цілий арсенал аргументів творців нової теорії, — в більшості вони всім відомі і прекрасно доводять абсурдність ідеї масової армії. Прикладом, зокрема, не можна не погодитися з Фуллером, коли він говорить, що, не дивлячись на колосальне удосконалення зброї, ми ясно бачимо в період останнього століття постійний занепад військового мистецтва, яке нарешті остаточно й зникає в Світ. війні. Армії перетворилися в людські отари, що час від часу гарчали з-за дротів одна на другу — їх закопала в землю „злоба кількости".

Німецький майор Зальдан теж рішуче виступає проти масових армій: „Людська маса в матеріяльному бою вже ніщо; більше — вона є зло, вона пережиток. Не маси, яких кидають безперестанно в огонь, вирішували бій; його рішали окремі бойці, на яких спиралися бойові частини". Не погодитися з м. Зальдан — неможливо. Але найкраще сказав Ж. де Перфе, коли рекомендував зачинити всі військові школи, та в майбутньому доручити війну грабарям. Геніяльний розум Мусоліні уяснив все це ще в 1918 р., коли в одній промові Мусоліні сказав: „Неможливо покладатися на мобілізаційну здібність населення, лише на призив тих, хто добровільно виступить на захист рідної справи".

В цей час, принцип професійно-добровільної армії стоїть вже по за сумнівом, але з другого боку досвід Світової війни та льогика ясно доводять, що маси населення також не можуть лишатися байдужними глядачами майбутніх жахливих подій. Це не тільки не буде відповідати високій ідеї офірности кращих синів нації, але це просто неможливе при умовах сучасних матеріяльних боїв.

Безсумніву, в майбутній війні прийме участь вся нація без найменшого винятку, але тому, що масова участь в збройній армії стала доведеним абсурдом, то потрібно шукати нових форм, в які мають вилитися бойові ресурси й воля нації, що направлені до єдиної мети — перемоги.

Це льогично знову скеровує нас до англійської теорії й клясифікації форм боротьби, яко боротьби силової (ефективної), та боротьби інтелектуальної.

Можливо, всі погодяться на тому, що т. з. ефективну силу буде складати, порівнюючи, невелика професійно - добровільна армія, одначе, беручи під увагу умови сучасних боїв, цього, очевидно, буде дуже мало. Про ширший витвір ефективної сили ми будемо ще говорити далі, а тут хочемо лише прийти до цілком зрозумілого висновку, що сама по собі ефективна сила теж має певну абстрактність. Вона, ця абстрактність, дає нам до певної міри можність судити про вищий чи нижчий ступінь цієї сили,

а останнє, очевидно, є продуктом перших та причинових сил — інтелектуальних, з яких і потрібно почати дослід.

Світова війна, крім того, довела, що метод розвязання конфліктів одною ефективною силою дуже часто може не дати рішення (Німеччина-Франція), метод надто ризикований (Росія-Австрія), що модерна боротьба в свойому арсеналі має ще багато инших засобів, якими можна нанести ворогові тяжкі поразки (Англія, Німеччина), що метод ужитку ефективної сили може і буде реальним лише в тім єдинім випадку, коли він має на меті хутко завершити результат роботи инших сил (методів) і тільки при цій умові він може нанести ворогові остаточну й рішучу поразку (розгром).

Ці причинові сили ми зібрали в одному терміні „інтелектуальна сила“, яку можемо розкласти на її складові елементи: а) культурні, б) моральні, в) національні, г) соціяльні, д) політичні, е) економичні, ж) воєнно-організаційні.

Елементи культурні, моральні й політичні являються продуктом чистого розуму та причиною инших елементів. В мент вольового напруження ці три елементи органично складають одну групу, вищий прояв якої оформлюється в єдиній могутній, інтелектуально-бойовій силі держави.

Елементи національні й соціяльні грунтуються головним чином на інстинктах людини, ступінь розвитку котрих та їх відношення стоїть в причиновому звязку з попередніми елементами. Два величні експеріменти сучасного в дуже близькому часі мають вирішити, чи належать ці два елементи до одної групи, чи вони відмінні.

Суворі факти сучасного вказують, що ідея комунізму, практично, не може розвязати надто складні соціяльні проблеми людства, з другого боку фашизм хоче довести, що соціяльні проблеми можуть бути вирішені принципом національної солідарности, який зокрема може виключити інстинкт експльоатації.

В усякому разі, приклади з життя сучасности дають нам вже й тепер певне право констатувати, що інстинкт національний стоїть незрівняно вище інстинкту соціяльного, а ступінь їх розвитку й взаємовідношення стоїть в прямому причиновому звязку з інтелектуальними силами. Ці інстинкти в мент вольового напруження безперечно підлягають законові більшого числа, в цей час, як бачимо, національного. Витворену в мент боротьби цією групою силу окреслимо національно-бойовою силою.

Елементи економічні є продуктом енергії та праці народу, яко результат тісної співпраці та впливів попередніх елементів; це й витворює зокрема т. з. „коефіціент індустріалізації“. Витворену в мент боротьби цією групою силу назовемо бойовою економично-техничною силою країни.

Нарешті остання група, елементів воєнно-організаційних (в значній мірі), очевидно, залежить від характеру та якостей народу і, базуючись в загальному на вищезгаданих бойових си-

лах, має витворити т. з. ефективну силу,—бойові збройні сили народу.

Таким чином в мент боротьби вольова сила держави теоретично мала б оформитися в такій схемі:

1. Бойова інтелєктуальна сила.
2. Бойова національна сила.
3. Бойова економична сила.
4. Бойова збройна сила.

1. БОЙОВА ІНТЕЛЄКТУАЛЬНА СИЛА.

В цій бойовій формі окреслюємо, очевидно, не цілий комплекс інтелєктуальних сил держави, а лише ту їх частину, в якій гостро виявлено та розвинено інстинкт боротьби. Головне завдання цієї сили — витворити власну волю та вміти оцінити чужу. Ця форма скупчення до боротьби інтелєктуальних сил держави, зрозуміло, не уявляє собою нічого нового і практично існує давно, під назвою „політика". Ми говорили, що Світова війна довела банкротство воєнного мистецтва, але з таким-же успіхом ми можемо твердити й про очевидне банкротство дипльоматії. В час конфлікту ця форма не тільки не зуміла витворити провідної інтелєктуально—бойової сили, але також не була в стані дати й відповідної допомогової сили, чим ясно довела, що ця форма скупчення інтелєктуальних сил держави не тільки не може мати в майбутньому домінуючого значіння, але взагалі не відповідає вимогам та умовам модерної боротьби. Війна довела, що ця стара форма також пережиток, що функції її були та будуть зовсім инші, що це лише один з методів виявлення інтелєктуально-бойової сили, що якась инша форма мусить грати провідну, домінуючу ролю, формулу якої конче потрібно знайти. В часі війни противники хутко відчули брак подібної провідної сили і, щоб допомогти справі, армії сами намагалися витворити цю домінуючу силу, підпорядковуючи собі всі духові та фізичні сили держави. Але вони не були підготовлені до цього, справа виявилася надто складною і в окремих випадках породила безліч жорстоких помилок. Розглядаючи дипльоматію, як один з засобів до переведення вольової сили, де-які армії дуже невлучно підчинили її собі, але, зважаючи на брак у неї войовничого інстинкту, витворили власні бойові форми, так звані розвідчі відділи. Новина та оригінальність методів боротьби, брак відповідних інтелєктуальних кадрів, незрозумілість широкими колами суспільности моральних основ права самооборони, зразу накинули на ці відділи тавро одіозности та, відсунув їх психольогично від інтелєктуальних основ народу й ізолював їх—дійсно зробили їх скупченням аморальних елєментів держави. Це була друга, ще й тепер тяжко поправна помилка, що невільно зробили ми, військові, при спробі створити провідну інтелєктуально-бойову силу. Зрозуміло, в минулій війні держави змушені були творити цю силу, але доконані помилки не дали їй мож-

ности оформитися та розкидали її неорганізовано окремими елементами в пресі, дипльоматії, розвідчих відділах, торговлі і т. д.

Але не треба думати, що честь зрозуміння ваги цієї сили припадає на добу Світової війни, — ця бойова сила має свою дуже давню й славну історію. Геніяльний войовник Юлій Цезар, крім могутньої сили славних римських легіонів та свого военного генія, прекрасно зумів оцінити цю силу, геніяльно оформлюючи її в одній фразі: „Divide et impera!"

Теоретично ідею цієї сили обгрунтував Макіявелі, доводячи, що найголовнішим являються цілі держави, а шляхи до цілей всі добрі. Практично основи цієї теорії були переведені єзуітами в їх клясичному витворі „Світової держави Церкви". В початку нових часів, дякуючи свойому положенню, значіння цієї сили зрозуміла и використала Англія. Грім міліонів гармат над Европою піддав під сумнів реальність цієї сили, але вороги скоро переконуються, що одною ефективною силою не можна прийти до потрібного рішення. Починається енергійна робота інтелектуальної сили, і, як це відомо, в окремих випадках вона дала надзвичайні ефекти. Наприклад, „транзитний експорт комунізму", з другого боку „таємниці будинка Крю".

Ясно, що Америку підняла до війни не англійська або яка друга дипльоматія, зрештою Америка не мала нічого проти того, щоби на час Англія помінялася місцем з Німеччиною, не проти її інтересів був-би і Status quo, але тепер вже це не таємниця, що Америку підняла „Преса Нордклифа", а це й задавило німців. У повоєнних часах, в руках большевиків, ця форма модерної боротьби часами межує з геніяльністю, й коли не дає відповідних ефектів, то лише з причини абсурдности цілей, які переслідує. Одначе клясичний приклад в сучасному, безсумніву, належить Англії. Була „молода" держава — Афганістан, перед якою стояла будуччина, але ця „будуччина" була дуже небезпечною для британської Індії. Отож Англія вжила „інтелектуальну бойову силу"... і результати всім відомі. (Між иншим відділи, в яких скупчують англійці цю силу, звуться, — „Intelligent Service"). Тепер можемо студіювати ще один яскравий приклад — „Совєтсько-Хинський конфлікт". Широким колам суспільности тяжко зрозуміти, що фактично війна йде, війна люта, жорстока. Цю війну ведуть зараз „інтелектуальні сили" ріжних зацікавлених сторін, але чи буде вжита ефективна сила, на це можна лише відповісти запитанням — чи це в конечнім результаті взагалі буде потрібне?

Хинці фактично вжили ефективну силу, яко результат роботи „інтелектуальних сил" і, як бачимо, мають позитивні наслідки.

Наведених прикладів досить, щоби оцінити ролю та характер „бойової інтелектуальної сили", але ближче окреслення складових елементів цієї сили, методів її роботи та організаційної схеми — зрозуміло виходить по-за межі нашої роботи. Ми маємо

на меті лише окреслити головні її завдання та доказати необхідність утворення авторітету цієї сили, яко передумови її роботи.

Головні її завдання уявляються нам в такій послідовності:

а) Витворити в державі вольову силу, яко загальну основу поступу.

б) Вміти певно оцінити власні сили.

в) Знати добре та вміти належно оцінити чужі сили.

г) Зважити мент, коли можна вжити власні сили й які.

д) Вміти керувати ними.

В рясних прикладах сучасного можемо спостерігати потуги окремих держав організаційно оформити цю бойову інтелектуальну силу. Найкращий приклад в цім відношенню дає СССР.

II. БОЙОВА НАЦІОНАЛЬНА СИЛА.

Ріжні причини склалися на те, що існують тепер окремі народи світу. В основі всіх цих причин лежить інстинкт егоїзму, властивий кожній окремій людині. Здійснення ідеї інтернаціоналу (комуністичного, чи ідеально-бріанівского) в конечних спробах неодмінно мусить упертися в цей інстинкт, а доки він існує, доти буде існувати інстинкт боротьби, доти, очевидно, будуть і війни. Людина без інстинкту егоїзму теж належить до „гіпотетичних взірців майбутнього". Все це прекрасно розуміють народи всього світу, чому й лишаються при старій мудрій формулі: „Si vis pacem, para bellum". Німці твердять ще рішучіше: „Виновником війни є не той, хто готується до неї, але той, хто не хоче готуватися, бо тим він сам дає привід напасти на нього". На цій підставі ген. фон Зеект радить німецькому народові „морально гвоздити пацифістів до стовпа неслави", бо ніхто инший як вони являються виновниками війни.

Це оригінальне умотивовання зовсім не виглядає парадоксом. Нація мусить бути кожну хвилину готова до боротьби, бо лише ця готовість надає їй авторитету, поваги, стушовує гостроту форм міжнародніх відносин і являється найкращим закладом спокою та добробуту держави. Війна ствердила, що мати готовою одну лише ефективну силу ще замало для ведення сучасної жорстокої боротьби. Вся нація психольогично мусить бути готовою до боротьби, мусить мати досить моральної сили, щоби перенести увесь тягар та жорстокість її, а цього можна досягнути через творчу працю сильної, сконцентрованої національної волі. Передумовою цієї волі є форма правління держави: уряд, а не ефективна сила, має спиратися на здоровому соціяльному грунті, бо основа останньої є фах і машина. З огляду на це ми й розглядаємо концентровану національну волю, як другий фактор та форму бойової сили майбутнього. Минула війна доказала, що тягар та офіри боротьби легше переносила та держава, в якій сильніше була виявлена

національна воля. Для виявлення національної волі потрібна певна організаційна форма і ми окреслюємо цю форму „бойовою національною силою". Як відомо, основи подібної сили існують вже й тепер по ріжних державах у формі фашистських, комсомольских, національних, ріжних німецьких бойових організацій і т. д. Все це очевидно залежить від характеру того чи иншого народа, але ширше застановлення над цим питанням виходить по-за межі нашої роботи. Головні завдання „бойової національної сили" ми уявляємо такі:

а) Витворити в нації волю до боротьби.
б) Підготовити її морально та физично до умов сучасної боротьби.
в) Дати в потрібний момент максімум готових до бою членів нації.
г) В момент боротьби піддержати віру нації в свої сили.

Значіння та роля бойової національної сили оцінені в потрібній мірі окремими державами.

III. БОЙОВА ЕКОНОМИЧНА СИЛА.

В основі економичної будови лежить інстинкт боротьби, пpояв якого залежить, очевидно, від попередніх сил. Форми впливу держави на економичну будову країни в ріжні часи виявлялися в ріжних методах протекціонизму, регулюючих узаконеннях, власній ініціятиві і т. д, що були направлені до витворення й піднесення власних економичних можливостей. Але минула війна удовіднила, що всього цього було замало, що потрібна якась концентровано - організаційна форма, потрібні більш ширші засоби та методи, направлені до регулювання та оформлення окремих відношень в економичній будові країни. Значіння в боротьбі економичних можливостей оцінено в потрібній мірі окремими теоретиками и переважно всі вони приходять до одної організаційної схеми: з одного боку—організаційна воля, з другого—ширша можливість вільного розвитку. Під терміном „бойова економична сила" ми розуміємо керуючу організаційну волю, що направлена до можливо ширшого розвитку всіх матеріяльних можливостей держави, як рівнож до витворення відповідного „коефіціенту індустріялізації", як основи бойових ефективних сил держави. За найкращий проект подібної організаційної форми тепер визнається французьке положення: „Організація Озброєної нації".

IV. БОЙОВА ЗБРОЙНА СИЛА.

Від ідеалу масових армій ми вирішили відмовитися з таких головних причин:

1. Масова армія може вести війну, але не може вирішувати модерних боїв.

2. Умови сучасного техничного бою вимагають високо-кваліфікованого вояка, що відповідає засобам модерної боротьби. Витворити подібного вояка в умовах примусової масової армії, очевидно, неможливо.
3. В умовах сучасного бою для мас нема місця на полі бою; кожен зайвий вояка не тільки не допомагає, а перешкоджує в бою.
4. Кількість масових жертв не відповідає досягненим результатам.
5. Сучасний бій вимагає відповідного техничного насичення бойових частин, яке абсолютно не може бути доведене та задержане в потрібним ступені при системі масової армії.

Через ці причини ми приходимо до ідеалу, порівнюючи, невеликої, добровільно-професійної армії, яку назвемо „штурмовою армією". Численність її буде, очевидно, залежати від двох головних причин:

1. Фінансових засобів держави.
2. Методів забезпечення вояків цієї армії.

Перше — зрозуміле, друге, зважаючи на загальну вартість цього вишколеного, національно високо-свідомого елементу, державі не тяжко буде забезпечити його відповідно.

Довічна служба членів цієї армії буде обіймати ріжні періоди; перший — в добровільній армії, другий — яко кадри „активної армії", третій—інструкторами служби в „резервовій армії", або відповідне приміщення на другі посади, в поліції, міністерстві шляхів, лісництві, комунальній охороні і т. д.

Одначе, зважаючи на умови сучасних матеріяльних боїв, одної добровольної армії, зрозуміло, буде замало; з одного боку потрібен відповідний резервуар до поповнення її, з другого — потрібна якась форма допомогової сили.

Нам ясно, до відповідно вихована нація може вимагати від своїх членів принести і свої посильні офіри для загальної справи. Все це приводить нас до думки про відповідно організовану допомогову збройну силу, яка нам уявляється оформленою в такій схемі:

1. Основу збройної сили народу творить так звана „Штурмова армія".
2. Резервуаром для поповнення її служить так звана „Активна армія".
3. Джерелом поповнення активної армії та допомоговою силою окремого призначення має бути так звана „Резервова армія",

„Штурмову армію" творить, як згадувалось, добровільна, порівнюючи невелика, високо - кваліфікована армія. Ця армія не веде так званої „малої війни"; її одиноке призначення—рішати тяжкі бої, чому і зважаючи на її високу вартість, вона має

лишатися в бою рівно стільки, скільки це потрібно для вирішення бою.

Резервуаром для поповнення „штурмової армії" та силою до завязання й переведення малих боїв має бути „активна армія". Організація цієї сили, в загальному, буде подібна до сучасних рекрутових армій, але має бути збудована на принципі теріторіяльному. Ця армія має перепускати відповідний контінгент рекрутів з періодом служби не менш 6—8 місяців. В час війни, мобілізувавши відповідні періоди, ця активна армія має виконувати всі функції армій минулого. Озброєння цієї армії, в загальному, буде відповідати „штурмовій армії", оскільки на це дозволять можливості держави.

„Резервова армія" має бути джерелом до поповнення „активної армії" і складатиметься з старших періодів. Збудована на принципі міліційному, вона не буде потребувати безцільного казарменого скупчення, брудної картини минулого, а в потрібний мент буде закликатися в відповідній кількості. В час війни на цю „резервову армію" будуть покладені ті спеціяльні завдання, які відповідатимуть її озброєнню та бойовій якості, (наприклад позиційна, залогова й охоронна служба).

В такій формі нам уявляється організація бойових сил майбутнього. В минулу війну концентрованою формою бойових сил були штаби головнокомандуючих озброєними силами. В нашій організаційній схемі, яка базується на клясифікації війни, яко війни інтелектуальної та війни ефективної, штаб збройних сил має своє спеціяльне завдання й, зрозуміло, не може бути центром загальної концентрованої волі, бо не виключене, що в війні майбутнього він може зовсім не прийняти прямої участи в боротьбі. Потрібна таким чином инша концентрована форма всіх бойових сил майбутнього, окреслимо її провізорично „Бойовий штаб нації", який і буде поділений на відділи: 1. Інтелектуальний, 2. Національний, 3. Економичний, 4. Генеральний Штаб.

Воєнних теоретиків цікавить питання, як буде називатися наука, яка обійматиме цей комплекс бойових сил майбутнього. Стратегія має своє спеціяльне завдання і трактує про мистецтво вживання боїв для осягнення цілей війни. Нова наука має, очевидно, трактувати про мистецтво вживання модерних бойових сил задля осягнення цілей війни і, правдоподібно, має прийняти термін: „Імператорія", базуючись на кантівському категоричному імперативові: „Я хочу, я можу".

24.IX.1929. Берлін.

ТИМІШ ОМЕЛЬЧЕНКО
Підполковник.

Артилєрія у модерній армії.

Необхідність артилєрії на бойовім полі визнана вже здавна, а тому розвиток її йде поруч з розвитком воєнної справи. Разом з ростом впливу матеріялу на воєнну чинність, росте й кількість артилєрії, її калібри й далекосяглість. Одночасно відбуваються й зміни в тактиці артилєрії, що мають метою найкраще виконання нею своїх завдань на полі бою.

* * *

Завдання артилєрії на полі бою полягає в широкій співпраці з піхотою (кіннотою). В загальних рисах ця співпраця вимагає від артилєрії використання максімуму своєї сили в певний мент і на певному місці. Ближча ж спрівпраця цих родів війська вимагає, щоби артилєрія підпирала піхоту за кожної бойової обставини і на кожнім кроці.

Використання артилєрією максімума своєї сили в певний мент і на певному місці досягається через зосередження її в руках одного начальника, здебільшого, в руках начальника дивізійної артилєрії. Широка ж співпраця артилєрії з піхотою, навпаки, вимагає розосередження її між піхотними одиницями й підлеглости відповідним піхотним начальникам.

Про доцільне полагодження артилєрією згаданих, зовсім протилежних, вимог клопочуться усі модерні армії. Тимчасом прийшли у цім питанню до того висновку, що на безпосередню артилєрійську підпору піхоти виділюються з дивізійної артилєрії піхотно-супроводні батареї, тоді як решта дивізійної артилєрії залишається в руках її начальника.

На супровід піхоти дивізійна артилєрія виділяє легко-польові батареї по одній на кожний полк. Ці батареї підсилюють полкову артилєрію і разом з нею беруть участь у піхотнім бою. Ця бойова участь полягає в боротьбі з ворожою полковою артилєрією, з ворожими кулеметними гніздами й бойовими возами, в нищенню і моральнім пригнобленню ворожої піхоти. Для цього супровідні батареї не тільки посуваються разом з піхотою, а й підлягають бойово начальникам тих піхотних частин, до яких їх прилучено. Така підлеглість диктується вимогою єдности командування та являється найкращою запорукою бойової й моральної спільности піхоти з супровідними батареями.

Дуже розповсюджена думка про небезпеку такої підлеглости артилєрії піхотним начальникам, яким, мовляв, бракує фахових знань артилєрійської справи, є певно наслідком дотеперішнього розрізненого бойового виховання піхоти й артилєрії. Модерно — бойове виховання цих двох родів зброї, згрунтоване на їхній широкій бойовій співпраці, так добре знайомить артилєрію й піхоту

між собою і так добре їх одна до другої призвичаює, що артилерійська справа піхотним начальникам, а піхотна справа начальникам артилерійським чимсь чужим не буде. Тоді піхотний начальник не вимагатиме чогось неможливого від підпорядкованої йому батареї, а командир цієї батареї знатиме, як піхоті найкраще допомагати.

З сказаного видно, що підпорядкування супровідних батарей відповідним піхотним начальникам (командирові полку чи куріня) необхідне в бойовому відношенню й ніякої небезпеки в собі не криє. Зате просте долучення супровідних батарей до піхотних одиниць, без підпорядкування їх відповідним піхотним начальникам, не тільки небезпечне для суцільности піхотно - артилерійської співпраці, а, навпаки, на бойовім полі просто недопустиме, з огляду на потребу тут простоти й єдности командування.

До сказаного про супровідні батареї треба ще додати, що заведення спеціяльно-супровідних батарей певного калібру й певної далекосяглости, як це подекуди пропонується, ускладнило б немало організаційний і господарчий бік артилерійської справи. Значить, піхотно - супровідні батареї мусять бути звичайними легко-польовими батареями дивізійної артилерії.

По відрядженню до полків трьох піхотно-супровідних батарей, у руках начальника дивізійної артилерії залишається решта легко-польової та вся важко-польова дивізійна артилерія. Це дає змогу начальникові дивізійної артилерії творити артилерійський кулак для поборення ворожої артилерії, а також підсилити головну атаку власних військ чи загородити власні позиції від атакуючого ворога. Помимо цього дивізійна артилерія має обстрілювати ворожі місця скупчень, шкодити ближчому ворожому сполученню й підпирати та охороняти крила власного війська.

Щоби всі ці завдання добре виконувати, артилерія мусить добре бачити все бойове поле, щоби добре спостерігати всі події на ньому, а також мусить пильно стежити за чинністю свого вогню. Досягається все це доцільним заложенням артилерійських обсерваційних пунктів. Ці пункти мають давати найкращий огляд бойового поля. Без них артилерія сліпа, а тому й безкорисна.

Яке велике значіння мають обсерваційні пункти артилерії показує вже те, що вони впливають на вибір головної бойової смуги і за їхне володіння ведеться часто вперта боротьба, особливо на початку стрічних боїв.

Розміщення артилерійських обсерваційних пунктів і те, яку місцевість вони можуть спостерігати, а яку ні, впливають також в значній мірі на бойові рішення піхотних начальників. Тому, наприклад, начальник дивізії мусить завжди мати такі докладні відомості від свого начальника артилерії.

З сказаного ми бачимо значіння розвідки артилерійських обсерваційних пунктів, отож і вагу уважного вибору і підготовки відповідаючих такій розвідці старшин і підстаршин.

Відповідно до місця артилєрійських обсерваційних пунктів іде й бойове розташування батарей. Необхідно, щоби обсерваційний пункт лежав можливо під траєкторією батарейних стрілів, що дає змогу найкращого спостерігання. Чим більше віддалений в бік від траєкторії стрілів артилєрійський обсерваційний пункт, тим тяжче й гірше з нього спостерігати. Батареї мусять стояти можливо ближче до своїх обсерваційних пунктів, щоби мати добрий звязок, передовсім телєфоничний. У кожнім разі батарея має бути не далі двох верстов від свого обсерваційного пункту. Обсерватор її мусить також міцно вязатися з піхотним начальником того відтинку, на якім лежить артилєрійський обсерваційний пункт, тоб-то з відповідними сотенними чи курінними командірами.

Артилєрійські обсерваційні пункти, а за ними й батареї пересуваються весь час на близькім віддаленню за піхотою. Чим далі обсерваційний пункт находиться від власної піхоти, тим гірше помічаються звідти подробиці бою, а через те зменшується підпора артилєрією піхоти. Налагодження доцільного і вчасного пересування обсерваційних пунктів лежить на начальникові дивізійної артилєрії, за винятком батарей, які супроводять піхоту. Це тому, що зміна обсерваційного пункта вимагає досить довгого часу (на відтинкові дивізії до 2-х годин).

Крім цього, обсерваційні пункти мусять дати змогу спостерігати й за сусідніми відтинками, щоби в потрібний час прийти їм з допомогою. Можливість доброго спостерігання сусідніх відтинків особливо необхідна в випадку зосередження артилєрійського вогню на якомусь одному відтинкові.

На артилєрійські обсерваційні пункти використовуються насамперед природні дані. Коли ж їх бракує, чи на спостерігання дальших ворожих позицій не вистачає, тоді вживається для цього штучних засобів, а саме—аеростатів і літаків. Але праця згаданих штучних засобів залежить від погоди і т. п. До того ж, уневидимлення такого штучного обсерваційного пункту досить тяжке, а тому й небезпека для нього з боку ворожих гармат і літаків занадто велика. Вживання їх потребує значного досвіду й особливого забезпечення.

Всі завдання артилєрії вяжуться головно з операціями піхоти (кінноти). Тому, що для піхоти (кінноти) важне можливо більше физичне й моральне пригноблення ворожої піхоти, то про це мусить дбати в першу чергу артилєрія. Чим з більшого віддалення від поля піхотного бою візьме артилєрія ворожу піхоту під свій влучний вогонь і примусить її розгортатися, тим краще виконає вона свій обовязок перед власною піхотою. Звідціль виникає, що більша далекосяглість артилєрії спричинюється до кращого виконання нею своїх завдань. Розуміється, помимо далекосяглости артилєрія мусить давати і перекидний вогонь, щоби краще бити ворога, що заховався у нерівностях місцевости. Далекосяглість артилєрії набирає ще більшого значіння в арміях

з невеликою кількістю артилєрії, бо тут раптовне зосередження сили артилєрійського вогню на якомусь відтинкові найбільш залежить від допомоги артилєрії з сусідніх відтинків. Але допомога артилєрії з сусідніх відтинків можлива при умові, коли гармати далекосяглі, бо тут потрібен скісний вогонь.

Взагалі ж, скупчення сили артилєрійського вогню на якомусь відтинкові досягається стягненням туди артилєрії з инших відтинків, згідно з принципом економії бойових сил на війні. Проте ж, скупчення сили артилєрійського вогню творить не так кількість артилєрії, як кількість стрільного до неї матеріялу. Тому краще мати менше артилєрії з довільним бойовим припасом, ніж навпаки.

Забезпечення бойовим припасом являється одним з головних і складних питань модерної війни. Отож, витрата його мусить бути доцільна й обачна. Через це, артилєрійський вогонь по площі, за сучасного розкиненого і захованого бойового ладу, вживати годі, бо страти ворога не будуть відповідати витраченому бойовому припасові.

Щоби бути для ворога грізним ударом, артилєрійский напад мусить впасти на нього несподівано з усією своєю силою. Ця найбільша сила артилєрійського вогню мусить, наче крицевою довбнею, оглушувати ворога, його розторощувати. Можливости цього, навіть, не перешкодить і обмежена кількість бойового припасу, коли вогонь буде ведено короткими, але тяжкими ударами. Отож могутність артилєрійського вогню завжди мусить бути використана в повній мірі.

Відповідне використання нерівностей поверхні разом з стараним закопуванням у землю бойового ладу ставлять до артилєрії вимогу нищити ці закриття, руйнуючи живу ворожу силу й матеріял. Шрапнеллю артилєрія цього зробити не може. Тому шрапнель у бойовому припасі модерної артилєрії виносить тільки 10 — 15 відсотків, хоч до Великої війни вона складала половину цілого артилєрійського бойового припасу.

З завдання артилєрії — широко й повсякчасно підпирати піхоту — виникає, що вона своїм вогнем має прикривати і розгортання піхоти. З цього ясно, що розгортання артилєрії мусить опередити розгортання піхоти. На розгортання артилєрійського відділу потребується 30 хвилин з менту одержання на це наказу.

Доцільне виконання артилєрією повсякчасної і найкращої підпори піхоти досягається, коли артилєрія у рішаючий мент і на відповіднім місці виявить найбільшу силу свого вогню. Отже до рішаючого менту артилєрія мусить свої сили берегти й заховувати. Таке зберегання й заховування артилєрії до рішаючого менту особливо важне при обороні. Тут артилєрія перед атакою ворожої піхоти не повинна виявляти більшости своїх сил, хоч би ворог всіма засобами старався її на це викликати.

Тісна співпраця артилєрії з піхотою та потреба зосередження її в потрібний мент і на потрібнім відтинкові вимагають

від артилєрії доброї оперативної і тактичної рухливости. Оперативна рухливість потрібна всій артилєрії, а рухливість тактична здебільшого артилєрії легко-польовій. Оперативна рухливість артилєрії досягається посіданням нею засобів до свого швидкого пересування по шляхах на значні віддалення. Оперативне пересування доконується, крім залізниць, тягаровими та спеціяльними самоходами. Тактична рухливість артилєрії досягається з одного боку зменшенням ваги гармат, з другого ж — використанням перевозових засобів, відповідно до природніх обставин. Для цього уживаються коні, мотори, самоходи й инше.

За добру кінно-артилєрійську тягу дбає тепер кожна армія. З окрема про це дбають Північно - Американські Сполучені Штати, хоч широкорозвинена там промисловість могла б цілком задовольнити всі потреби модерної армії в моторовій тязі. Дбання про кінно-артилєрійську тягу полягає покіль-що на спробах виплекання відповідних пород коней, що найбільш надавалися б на цю мету.

Разом з цим провадяться проби ріжних моторів для потреб артилєрії. Ходить про винахід моторової тяги для швидкого пересування артилєрії по полі. На разі проби англійської територіяльної армії з „фордзон-двигуном“ дали швидкість руху по шляху до 15 верстов, по полі до 5 верстов на годину. Як бачимо, досягнена норма (5 верстов) замала.

Ідеальним засобом тактичного пересування артилєрії в наші часи вважається моторовий лафет. Він дає змогу артилєрії зблизька посуватися за піхотою та залишатися при гарматі і на позиції, через що скорочується значно час при зміні позиції. Опріч того, при моторовім лафеті гармати можуть возити при собі більш амуніції. Розуміється, і з моторовим лафетом справа стоїть не так уже добре. Отож і тут треба бути поміркованим та обережним у висновках. У кожнім разі, не треба забувати, що без допомоги коня артилєрія не обійдеться. Особливо там, де промисловість ще не досить розвинена, де бракує відповідних сирівців, де шляхи не досить густі й добрі і, нарешті, де місцевість чи грунт заважають рухові важких моторових возів.

* * *

Завдання артилєрії, як бачимо, занадто тяжкі й ріжноманітні. Доцільне виконання артилєрією цих завдань можливе тоді, коли до цього пристосована перш за все її організація.

Про організацію артилєрії дбають тепер всюди, хоч не в усіх країнах політичні й господарчі фактори сприяють у повній мірі переведенню модерно-артилєрійської організації. Головні засади цієї організації, сперті на багатім досвіді Великої війни, скрізь однакові. Вони полягають у: 1) збільшенню кількости важкої артилєрії, 2) здобуттю максімальної далекосяглости артилєрії, але не коштом її властивости давати перекидний вогонь, 3) заведенню полкової артилєрії й артилєрії протилітакової, 4)

піднесенню оперативної і тактичної рухливости артилєрії, 5) збереженню матеріяльної частини артилєрії й артилєрійського бойового припасу.

Потреба в збільшенню кількости важкої артилєрії викликається все глибшим закопанням у землю бойового ладу і зміцненням цього закопання залізом і бетоном. Отже, ясно, що важка артилєрія потрібна перш за все проти піхотних укріплень та штучних загород. Про боротьбу ж з ворожою артилєрією нічого й говорити, бо без важкої артилєрії вона просто неможлива. Через те, що боротьба з ворожою піхотою й артилєрією лежить переважно на артилєрії дивізійній, організація останньої переведена так, що легкі й важкі її гармати творять або рівні частини, або на легкі батареї припадає біля 3/5, а на важкі батареї біля 2/5 усієї дивізійної артилєрії. У французькій, приміром, армії, яка тепер найбагатша артилєрією, дивізійна артилєрія складається з полку 7,5 цм. легко-польов. пушок, поділеного на три відділи по три батареї в кожнім, і полку 15,5 цм. польових гавбиць, поділеного на два відділи теж по три батареї у кожнім. Але у французькій армії залишилася корпусна система і тому вона має ще й корпусну артилєрію, яка складається з полку 10,5 цм. важко-польових пушок (2 відділи в полку) і з полку 15,5 цм. польов. гавбиць, у складі теж двох відділів. Тут, як видно, дивізійній артилєрії важко-польових пушок не дано, але ці пушки находяться в корпусній артилєрії, яка й доповнює артилєрію дивізійну.

В арміях дивізійної системи артилєрія дивізійна без важко-польових пушок обійтися, розуміється, не може. Тут дивізійна артилєрія має складатися з полків легко-артилєрійського (легко-польові пушки та легко-польові гавбиці) і важко-артилєрійського (важко-польові пушки і важко-польові гавбиці). Відсоткове віндошення між гавбицями й пушками у дивізійній артилєрії, з досвіду Великої війни, має виносити 3:2. Це тому, що модерно-бойове поле має здебільшого закриті артилєрійські цілі, в які найкраще влучає перекидний вогонь гавбиць. Вогонь гавбиць — також найдоцільніший і при утворенню вогнево-артилєрійської загороди.

Хоч велике значіння гавбиці в модерній війні безперечне, але відсоткове відношення між пушкою й гавбицею у дивізійній артилєрії, чи артилєрії дивізійно-корпусній (Франція, Рад. Союз) ріжним арміям доведеться проте пересувати більш чи менш на користь пушок. До цього примушуватиме, з одного боку, постачання та транспорт гавбичних набоїв, що майже вдвічі важчі за відповідні набої пушок. З другого боку, до цього примушуватиме необхідність що-більшої далекосяглости дивізійної артилєрії, а більшу далекосяглість посідає пушка. Тому в арміях з обмеженою кількістю артилєрії доводиться обмежувати користування перекидним вогнем на користь його далекосяглости, цеб-то зменшувати відсоток гавбиць і збільшувати відсоток пушок.

Полагодження справи далекосяглого та перекидного вогню

робить багато клопоту артилєрійським фахівцям. Вже само збільшення далекосяглости гармати не повинно ні в якім разі збільшувати її вагу, бо саме через зменшення ваги гармати стараються вплинути на піднесення оперативної й тактичної рухливости артилєрії. Отож, справа справді тяжка. Але ж артилєрійські конструктори таки її досить добре полагодили і зараз далекосяглість вже легко-польової пушки виносить до 15 верстов, а легко-польової гавбиці — до 11.

У полагодженню в артилєрії далекосяглости з здібністю до перекидного вогню впали на думку про пушко-гавбицю, прагнучи цим шляхом вплинути на зменшення ріжнородности гармат. Фірма Шнейдера виробила 8,5 цм., а фірма Бофора — 9 цм. пушко-гавбицю. Пушко-гавбиця фірми Шнейдера, з далекосяглістю до 15 в. як пушка, дає перекидний вогонь за допомогою зменшення заряду і, як гавбиця, має до 10 в. далекосяглости. Проте ця пушко-гавбиця важка і вимагає значного часу на наладування. Теж можна сказати і про пушко-гавбицю Бофора.

Взагалі досвідчені німецькі та французькі артилєристи висловлюються проти пушко-гавбиці, бо з-за неї армія позбавилася б відразу і доброї пушки і доброї гавбиці. Ті й другі висловлюються за залишенням пушки й гавбиці, але з однаковим до обох лафетом. Наприклад, генерал Гер, генерал-інспектор французької артилєрії за Великої війни, висловлюється за 7,5 цм. легко-пол. пушку з далекосяглістю до 15 в. і за 10,5 цм. легко-польову гавбіцю з далекосяглістю до 12 в.

Отож, полагодження справи дивізійної артилєрії не легке, хоч у великій частині вже й доконане. Проте дивізійна артилєрія не в стані бути такою рухливою і так близько за піхотою посуватися, щоби дати піхоті скрізь і завжди потрібну підпору. Тому, з досвіду Великої війни, виникла потреба заведення ще більш рухливої й легкої артилєрії, яку названо полковою артилєрією.

Полкова артилєрія є зброя самої піхоти і має своїм завданням безпосередньо підпирати піхоту у боротьбі з піхотою ворожою. Підпора ця полягає у поборенню ворожої полкової артилєрії, ворожих кулеметних гнізд, у боротьбі з ворожими бойовими возами і з ворожою піхотою. Отож полкова артилєрія посувається всюди і завжди разом з піхотою, а тому мусить бути мала розмірами, легка на вазі, рухлива, влучка та з широким полем обстрілу.

Складається полкова артилєрія з 3,7 цм. пушок та легких і важких минометів — у Франції; з 3,7 цм. пушок та 7,5 цм. гавбиць у Сполуч. Штатах Північної Америки; з 3,7 цм. і 4,7 цм. пушок — в Англії (спроби); з 6,5 гірних гармат — Італія. Отже, озброєння полкової артилєрії полагоджується тимчасом ріжно; в кожнім разі й полкова артилєрія потребує вогню далекосяглого й перекидного, бо тільки тоді вона може доцільно виконувати всі свої завдання.

Помимо полкової артилєрії, модерна війна витворила й артилєрію протилітакову. Тому, що без цієї артилєрії ніякій модерній армії не обійтися, всюди працюють над її удосконаленням. Найбільший поступ у цім напрямі зроблено у Франції та Сполуч. Штатах Півнич. Америки. У Франції тимчасом заведено 7,5 цм. та 10,5 цм. протилітакові гармати. Перша з них установлена на самоході або окремій плятформі, яку причеплено до мотора. Вона стріляє доземо на О — 70°, поземо: з плятформи — на 360°, на самоході — з 120° мертвим кутом спереду. Друга з них (10,5 цм.) установлена на плятформі, яку двигає мотор. Стріляти ця гармата може в доземій площі під кутом 15—84°, в поземій — 360°. Обидва зразки гармат можна прикріплювати й до нерухомої плятформи. Протилітакова артилєрія Спол. Штатів Півн. Америки складається з 7,62 цм. і 10,5 цм. протилітакових гармат. Їх встановлюють на самоходах. Перша з них (7,62 цм.) потребує 15 хвилин на перехід від руху до першого стрілу. Скорість її вогню виносить 25 стрілів на хвилину. Друга з них (10,5 цм.) має вагу набою 14,97 кільограмів; початкова скорість 914 метрів; найбільша висота стрілу — 11 верстов, а далекосяглість—18 верстов. Внутрішні цівки цих гармат, що ушкоджуються від великого тиснення газів під час стрілу (явище загальне для протилітакової гармати), можна обмінювати на самій позиції.

Тактична рухливість протилітакової артилєрії мусить виносити не менш 12 верстов на годину, щоби під час маршу можна було охороняти дивізійну колону довжиною до 25 верстов. Тому протилітаковій артилєрії відповідає більш тяга моторова, ніж кінна, хоч обставини часто примушуватимуть і до кінної тяги.

Взагалі рухливість артилєрії (оперативна і тактична) відограватиме тепер далеко більшу ролю, ніж колись. Тому й у цім напрямі всі армії роблять увесь час проби і прихиляються все більш до тяги моторової, особливо що до рухливости оперативної. Велика війна та недавні маневри ствердили, що перевіз гармат, людей і коней самоходами дає змогу швидкого пересування артилєрії на сотки верстов. Рівно ж і збільшення тактичної рухливости артилєрії шукають також у моторах, а насамперед що-до артилєрії важко-польової.

Моторова тяга вживається двояко: або гармату причеплюють до окремого мотора, або мотор вроблюють у лафет. Більш прихиляються до моторового лафету, який дає змогу до негайного руху гармати, що скорочує значно час на зміну позиції *)

Протеж, роблячи спроби з тягою моторовою, не перестають дбати й за тягу кінну. Особливо уважно ставляться до цієї справи Спол. Штати Півн. Америки та Радянський Союз, де підбирають найбільш відповідні породи коней.

---

*) Не слід забувати вигоди під час бою, коли мотор переховується окремо під захистом. Редакція.

Разом з заходами над всебічним піднесенням артилєрійської боєздатности, не забувають і про доцільне збереження матеріяльної частини й бойового припасу артилєрії. Турботи над збереженням артилєрійського матеріялу полягають у першу чергу в ужиткові малокаліброваних вкладних цівок під час навчального стріляння та в ужитку обмінних внутрішніх цівок під час діяльности бойової. Зміна внутрішніх цівок тепер необхідна, бо за сучасної скорости й довготревалости артилєрійського вогню внутрішня поверхня гарматних цівок дуже швидко псується. Обмінні внутрішні цівки виготовлюються так, що заміну їх переводить легко за 24 години сама батарея, за допомогою простого приладдя.

За допомогою заміни цівок гадають добитися також змоги перетворення пушки у гавбицю і, навіть, можливости міняти гарматний калібер у певних межах. Тимчасом провадяться у цім напрямі проби, які дають досить добрі наслідки.

Дбаючи далі про забезпечення артилєрії матеріяльною частиною то бойовим припасом стремять перш за все до зменшення родів і калібрів гармат. Бо чим менше родів та калібрів має артилєрія, тим простіше й дешевше її постачання. Забезпечення артилєрії всім необхідним вимагає крім сказанного високого стану звязаної з артилєрійським постачанням промисловости та мобілізаційної готовности. Не забувають дбати рівнож і про забезпечення держави необхідними сирівцями.

Дбання про модерну артилєрію взагалі є справою не легкою, бо широкі й ріжноманітні завдання артилєрії тягнуть за собою не тільки велику кількість гармат та амуниції, але й не малу їхню ріжноманітність. Що ріжноманітність ця є дійсно не мала, показує вже те, що крім згаданої вище досить ріжноманітної дивізійної артилєрії, є ще й артилєрія понад-важка. Понад-важка артилєрія, з її великими калібрами, як 21 цм., 28 цм., 30,5 цм., 34 цм., 38 цм., 40.62 цм., 42 цм., вживається проти таких цілей на ворожих тилах, як закріплені пункти та фортеці, а також й у фльоті. Пересування цієї артилєрії відбувається за допомогою спеціяльних моторових возів або залізницею (залізнична артилєрія). Понад-важка артилєрія організаційно складається з окремих батарей. Бойово залишається вона у розпорядженні головної команди чи начальників фронтів.

* * *

Потреба повсякчасної й широкої співпраці артилєрії з піхотою (кіннотою) вимагає, щоби її бойове підготування провадилося однозгідно з піхотою. Тоді артилєрія навчиться добре розуміти піхоту й її завдання, а за цим і навчиться найкраще допомагати піхоті у виконанні її завдань.

У свою чергу вона дасть змогу піхоті (кінноті) зрозуміти правильно артилєрію й її завдання, та навчить, де й якої допомоги від артилєрії може вона сподіватися чи вимагати.

Отож артилерія мусить найчастіше брати участь у спільних вправах з піхотою. При обмеженні цього, артилерія мусить насамперед вправлятися у винайденні й використанні відповідних кожній бойовій ситуації обсерваційних і командних пунктів, які мусять бути в тісному звязку з піхотою. За батареї можна брати й окремі гармати. Коли у вправах бере участь артилерійський відділ (курінь), то дві його батареї можуть бути визначені окремими гарматами, але третя батарея мусить бути у повнім бойовім складі — людьми й матеріялом.

Фахове артилерійське виховання мусить полягати на тім, щоби влучність її стріляння була найбільшою, при найменшій витраті набоїв на пристрілювання. Для цього артилерія мусить багато вправлятися. Але тому, що часті вправи ні технично ні господарчо з нормальними цівками не допустимі, то тепер уживається малокаліберні вкладні цівки. Наприклад, для 7,5 цм. пушки й 15,5 цм. гавбиці вживаються з успіхом 8,4 міліметрові вкладні цівки. Для таких вправ вистачає відповідно улаштоване поле до 1000 кроків завдовжки.

Артилерійські вправи мусять провадитися цілий рік, на кожній місцевості, як удень, так і вночі, незалежно від погоди. Сучасний артилерист мусить бути добре обізнаний з численним приладдям до стріляння й спостереження. Особливо поважного значіння набирають тепер вправи з уневидимленням артилерії.

Що-до загально военного виховання артилериста, то, розуміється, він, як і кожний вояк, мусить через духовно-физичне виховання і муштру стати справжнім дисциплінованим вояком. Артилерист, як і кожен вояка взагалі, мусить свою зброю любити й нею пишатися, вважаючи артилерію за головного чинника на війні.

Українська Держава, визволившися з московсько-большевицької неволі, на початку свого самостійного існування зустріне певні трудноші що-до достатнього забезпеченя своєї армії артилерією. Маючи це на увазі, треба дбати, щоби вирівняти її недостачу коштом якости й виховання. Отже наші артилеристи мусять бути добре вишколені для бойової праці. Бойова праця вимагає від артилерії разом з влучністю стріляння максімума рухливости. Тактична рухливість потребує доброго коня, стратегична — залізниці й мотора.

Памятаючи про це, наші артилеристи мусять бути теоретично готові до розвязання всіх цих питань практично, коли до цього покличе нас Батьківщина.

Дармштат — Німеччина
3 липня 1929 р.

В. САВЧЕНКО-БІЛЬСЬКИЙ
Фльоти Генерал-Хорунжий.

Воєнна фльота України.

(Основи морської оборони держави).

Для визначення сили та складу фльоти нашої Батьківщини треба мати перш усього на увазі те завдання, яке на неї буде покладене, а також і де-які важливі фактори, а саме:

1) грошові засоби держави на утворення фльоти;
2) фльоти инших держав на Чорному морі;
3) посідання важливих стратегичних пунктів (протоки і Крим);
4) взаємовідношення чорноморських держав;
5) вплив першорядних морських держав на власників проток і на Крим.

В залежності від завдання — фльота може бути агресивна або оборонна; в залежності від вищенаведених факторів (п. 1—5) — вона повинна мати ту чи иншу силу.

Завдання, яке мусить поставити Україна своїй фльоті — це панування її на Чорному морі. Через це наша фльота повинна посідати дані для ведення акції наступу, а тому в її складі необхідні лінейні кораблі, бо фльота навіть для активної оборони може при ліпшій нагоді лише перешкоджати супротивникові господарювати на морі; осягнути ж нею володіння ним не можливо.

Головним фактором для визначення сили фльоти безумовно є грошове питання, бо при необмежених грошових засобах завжди можна утворити такої сили фльоту, що ніхто з супротивників не буде мати й мрії почати з нею боротьбу. Але необмежені засоби витрачати на утворення воєнної фльоти не може ні одна держава. Власне цього й не вимагається; треба лише мати можливість на випадок війни привести до виконання всесторонне обміркований та старанно вироблений плян.

При такім положенні річей, коли всі головні фактори, від яких залежить визначення необхідної сили української фльоти, уявляють з себе величини невідомі, тяжко вказати конкретно, якої сили повинна бути воєнна фльота нашої Батьківщини, бо це завдання є рівнанням з багатьома невідомими, а тому для полегшення питання відкинемо перший і останній пункти й будемо рішати завдання при найбільш несприятливих умовах для України. Наколи буде можливим панування України на Чорному морі при найбільш несприятливих умовах, то безперечно при кращих воно буде цілком можливе.

Перший фактор, цебто грошові засоби, що зможе виділити Україна на свою фльоту, можна тимчасом не розглядати задля того, що Україна є найбільш багатою й могутньою чорноморською державою, навіть і тоді, коли допустити, що Росія також

увійде до Чорного моря. Тут треба не забувати, що які б і не були видатки на фльоту в спокійний час, вони всежтаки будуть незначні, порівнюючи з видатками на провадження війни.

Останній з зазначених вище факторів, цеб то вплив першоклясних держав на володарів проток і Криму, не будемо розглядати через те, що, як показав досвід війни, пануюча над Чорним морем держава може не впустити до нього ворожої фльоти, завчасно вживши належних заходів. Можливість прориву поодиноких кораблів не зможе відограти великої ролі в дальніших операціях української фльоти.

Таким чином українська фльота що до своєї чисельности повинна бути рівною сумі всіх фльот чорноморських держав, щоби, на випадок їх спільного виступу, простистати їх силі. В дійсності ж вистарчить мати фльоту меншу від суми всіх лінейних кораблів чорноморськсх держав з таких міркувань:

По-перше, трудно допустити повну однодушність чорноморських держав проти України з багатьох причин.

По-друге, найбільш небезпечний ворог України на Чорному морі — Росія буде відокремлена територією України від можливих її союзників — Туреччини, Румунії та Болгарії і таким чином їм тяжко буде зосередити свої дієві фльоти для спільної акції, бо ім прийдеться весь час очікувати ріжних операцій української фльоти проти власних берегів.

Осереднє положення України дає їй змогу несподіваного нападу на кожного поодинокого ворога. Тут приймається на увагу тільки фльоти Росії, Румунії, Болгарії та Туреччини, бо значіння фльот инших чорноморських держав, як наприклад фльота Грузії, будуть настільки дрібні, а тому виключно оборонні, що вони для української фльоти не будуть уявляти жадної небезпеки.

Окрім фльоти Росії не можна припустити, щоби в инших чорноморських державах були великі лінейні фльоти*).

Для того, щоби лінейна фльота України мала повну волю, не боючись за долю своїх берегів, прийдеться утворити комбі-

---

*) Фльота Туреччини ще багато десятків років не зможе бути загрозливою для України, бо країна ця дуже виснажена війнами; крім того для успішної дії її фльоти й для панування Туреччини на Чорному морі їй необхідно утворити окрім Царгороду ще бази й на Чорнім морі, хоча б одну на Румелійському побережжі, наприклад в Інаді, а другу на Анатолійському, хоча б у Синопі, а це буде вимагати від Туреччини таких коштів, яких вона в ближчий час не буде посідати.

Що торкається фльот Румунії та Болгарії, то вони великими також не можуть бути. По-перше, в Румунії нема відповідних баз. Ні Констанца, ні Сулін не можуть вмістити сучасних великих кораблів; по-друге, обидві держави не в силі витрачати великих грошей на утворення й утримання фльот; по-третє, обидвом державам треба буде на ново утворити старшинський і підстаршинський склад фльоти. Коли-ж прийняти на увагу обслугу фльоти, що існувала до останніх літ, то можна з певністю вважати румунську фльоту за неіснуючу. Через те Україні для панування на Чорнім морі досить мати лінейну фльоту рівну сумі двох наймініших фльот чорноморських держав.

нований для них захист. Цьому в значній мірі сприяє побережжя та розміщення головних портів, як Одеса, Миколаїв, Херсон (припускаючи, що Крим не в оборонним союзі з Україною).

Беручи на увагу, що віддалення від Одеси до Тендрівської коси всього біля 30 миль (50 верстов), доступ до цих трьох портів легко забезпечити де-кількома мінними полями, які винести на належну віддаль на південь. Для захисту піль установити низку батарей від входу в Дністровський лиман до Одеси, а також на Тендрівській косі і визначити певне число підводних човнів, контр-міноносців і канонірок.

Утворивши такий захист, можна бути цілком безпечним, що за час відсутности української лінєйної фльоти ворог не зможе зробити серйозної шкоди побережжю.

Крім безпосередньої мети, цебто захисту берегів від наскоку ворожої фльоти, в такий спосіб з цієї частини побережжя утворюється для нашої фльоти простору базу. При цім, можна буде використати Тендрівську затоку, як базу оперативну і фльота буде мати два виходи, віддалені один від другого настільки, що для догляду за ними ворогові прийдеться мати два окремі відділи, або, инакше кажучи, це потребує від ворога подвійної витрати зусиль.

При поглибленні східньої частини Тендрівської затоки та прокопанні каналу повстане третій вихід для фльоти. Цей вихід одночасно значно наблизить українську фльоту до Криму, що матиме велике значіння в стратегичному відношенні.

Україні однаково необхідно буде при всіх положеннях утворити нову оперативну базу для військової фльоти.

Існуючий військовий порт в Миколаїві в часи війни не може бути оперативною базою через свою віддаленість від моря, з яким порт сполучається вузьким вужоватим фарватером. Таке сполучення з морем уявляє для сучасних великих кораблів тяжке завдання через те, що при такому проході корабель може сісти на мілину, що примусить инші кораблі, які йдуть позаду, затриматися иноді на значний час. Очевидно ж, що кожне опізнення на війні коштує занадто дорого, а тому Миколаїв може бути для нашої фльоти лише господарчою базою; оперативна ж база повинна бути утворена в другому місці.

Одеса (головний комерційний порт) не матиме досить місця для всієї української фльоти, а тому вона буде служити лише для постою частини оборонної фльоти та для дрібного ремонту кораблів.

Про комерційний ж порт Херсон не приходиться й говорити, бо він не відповідає утворенню в ньому оперативної бази й крім того фарватер до нього посідає лише тільки 23 стопи глибини, а тому не всі пароплави мають змогу підходити до Херсону.

Через це єдиним місцем, яке задовольняє всім вимогам для оперативної бази, є Тендрівська затока.

Її де-які хиби легко усунути за допомогою сучасної техники.

Англійці, американці й німці будували чудові порти й морські бази на місцевостях у всіх відношеннях гірших, а тому певні недогоди не повинні спиняти наших намірів. Тим більше, що Україні треба буде утворити з Тендрівської затоки лише місткий і зручний постій для фльоти. Ні доків, ні майстерень, ні других дорогих будівель там не треба буде утворювати, бо все це є в Одесі й Миколаїві.

Таким чином увесь простір від входу в Дністровський лиман до Тендрівської коси, з Тендрівською та Одеською затоками та Бого-Дніпровським лиманом буде являти ніби один величезний порт, в якому й буде зосереджуватися все морське життя України.

Утворення такої укріпленої приморської округи від Дністровського лиману до Тендрівської затоки розвяже українській фльоті руки і вона зможе з моменту оголошення війни зразу приступити до виконання покладених на неї завдань.

Отже, в першу чергу треба не допустити в Чорне море союзних ворогові морських сил, для чого під захистом всієї фльоти доведеться негайно замінувати вихід з Босфора.

По виконанню цього завдання, залишивши для охорони мінних загород при виході з Босфора необхідну кількість підводних крейсерів, наша фльота може приступити до основного свого завдання — заволодіння Чорним морем, знищуючи й замикаючи в портах ворожі фльоти.

Для того, щоби виконати ці завдання, нам треба утворити лінейну фльоту рівну сумі двох міцніших фльот чорноморських держав.

В Азовському ж морі Україні до заволодіння Чорним морем прийдеться обмежитися обороною свого побережжя. Для цього треба буде вживати комбінований спосіб захисту берегів, цебто встановити де-кілька мінних піль під заслоною низки батарей та надводних і підводних мінних суден.

* * *

Але не досить мати численні та добре удосконаленні плавні засоби, необхідно мати ще й відповідний особовий склад, який, під умілим і талановитим керуванням вищого морського командування, міг би використати воєнно - морські сили з найбільшою продуктивністю.

Всякою зброєю треба вміти користуватися. Тільки в умілих руках талановитого фахівця кожна зброя дає бажаний наслідок.

Сучасна воєнна фльота являється надзвичайно складною і ріжностороннею зброєю, що в умілих руках є могутньою силою.

За останні 30 років було всього три війни, в яких приймала участь фльота, й у всіх цих війнах роля фльоти була великою, коли не головною.

Еспано-Американська війна 1898 року почалася й скінчилася

на морі, майже без сухопутних операцій, з знищенням фльоти одного з ворогів, а саме Еспанії, яка й програла війну*).

Російсько-японьська війна ніколи б і не виникла, коли б російська фльота була міцніша за японську. Війна набрала б зовсім иншого характеру, наколи б японська фльота були розбита, й обмежилася би одними морськими операціями та загрозою висаження російської армії на острови Японії. Але японці знищили по частинах усю російську фльоту і тим забезпечили собі вільну руку на суходолі.

В світову війну фльота теж відогравала величезну ролю. Наколи б Центральні держави були б міцніш на морі, висліди війни могли б бути иншими.

Отож історія фльоти всіх народів вчить про вагу та значіння фльоти в життю держав, а через те набірає першорядного значіння питання організації морських сил. Коли взяти під увагу, що поділення командування, при виконанні якого не будь завдання, завжди вело й буде вести до тертя, непорозумінь та гаяння часу, що відємно відбивається на справі, то стає ясним, що морська сила держави мусить бути підпорядкована цілком відокремленній незалежній установі. А тому Україна повинна зосередити охорону свого побережжя в одних руках, цебто Морському Відомстві або Міністерстві. На чолі всієї воєнно-морської організації мусить стояти командуючий дієвою фльотою України зо всією повнотою влади й відповідальности за справу захисту побережжя. До цієї системи перейшла більшість держав уже віддавна.

Таким чином Україні, як воно й було вже почасти розроблено нашим Морським Міністерством 1918—1920 років, потрібно покласти повностю організацію захисту своїх берегів на Чорному та Азовському морях на Морське Міністерство. Всі морські фортеці, приморські позиції, окремі батареї і сухопутні частини всіх родів зброї, що необхідні будуть для захисту побережжя, повинні бути збудовані й сформовані Морським (Міністерством) Відомством, згідно виробленому Морським Генеральним Штабом пляну.

* * *

При розгляді проєкта майбутньої Української фльоти, не

*) Ця війна тим головно цікава, що виграна цілком молодою американською фльотою і за короткий час. Еспанія ж, маючи багато природніх переваг, а саме: чудові бази біля ворожих берегів та повну відсутність ворожих баз у своїх володіннях і многолітній досвід у морських війнах, програла все ж таки цю війну через те, що давно вже перестала звертати увагу на свою фльоту та втратила розуміння про вагу й значіння її для свого існування, яко першорядної держави.

Американці ж, оцінивши значіння фльоти цілком по американськи, почали її збільшувати і удосконалювати. В сучасний мент вона займає друге місце серед фльот усього світу й зміряється з англійською.

можна обминути ще одного дуже важливого питання, а саме — підводної флоти.

В широких колах всіх держав виникла думка, що надводна фльота відограла свою ролю й що зараз прийшов час панування підводної фльоти.

Таке однобічне захоплення підводною фльотою і подібний погляд на надводну треба вважати необгрунтованим та невчасним. Це можна пояснити лише тим великим враженням, яке справляють новини, через що перебільшується значіння винаходів.

По перше, сучасний підводний човен не може виконати ні однієї функції надводної флоти, за винятком нанесення де-якої шкоди надводним кораблям і то тільки при сприятливих обставинах.

Можливість користування підводними човнами для зупинення, або хоч би утруднення морського торгу супротивника відпадає, бо підводним човнам приходиться топити пароплави, не знимаючи з них екипажу й пасажирів, що є проявом дикунства, а тому й недопустимо. По-друге, самі підводні човни не забезпечені від потоплення й навіть в Світову війну, коли вперше почали вживати підводні човні, а разом з тим виароблювати способи та зброю для боротьби з ними, вони виявилися далеко не невразливими.

Навіть повне опускання (потопання) підводного човна з перескопом не сховує його, коли не від зору, то від чуття.

Винайденим Вальсером апаратом — гідрофоном усякий підводний човен при русі може бути виявлений. Окрім того не треба забувати, що головною зброєю підводного човна є міна, яка діває на дуже невелику віддаль (2—8 кабельтових*) і то з порівнюючи гадальним успіхом, при чім перед вибухом міни підводний човен повинен виявити себе, виставивши хоч би перескоп.

Досвід Світової війни показав, що підводні човни являються, головним чином, як би моральною зброєю, бо примушують екипаж надводних суден з напруженням слідкувати за всім морем від борту корабля до обрію, що безумовно відбивається на нервах.

Матеріяльна ж шкода, не зважаючи на те, що питання боротьби з підводними човнами тільки що почали розроблювати, — зовсім не так велика, як це гадає широке суспільство.

Коли взяти кількість підводних човнів одного ворога, що функцінували у Світову війну і втрати, які нанесли вони другому, то малюнок буде трохи иншим. — Виявляється, що потоплено де-кілька десятків безбройних пароплавів та транспортів і де-кілька ріжних одиниць военної флоти. Коли ж підрахувати, скільки підводних човнів загинуло, яка кількість мін випущена їми, який відсоток тих же безбройних пароплавів та транспортів відборонився й щасливо уникнув загибели, то стане ясним, що

*) Кабельтов — $^1/_{10}$ морської милі (морська миля $1^3/_4$ верстов).

підводний човен є хоч й необхідна зброя в складі кожної фльоти, але зовсім не головна.

Отож сучасний підводний човен являється однією з складових частин воєнної фльоти.

Як у кожного типу воєнного судна є своє призначення і на нього покладаються певні завдання, так і підводний човен має своє призначення і повинен виконувати лише свої завдання. Инших завдань він виконувати не може й тому, наприклад, при вживанні підводними човнами гармат вони перестають бути такими, бо робляться легко вразливими.

Крім того не треба забувати, що підводні човни будуть мати меншу скорість, чим надводні судна, що в ночну пору вони не шкідливі і що вибух стрільна навіть на де-якій віддалі від підводного човна впливає недобре на моральний стан його екіпажа (обслуги) й т. п.

Що ж торкається неначе б дешевини підводних човнів, то це або непорозуміння, або помилка, бо тона підводних човнів коштує дорожче тони відповідних надводних суден, через чисельність додаткових механізмів та приладь і особливу старанність в підбіранні матерьялу та инше.

Кращим доказом необхідности та ваги лінейної фльоти може служити та обставина, що головні морські держави — Англія, Північно-Американські Зєднані Штати та Японія будують великі одиниці*), а на Вашингтонській конференції, де по перше пере-

---

*) Англійці збудували за останні роки два зверх - дреднавти типу „поза-ютландського", в якому був обрахований увесь досвід Світової війни. Одержали назву ці зверх—дреднавти: „Нельсон" і „Родней". Треба знати, шо на всіх сучасних суднах гармати зосереджені в двох групах — носовій і кормовій, в той час, як котли, коміни, щогли й бойові „рубки" містяться посередині. Таке симетричне урядження давало змогу кораблям з однаковим успіхом вести бій з носу й корми судна. „Нельсон" і „Родней" — кораблі, які не знають відвороту. Всі їх 9 гармат 16" зосереджені на носі у трох броньових баштах, по три гармати в кожній. Дві башти влаштовані на одній мірі, а середня піднята й може стріляти зверху їх. Таким чином кораблі ці мають змогу стріляти 6-ю гарматами з носу і 9-ю — з кожного борту. До бою з корми вони цілком не надаються Вага загального залпу досягає 9 тон, а далекосяглість гармат — 35 километрів. Остання щогла стальова й несе командну „рубку", з якої й керують вогнем. На головній ж щоглі маються башти з легкими гарматами. Крім того на кожному борті знаходиться по 3 башти з двома 6" гарматами у кожній. Палуба покрита панцером й закруглена для зменшення порухи від розірвання стрілен. „Нельсон" і „Родней" справляють враження надзвичайно могутніх кораблів, якими вони дійсно й являються. Зовнішній вигляд їх досить виродливий й вони нагадують монітори. Поємність їх — 35.000 тон.

Зверх - дреднавти „Нельсон" і „Родней" остаточно випробсвані й цілком задовольняють тим завданням, які на їх малося покласти. Маються відомості, що Англія в скорому часі починає будувати ще де-кілька зверх-дреднавтів цього ж типу з де-якими удосконаленнями. Слідом за нею мають піти й Північно-Американські Зєднані Штати; це б зробила й Німеччина, коли б не версальські обмеження.

У Франції же поки захоплюються підводними човнами. В кінці жовтня біжучого року Франція закінчила будівлю нового підводного човна „Сюркуф",

говорювали про розброєння, мова йшла головним чином тільки про дреднавти й кожна держава змагалася відстояти для себе право на можливо більшу їх кількість.

Можливо що з часом появляться удосконалені підводні судна, які будуть мати змогу йти на гарматну боротьбу з фортецями та зверх-дреднавтами, але треба гадати, що й надводні кораблі тоді теж відповідно будуть удосконалені та і вартість підводних зверх-дреднавтів майбутнього буде остільки великою, що не може не завважити над остаточним розвязанням цього питання.

У всякому разі, не віднимаючи від підводних суден певних плюсів, а особливо при оборонній морській війні, необхідно сказати, що в звязку з безперечною потребою для України панування на Чорному морі, ій конче потрібно мати на морі всі роди зброї від зверх-дреднавтів до мінних суден, а одною із категорій останніх і є підводний човен.

* * *

Самим же головним елементом фльоти є її особовий склад.

Це є душа, мозок і нерви фльоти. Не досить мати чисельний та добре удосконалений склад кораблів воєнної фльоти, — необхідно рівнож мати й особовий склад її.

Воєнно-морська історія всіх країн і народів багата випадками, коли слабіша фльота виходила переможною над міцнішою, тільки дякуючи кращому особовому складові й навпаки, через неуважність до особового складу, фльота не мала змоги виконати покладеного на ню завдання.

Історія англійської, російської, французької, італійської фльоти наводить багато випадків перемоги малих сил над великими.

Історія Еспанії з менту досягнення нею кульминаційного пункту свойого розвитку та могутности, ясно показує, як сліпо, але вперто, неначе б то з намови своїх ворогів, вона робила все, щоби довести особовий склад своєї фльоти до того сумного стану, який виявився в часи її війни з Південно-Американськими Зеднаними Штатами у 1898 році.

(довжина 160 метрів, ширина—30 метрів); на ньому вільно міститься екипаж в 150 осіб. Дякуючи особливо старанній будівлі та виняткової могутності своєї стальової обшивки, новий підводний човен в силі витримати величезне тиснення й опуститися на глибину 40 метрів. Він може пройти 20.000 километрів, цебто половину обводу земної кулі, не поповнюючи запасів горючого, при чьому може залишатися під водою без перерви дві доби. Згідно будівельному пляну 1926 р. предбачено було французьким Морським Міністерством спорудити дві субмаріни типу „Сюркуф", але непомірно висока ціна першого човна, що винесла більш 100 миліонів франків, примусила обмежитися одним. Підводний човен „Сюркуф" являється не тільки підводним міноносцем, але й підводним крейсером, бо має міцну артилерію. Про яке-будь досягнення в царині морської штуки через збудування цього підводного човна сказати не можна, поки він не буде випробуваний, але, як і раніш зазначено, вживання міцної артилерії робить підводний човен дуже легко вразливим й він тратить на свойому головному завданні; крім того, ще не знати, яку він має підводну скорість.

Тому Україні необхідно звернути пильну увагу на особовий склад своєї майбутньої фльоти.

І тут, на еміграції, не треба про це забувати. Необхідно памятати, що для утворення нашої фльоти потрібні будуть досвідчені фахові сили, без яких неможлива корисна праця.

Отож конче потрібно тепер зберегти за всяку ціну невеликий кадр досвідчених українських морських фаховців, що розсіяні по цілому світові, а в майбутньому треба буде притягнути всі потрібні корисні сили для відбудови фльоти.

На належну постанову справи освіти та виховання особового складу (головним чином старшинського), як теоретично, так і практично треба буде звернути головну увагу і не жаліти на це ні грошових засобів, ні часу.

Тяжку службу во фльоті (де спокійний час мало відріжняється від часу війни) обставити на скільки можливо краще.

Ліпшим утриманням і де-якими пільгами притягнути до фльоти кращі сили країни.

Зменшенням терміну вислуги на пенсію компенсувати завчасну, через тяжку службу, надірваність організму.

Прикласти всіх зусиль до популяризації фльоти в країні.

Розвитком законоположень про піднесення особового складу фльоти прагнути до того, щоби завжди мати найкращій особовий склад.

Тоді Україна може сміло надіятися, що її фльота допоможе їй твердо стати на ноги, заняти в скорому часі належне місце серед культурних держав світу, а в тяжкі менти життя держави фльота її блискуче виконає свій обовязок перед Батьківщиною.

ПРОСИТЬСЯ ВИПРАВИТИ.

На стор. 53 кн. 11-ої (7—8 рядки здолу) має бути:

Проміжня смуга обсаджується резервом до контр-атаки.

Ред.

ВІКТОР АНДРІЄВСЬКИЙ.

До питання про нашу військову термінольоґію.

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ.

В числі 9 „Табору“ знято дуже цікаве і важливе для українців питання про українську військову термінольоґію. Ця справа, на мою думку, мала би цікавити всіх фаховців військових і лінґвість тай взагалі „обивателів“ українських, які беруть близько до серця кожну справу, що тичеться інтересів нашої Батьківщини та її будуччини.

В характері останнього нехай і мені дозволено буде про ту річ подати й своїх кілька скромних уваг. Не будучи з фаху ні вояком, а ні лінґвістом, я наперед перепрошую Хв. Редакцію й Читачів, коли я тут напишу щось не до речи або непотрібне — нехай в такому разі подані мною уваги й думки обивательські послужать для фаховців матеріялом і вказівками на те, чого робити **не треба**. Бо й того рода матеріяли можуть при роботі фаховців мати свою вартість.

На мою думку, не треба звужувати питання про нашу військову термінольоґію тільки до **перекладу** або українізації техничних військових термінів — гадаю, що цілу справу треба розглянути ширше, а власне з таких пунктів:

1. Найсамперед усунути з нашої військової термінольоґії вже існуючі недоречності.

2. Розібрати добре, які техничні терміни є наші питомі — стародавні українські і є **від нас** позичені нашими сусідами (найбільше Москвою). Ті наші терміни можемо лишити без ніяких перекладів, коли за пізніші часи наш нарід не витворив натомість ліпших.

3. Розглянути, чи є рація перекладати такі терміни, що зробилися вже інтернаціональними — яких уживають однаково всі европейські народи.

4. І тільки по докладному обговоренню й розвязанню повищих трьох точок спробувати перекласти й українізувати такі терміни,

які дасться перекласти, або українізувати їх покажеться корисним. На кожне із зачеплених мною питань, з ласкавої згоди Редакції, я і позволю собі подати моїх кілька ділетансько-обивательських уваг.

До точки 1-ї.

В нашу мову під ріжними впливами, а головне через бажання бути „оригінальними" — не наслідувати московизмів чи польонизмів — позкрадалося чимало недоречностей — мовляв би специфічних малоросізмів. От, наприклад і найсамперед — основне поняття „військовий" і „воєнний" у нашій повсякденній мові не є усталене.

У нас плутають ці два поняття і, щоби не висловлюватися „з московська", обминають вислів „воєнний", уживаючи скрізь до ладу й не до ладу „українське" на думку декого слово „військовий".

Тим часом обидва ці слова мають кожне своє вузько означене розуміння, а власне: Слово „військовий" означає все те, що тичеться до війська, а слово „воєнний" — те, що тичеться війни,

Отже, можна сказати „військовий" міністр, „військове" майно, „військові" вправи, „військовий" фах, бо всі ті прикметники означають речівник, що існує і може існувати без війни, лиш для війська або через військо — але для непривичного до малоросійського жарґону вуха звучать цілком дико такі вислови як: „військові" події, „військові" полонені, „військові" часи, „військова" здобич, „військова" небезпека, бо всі ті прикметники приставляється до такого речівника, якого пояснюючим джерелом може бути тільки речівник „війна", з котрого муситься виводити і прикметник — очевидно „воєнний".

Тіж самі уваги можна прикласти і до дуже невдалого, на мою думку, терміну „струнко!", що набув у нас право горожанства як переклад московського „смірна!".

По українськи слово „стрункий" означає „стройний" („Струнка як тополя" — Шевченко). Командою ж „смірна" наказується стати тихо і звернути повну увагу, бо має статися дещо дуже важливе — якась небезпека, або щось у тім роді. Отже кожна мова в тім слові що означає цей наказ, і показує власне на те, що треба бути цілком тихо, непорушно, пильно, а не звертати увагу на свій вигляд. (Польська команда: „Baczność!", німецька: „Habt acht!", французька: „Alerte!", анґлійська: „Fixe alerte!", чеська: „Pozor!").

В українській мові є дуже гарне слово, яке висловлює ту саму думку і котре принялося як команда на той випадок у галицькій армії — це власне слово „Позір!“ Є це вислів старий український. На закарпатській Україні щей доси вживається дієслово „позірати“ в розумінню звертати увагу. Немає чого зважати на те, що то саме слово уживають чехи — вони з певністю його позичили через словаків від нас, так само, як дуже багато старих українсько-руських слів позичили від нас другі наші близькі сусіди — мадяре.

Тіж самі уваги, думаю, можуть бути віднесені і до терміну „вартовий“, часто у нас уживаного в розумінню „дежурний“. „Вартувати“, „вартовий“ — по нашому значить буквально те, що по московськи*) „караулїть“, „караульний“ або „часовой“. Тож можна бути вартовим при полковій скарбниці, при прапорі, при складах, але бути „вартовим“ у старшинському зібранні або у школі годі, бо там немає чого або кого „вартувати“ („караулїть“), тільки треба по черзі бути присутнім, або дивитися за порядком, виконувати функції господарські то що. Коли французьке слово „дежурний“ (de jour) (москалі його добре переклали терміном „днєвальний“) нам не подобається, бо може хто уважає його за питоме московське, то для означення того поняття вже ліпше підходить подекуди і вживане у нас слово „черговий“ — цеб-то той, котрому випала черга на той день (чи ширше — час) виконувати вищезазначені обовязки. Так само невдалою здається мені уживана у нас команда „Кроком руш“. Слово „крок“ у нашій мові означає не так спосіб пересування, як міру довжини. Отже добре звучить нпр: „пять кроків уперед рушай!“ або: „на два кроки розступись“! Але „кроком руш“ — це є чистий москалізм (бо у них „шаг“ показує і повільну ходу). Далеко ліпше означає відповідний спосіб руху команда, уживана в галичан: „Ходом руш!“ (Бо можна рушатися „ходом“, „чвалом“, „бігом“, „повслі“ „хутко“ і робити все тіж довші або коротші кроки). Певно, що крім згаданих вище знайдуться і ще невдало уживані у нас військові вислови, на які варт звернути увагу і виправити.

До точки 2-ої.

У нас забагато скромности. Звиклі до того, що москалі уважають „свою“ культуру питомою московською, наші малоосвічені

*) Для означення терміну „велікорусскій“ уживаю історичне імя цієї національности: „москаль“, „москвин“, („moskovite“), бо слово „російський“, так часто у нас уживане, означає поняття теріторіяльне. Мови „російської“ не може бути, як не існує й мови „австрійської“, „швайцарської“ або „американської“.

малороси або й українці вірять москалям на слово і відступають їм своє право первородства навіть без суперечок. Тим часом, коли докладніше ознайомитися з історією обох народів та їх мов, то виявиться, що наш „брат“, котрий цілком не по праву зве себе щей „старшим“, без ніякого сорому присвоїв і присвоює собі наші питомі старовинні слова і терміни без ніякого встиду і совісти, як те він і зробив найсамперед із іменем нашої держави й народу: на імя „Русь“, „Русин“, „Русич“, „Руський“ він має право не більше, як скажемо на імя „Прус“, „Лєх“ або якого там иншого близшого чи дальшого свого сусіди.

Тож і у термінольоґії військовій, не згадуючи вже про такі терміни, мовляв, „загально-словянські“ як наприклад „направо“, „наліво“, „колесо“, „плече“, „рука“, „нога“, „голова“, „віз“, „кінь“, і дуже багато инших, котрі в суті річей є найсамперед українські або руські, а вже потім московські, нашими ж є і дуже багато слів уживаних нашим народом іще в ті часи, коли москалі були в стані первісної дикости, або у кожному разі ще стояли незрівняно нижче в культурному відношенню від нас і вже тим самим мусіли ті слова позичити від нас, а не навпаки.

На зразок наведу такі військові терміни, що їх уживає автор найстаршого поетичного твору українсько-руського, твору, що побачив світ тоді, коли ні Москви, а ні народу московського (теперішнього „русскаго“) не було ще, як то кажуть, і „в проєкті“.

Отже автор „Слова о полку Ігоревім“ (1187? р.) уживає такі терміни: Желізний, Забрало, Копіє, Корабель, Лук, Меч, Полк, Рана, Рать, Сабля, Серебряний, Сідло, Стремень, Стріла, Стріляти, Стягі Теліга, Труба, Хоробрий, Храбрий, Хорогв, Шолом, Щит і инші.

Було би дуже нерозумно з нашого боку, як би ми від тих військових термінів відмовлялися тепер, або намагалися б їх „українізувати“ з тої причини, що вони, мовляв, є „російські“ (московські)!

Далі беру також терміни, які зустрічаються в наших старовинних церковних кантах, колядках, щедрівках, козацьких думах і нарешті в народніх піснях, що з певністю є далеко старші, ніж літературна „русская“ мова та і взагалі мова москалів. От, приклад. такі слова: Ружжо [1]), Трубач [2]), Пищаль [2])—[7]), Бархатний [3]), Погон [4]), Лицарь [5]) — [6]), Война [7]) — [8]), Полковник [7]), Шкатула [7]), Драчка [9]) (бійка), Миля [9]), Мушкет [10]), Пушка [6]), Жалування [6]), Ко-

[1]) Дума про братів Озовських і у щедрівці: „Пан Василько ружжо заряжає“. Див. М. Лисенко, „Колядки“. [2]) Про Самійла Кішку. [3]) Про Козака Голоту. [4]) „Вдова Сірка Івана“. [5]) Отаман Матяш. [6]) Про Похід на Молдавію. [7]) Про

питан [6]), Сукно [3]), Поход [11]), Стрілець [12], Судно [13]), Куля [14]) (звідси перекручене московське „пуля"), Лицарський [15]), Піхота [15]), Піший, Піхотинець [16]), Поєдинок [15]), Позумент [15]), Постреляти [17]), Отаман [17]), Порох [18]), Кулька свинцова [18]), Корабель [18]), Рота [19]), Копіє [20]), Сідло, сідлати [21]).

Наведені слова, що звучать так само як і московські, очевидно, далеко не вичерпують усіх, котрі уживаються однаксво у двох мовах і належать по праву до мови нашої: я взяв на зразок перші-ліпші, що згадалися мені, або трапилися під рукою в збірнику українських дум Д-ра Філярета Колеси, яким я користувався, виписуючи оті слова. Я певен, що як би наші спеціялісти-фільольоґи і знавці нашої мови продовжили мою роботу, то таких термінів, спеціяльно військових, які позичили від нас москалі найшли б іще з яку сотню. Цілком справедливим було би, щоби в разі потреби вони їх „москалізували" для себе, а не навпаки. Мені здається, що вже час нам постояти за своє добро і виявити бодай перед нашими мало свідомими громадянами дійсний стан річей, бо в инш͏ому разі той процес безличного розкрадання нашого добра буде продовжуватися без кінця.

До точки 3-ї.

Коли деякі терміни зробилися вже інтернаціональною власністю, з якої користають усі цивілізовані народи, то я не бачу причини, чому б і ми не мали того права, яке мають усі? Инша річ, коли ми маємо своє питоме слово, що ліпше означає дане поняття, ніж загально уживане інтернаціональне. Тоді треба віддати перевагу нашому, але це зовсім не значить, що ми конче мусимо і такі терміни неодмінно націоналізувати.

В життю народів бувають хвилини, коли під впливом якоїсь надзвичайної події суспільство виявляє нахил до такої „націоналізації", але довго той період звичайно не продовжується, і так „націоналізовані" слова або забуваються, або лишаються до вживання поруч із „інтернаціональними". Така доля спіткала наприклад німецькі: „Fernsprecher" (телєфон), „Kraftfahrzeug" (авто), „Autolenker"

Хмельницького й Барабаша. [8]) Про смерть Богдана Хмельницького. [9]) Корсунська битва. [10]) Дума про жидівські утиски і повстання 1648 р. Пісня „Ой се в Пугач" у М. Лисенка. [11]) Дума про повстання після білоцерківського миру. [12]) Про Соколя. [13]) Про Олексія Поповича. [14]) Про Самарських братів. [15]) Про Івана Коновченка. [16]) Про братів Озовських. [17]) Про Хведора Безрідного. [18]) Про Смерть Козака. [19]) Про Козацьке життя. [20]) Кант про Св. Юрія. [21]) Дуже часто: народня пісня: „Сідлай коня зїзжай з двора", „Ой поїхав в Московщину (а не в Росію! В. А.) козак молоденький — оріхове сіделечко щей кінь вороненький (Див. М. Драгоманів „Пол. пісні укр. народу").

(шофер); лишилося наприклад таке слово як Funkspruch („іскрова мова“, або радіотелеґраф), але зникли цілком такі невдалі слова як нпр. Wandöffnnug (замість Fenster — вікно), або Gucker (замість „Augen“—очі) і т. п. Цілком диким видається, бодай для людей закордонних, як мені про те доводилося де від кого чути, коли в патріотичному захваті російські громадяне переіменовували „Санкт Петербурґ“ на „Петроґрад“!... Їх ще патріотичніші наслідники, послідовно продовжуючи їх патріотичну роботу—переіменували славне місто на „Ленінґрад“. Коли в російській державі йтиме і далі так, то не є виключена і дальша „націоналізація“ „творенія рук Петровых“, але нам годі наслідувати в тім наших „братів“: думаю, що досить ми вже маємо від них ними „націоналізованого“, котре нам доведеться ще довгими роками „віднаціоналізовувати“. А ще гірш, як ми будемо робити себе смішними, наслідуючи від них таку систему націоналізації!

Так от, коли такі слова як нпр.: „адмірал“, „авіяція“, „аероплян“, „авто“, „армія“, „дінаміт“, „піроксілін“, „командір“, „артилєрія“, „кавалєрія“, „команда“, „ґенерал“, „гусар“, „ґвардія“, „батальон“, „батарея“, „бомба“, „дивізія“, „корпус“, „доктор“ і дуже багато инших є загально уживані в Европі, то я не розумію, чому не маємо на них права ми нарівні з иншими? Аджеж ми їх позичаємо не в нашого „брата“, хоть, після його звичаю, ми мали би право зробити і в нього „позику“, як він то зробів із нами. Але тут приходить цікаве питання иншого порядку, на яке як раз мало звертають уваги наші „українізатори“ мови. Коли ми беремо якесь чужоземне слово, то природно, що треба було би нам зберігати і вимову першого джерела, а не москалізувати її, виявляючи тим, що ми дійсно позичаємо слово від нашого північного сусіда. Тож маємо говорити „аероплян“, як говорять усі европейські народи, а не „аероплан“, „амбуляторія“, „бальон“, „бльокгавс“ (нім. Blokhaus), а не „блокґаус“ і т. д. (Взагалі мягчити „л“ перед твердою голосівкою). При тому нехай не спиняють нас ніякі постанови „всеукраїнських“ наукових зїздів, що відбуваються в совдепії, а ні постанови „В. У. А. Н.“, бо всі ті постанови робиться під московським пястуком, маючи на увазі „єдність пролєтаріятів“, „єдність революційного фронту“ і тому подібні на перший вигляд дурниці, а в суті річей — тим провадиться послідовна, невпинна й дійсна москалізація нашої мови, як і в инших галузях то робиться з душею нашого народу на т. зв. „Великій Україні“. З другого ж боку годі й занадто „українізувати“ вимову: я розумію головне

вимову крім згаданого европейського мягкого „l“ ще і тверде европейське „g“, яке ми передаємо через „ґ“ і котрого не маємо вирікатися, бо наш народ, а не тільки інтеліґенція його вимовляє цілком добре. Тож маємо вимовляти і писати: ґвардія, аванґард, ґенерал, ґрупа і т. д.. а не „гвардия“, „генерал“ і. т. п.

В нашій мові є досить багато таких народніх слів, котрі можна уживати поруч із інтернаціонально-европейськими (як то зрештою роблять і инші народи), але можна бути певним, що ніколи ми не зможемо нашу мову націоналізувати до тої міри, щоби цілком тих інтернаціональних термінів позбутися, як не позбулися нпр. і німці того „телефона“!

Спробую навести кілька таких відомих слів:

Авто	—	самоход
Авіятор	—	літун
Авіяція	—	літництво
Аероплян	—	літак
Артилерист	—	гарматчик гармаш, пушкарь
Артилерія	—	армата
„Пушка“ моск.	—	гармата
Адютант	—	осавул
Бинокль	—	далековид
Кавалерія	—	кіннота
Кавалерист	—	кіннотчик
Кулемет (з моск. „пулемьот“)	—	скорострІл
Ординанс	—	джура

і багато инших.

До точки 4-ї.

Коли приступати до українізації термінольоґії (не тільки військової), то не треба забувати, що по українськи говорить народ не тільки на т. зв. „Великій Україні“ („Наддніпрянщина“ теж). У нас іще доси не перевелися провінціяльні патріоти, що уважають за справжню українську мову говірку свого краю, губернії чи навіть повіту (я знав поважних людей, що уважали за справжню мову напр. мову гадяцького повіту і відмовляли „справжності“ мові повітів миргородського або кобеляцького).

Як раз мова тої „Великої України“ засмічена найбільше так прикрими для нас москалізмами. В останні часи ми набралися

найогидніших москалізмів большевицької фабрики, які повстали від злучення скорочених форм. Коли ми хочемо в дійсности позбавитися справжніх москалізмів, то насамперед і в першу чергу мусимо повикидати такі кострубато-відразливі терміни, як „командарм“, „комдив“, „комкор“, „Ґенштаб“ і тому подібні витвори московсько-пролетарського стилю.

І нехай не трівожать нас постанови ніяких там „ВУАН-ів“ і всяких псевдонаукових установ, що з дійсною наукою мають стільки ж спільного, як большевики з культурою взагалі. Всі оті постанови робляться під загрозою московського кулака і, маючи на меті ніби „єдність братніх пролетаріятів“ і тому подібні, на перший вигляд безпідставні дурниці, в дійсности провадять безоглядну і безапеляційну москалізацію нашої мови, так само, як і всякі оті „українізації” мають на меті виключно калічення на московський кшталт душі нашого народу.

Памятаймо, що варваризмів, котрі прийдуть до нас із заходу, нам буде далеко легше з часом позбутися, ніж тих варваризмів, що набирають у нас прав горожанства, позичені від нашого східнього „брата“. Доки ми цілком не емансипувалися від нього культурно і духово, доти всякі наші „націоналізації“ та „українізації“ будуть лише (як того й домагаються усі без виїмку і без огляду на своє забарвлення наші „брати“) „націоналізацією“ ad majorem Moskoviae gloriam!...

О. ШПІЛІНСЬКИЙ,
сотник.

Замітки до історії 3-го піш. полку „Імени Гетьмана Наливайка“.

В VI книзі „Табору“ бувш. адютант Наливайківського полку перших часів — в цей час підп. Марущенко — подав перші відомості з часів зформування цього полку, маршу на м. Бровари та розброєння гарматних тракторних дивізіонів, розташованих на лівому боці Дніпра. Ці російські частини в приступі ображеного національного почуття вирішили розгромити Київ — гніздо самостійників — шаленим вогнем. Наслідки подібного рішення могли бути трагичними. Чисельно маленький, але міцний підібраним складом Наливайківський полк хутко розправився з варварами. Надто поважне завдання, покладене на молодий полк — одну з певних частин того дуже непевного часу — вимагало скорих, радикальних вирішень, що виключали пляномірність та розважання в переведенні цієї операції. Оповідання підп. Марущенка досить яскраво змальовує загальну картину та перебіг всіх тих подій. Ми перемогли — і, тільки перемігши, побачили своє безсилля. В наших руках запишилися грандіозні военні склади, разом з кольосальним майном тракторної бригади, обсадити які полк не мав найменшої можливости. Але драма почалася з другого дня, коли по всьому містечку, ближніх полях та селах розбрелися тисячі голодних коней. Перед нами повстало тяжке питання: як зібрати цю масу, чим її нагодувати і як охоронити все це майно від грабунку, коли нас було обмаль. Справа погіршала ще більше, коли командір полку полк. Мацюк, відїхавши до Київа за порятунком, затримався яко член Центр. Ради важними засіданнями, залишивши мене розбиратися у всьому цьому хаосі на власну руку. Дні проходили, а обіцяне Військовим Секретаріятом ремонтове депо, яке мало б перебрати від нас всіх коней, так і не надходило. Голодні коні табунами вривалися в селянські подвіря, нищили повітки, садиби, викликуючи у селян нарікання та лютість. Не бачучи виходу, я наказав збивати коні в табуни і направляти їх просто на Київ у ремонтове депо. Київ раптом засипав полк телефонограмами, вимагаючи припинення транспорту коней і повідомляючи разом з тим про надіслання полкові поповнень маршевими сотнями. Отже, замісць надіслання фуражу, Київ гнав на Бровари одну за другою маршеві сотні.

Голодні коні або бродили по містечку табунами, мішаючись з розхлябаною революцією солдатською масою, або здихали й запружували вулиці; безперестанно надходили маршеві банди й грозили розгромити штаб полку. Порозумівшись телефоном з полк. Мацюком, я наказав розіслати обіжника по ближчих волостях, в якому кожному селянинові дозволялося взяти одного коня на власність. За де-кілька днів з кіньми стало легше, але на всі наші благання при-

пинити поповнення, Київ не звертав жадної уваги і гнав на Бровар! маршеві сотні.

В цьому хаосі, в безсонних ночах, серед жаху розхлябаної солдатської банди — ми змушені були залишити всі наші думки та мрії зформувати добру українську частину. Це вже не був той маленький, славний Наливайківський полк, що так сміливо перевів операцію,—це був звичайний російського зразку 17 року піш. полк, в 5000 революційних голів. Як це і личить в подібних випадках, зараз же зорганізувалася „Полкова Рада" — дійсний прототип „Совєта Салдатських Депутатів". По першій постанові цієї „поважної" установи, старшинам запропоновано було скинути „пагони". Сумно тяглося життя полку... Пропадала енерґія... Лише недовгі години присутности полк. Мацюка вносили де-що нового, надії на майбутнє. Особа полк. Мацюка була досить цікава. По службі дуже молодий старшина, чоловік подивлюючої енерґії та запалу, прекрасний промовець, свідомий патріот — він якось умів підійти й поговорити з революційною салдатською масою і дійсно користувався великим авторитетом.

На жаль, яко член Центральної Ради та один з лідерів партії соціяль-самостійників, він не міг віддавати полкові потрібного часу. Так пройшли Різдво, Новий Рік, Свято Оголошення Самостійности. Це тимчасове перебування в полку салдати розглядали яко етап до спочинку після фронту; инші, більш революційного темпераменту, чекали нагоди прикласти й своїх сил до „поглиблення революції" і через це, очевидно, не визнавали жадних вправ, ні навчань. Робота штабу була завжди напружена — треба було упоратися з 5000 масою.

Завжди заміщуючи командіра полку, мені, кадровому старшині особисто дуже тяжко було миритися з тою атмосферою, яка панувала в полку і, зрозуміло, все це приводило до дуже частих конфліктів з полковою радою, в результаті яких в один день мені було заявлено, що полковника Мацюка та мене звільняється з посад. Першого— з причин постійної відсутности з полку, мене — яко особу, що не відповідає вимогам революційного часу. Це вже починалися ті неспокійні часи, які скоро привели Україну до великих подій. Визваний телеграмою, полковник Мацюк негайно явився в полк. Я ще мав досить авторитету, щоб заставити полк вийти в порядку на зустріч командіра. Після суворої промови, густо пересипаної відповідними епітетами, як-то мерзавці, зрадники і т. д. — полк сердечно вітав свого командіра та мене, запевняючи в відданості та вірності. Два головні аґітатори зникли — обидва старі підстаршини.

Раду перевибрали і ми всі ввійшли в президію. Але події надходили — повітря згущалося, обрій затемнювався. Перші дні примирення полку, енерґійної роботи пройшли. З Київа потягнуло страйками, повстанням, пожежами. Салдатські обличчя хмурніли, очі ховалися; по містечку ловили підозрілих осіб. Одного дня в полку знов зявилися ті два члени полкової ради. День і ніч полк мітінґував. Раз, пізно вночі, вартовий старшина повідомив нас про перервання

звязку з Київом, повстання робітників арсеналу та захоплення Слобідки повстанцями.

Дійсно, на другий день на майдан підїхав грузовик з групою аґітаторів, які скликали полк на мітінґ. Жид-студент, група робітників, ті два бувші члени полкової ради виголошували промови, закликаючи полк до повстання проти Центральної Ради. На наказ командіра полку розійтися, полк відповів мовчанкою. Справа ускладнялася. Положення врятували де-кілька старих, свідомих козаків, які доводили, що ніякого рішення не може бути принято, доки повстанці не надішлють в полк зброї. Дяка Богові, маршеві сотні підходили без зброї. Мітінґ закінчився обіцянкою зараз же доставити зброю. По обіді командір полку наказав зібрати полк,—полк не вийшов з помешкань. Вирішили звязатися з Київом, надіславши туди групу старшин. Увечорі підїхало три грузовики; на одному сиділи знайомі зранку обличчя, в двох других — зброя. Було вже пізно і, правдоподібно, салдатня не мала охоти розвязувати складних політичних питань. Але в результаті цієї візити зорганізувався „революційний комітет", який захопив штаб полку та, неофіційно заарештувавши нас, поставив біля дверей і вікон варту. Але ця варта спочатку не шкодила нам тримати звязок з полком і ми могли орієнтуватися у настроях. Полковник Мацюк був переконаний, що в рішаючу хвилину він скаже промову і полк не посміє виступити. Ми глибоко вірили в це, але погляди поділилися. Одні доводили — ще одна „палка" промова полковника Мацюка і всю старшину кінчать на місці, инші були переконані, що полк оголосить „нейтральність"; в останньому нас запевняли де-які командіри сотень. Залишити полк ми не могли, а тому, поклавшися на волю фортуни, вирішили чекати подій, які мали наступити ранком другого дня, коли революційниий комітет призначив великий мітінґ.

Замислюючись над цим положенням, нараз пригадали, що десь, в напрямі на Конотоп, має стояти Отаман Петлюра, слава про гайдамаків якого вже давно розійшлася по Україні. Надвечір двоє старшин вивели городами коні й полетіли з пакетом до Отамана Петлюри. Полковник Мацюк з дружиною, я та адютант полку сотник З. жили в будинку Квятковських, займаючи три кімнаті. Ця рішаюча для нас ніч проходила досить оріґінально. Всі ми та сотник Троянівський, начальних кулеметної команди, й хорунжий Б., що пришли згодом, зібралися у великій кімнаті. Настрій у всіх був пригнічений, але кожен ховав свої переживання.

По середині кімнати, за ломберним столиком я, сотник Т. та сотник З. осилювали безконечну „пульку"; напроти, на дивані, замислившись над книжкою, лежала п-ні Мацюк. З похмурим обличчям Наполеона здовж кімнати машерував полковник Мацюк. „Ні, та сволота не посміє виступити" — спинившися проти нас, сердито кидав полковник свої думки. „Я пас..." — „Е, пане полковнику, давайте молитися Богу" — скептично відповів сотник З. — „перебють нас всіх, як курей, а ще як Ви скажете промову"...

„Так начальство дозволить ще по одній?" — спокійно, завжди

ввічливо звертався милий сотник Троянівський. З під столу висувався „журавель“ і великі шклянки хутко наповнювали горілкою.

„Пане полковнику, накажіть хорунжому Б. перестати—він впливає мені на нерви“ — знервовано просив сотн. З. Маленький хорунжий Б., сидячи в темному передпокою, ніяк не міг кінчити прощання з своєю коханою телєфоном.

Довгі години зимової ночі, здавалося, тяглись безконечно. Звязок з полком ми загубили, до нас не пускали нікого і ніхто з нас не міг вийти з будинку. „На світі все можливо... З Людовиком XVI трапилась теж неприємна історія — давайте, на всякий випадок, я й вам підмажу карабіна“ — замислено додавав сотник Троянівський. Біля кожного з нас лежав карабін і найменший шелест інстинктовно примушував нас хапатися за зброю. В такім нервовім напруженні проходили довгі години ночі. Пізно вночі раптом почувся сильний грюкіт у двері, якесь шепотіння та крик „відчинить!“ Вскочивши, ми всі враз схопились за зброю. Просто проти дверей став полк. Мацюк. Я та сотник Троянівський — в дверях лівої кімнати. Тут же п-ні Мацюк (з рушницею) та сотник З. З обличчям повним жаху, з лямпою в руках між нами бігав маленький хорунжий Б. Ми ніяк не могли зрозуміти, хто там такий. Занявши „позицію“, наказали хорунжому Б. відчинити двері. В передпокій ввалилося три постаті. Всі три в коротеньких червоних кожушках, чорних смушевих шапках з довгими червоними шликами; на боці—револьвери, в руках—карабіни. Перший—великий, міцний чоловяга з насуненою на очі шапкою, з червоною рідкою бородою, що ясно відтінювала суворе, зрите віспою обличчя. „Я — Волох, курінний гайдамаків, а хто з Вас командір полку?“ Другий — високий брюнет з надзвичайно гарним інтеліґентним обличчям (як ми потім довідалися, студент Київського університету) і третій—зі смілим, прекрасним обличчям, потім так нами люблений і так трагично загинувший сотник (потім полковник) Виноградів. Це були гайдамаки — ті гайдамаки, про яких вже тоді оповідали так багато чарівного і куди кожен з нас стремів всією душею. Вони оповіли, що їхній „Кіш Лівобережної Слобідської України“ стояв на станції Бобрик, коли одержали донесення від наших старшин про стан Наливайківського полку.

Штаб Отамана Петлюри та дві сотні червоних гайдамаків вже стоять на станції Бровари; незабаром мають підійти останні дві сотні, курінь Чорних Гайдамаків та Січові Стрільці полковника Сушка. Їх троє, та трьох гайдамаків, які стережуть захоплену варту, прийшли на розвідку.

Після наради з гайдамаками було вирішено, що все лишається по старому: в призначений час полк виходить на мітінґ і займається своїми справами, а потім зясується.

По нараді, після всього пережитого, всі ми враз заснули і прокинулися, коли на майдані вже гудів 5000 натовп. Члени революційного комітету запропонували нам явитися на мітінґ. На майдані серед величезної салдатської маси стояв грузовик з якого жид—сту-

дент виголошував промову. Що далі, в залежності від промовця, атмосфера то згущувалася, то знов трохи розріджувалася, але рішень ще не приймали. Одначе всі погоджувалися на тому, що буржуазну Центральну Раду, а особливо „Секретаріят Ґенералів — зрадників революції і пролетаріяту“ необхідно знищити разом з тими, хто посмів би захищати їх. З усмішкою, з обличчям Мефістофеля стояв полковник Мацюк, нервово кидаючи гострими репліками. Він вимагав слова, але дикий галас натовпу не давав йому говорити. Раптом все враз стихло—бігом, розімкнутими чотовими кольонками краї майдану оббігали стрункі постаті гайдамаків. Всі в коротеньких кожушках, чорних шапках з довгими червоними шликами, стрункі й підтягнені — вони являли дивний контраст з розбещеною салдатською масою. На краях майдану хутко встановлено кулемети. Ніхто не знав, в чім справа, але кожен інстинктовно відчував щось недобре. „Товаріщі! кто ето такіє?... Товаріщі, спакойно!... В чьом дело!? Товаріщі, ми всьо ето сейчас виясnім...“ перелякано вигукував жид-студент. До нас повільними кроками спокійно підходила група гайдамаків на чолі з Волохом. Тільки зиркнувши на Волоха, вся президія, що стояла на грузовику, мовчки скочила з нього й, похиливши голови, скинула шапки.

Натовп враз зашумів, очі всіх трівожно забігали, на мент один пильно вдивлявся в другого, ніби шукаючи поради. „Скільки їх всіх?“, суворо оглядаючи групу аґітаторів, запитав Волох. Зараз же їх вивели з натовпу. Схвильований натовп намагався вирватися з площі. Почулися окремі стріли, які ще більш збентежили натовп. Гайдамаки збивали всіх до купи; почувся галас, плач. Ми вживали всіх зусиль, щоби заспокоїти натовп, але нічого не помагало— зловіщий, похмурий спокій гайдамаків впливав на них гнітюче. Крім групи аґітаторів, з полку було заарештовано ще декілька підозрілих осіб. Ставши на грузовику, Волох голосно наказав всім, щоби через одну хвилину в Броварах не було ні одної душі. Салдатня враз кинулася стрімголов з Броварів і галасливе містечко затихло.

Волох передав нам наказ звертатися за дальшими розпорядженнями до Отамана Петлюри на станцію. Маленька станція Бровари забита була ешелонами. Нам показали потяг Отамана Петлюри. В одному купе вагону II-ої кляси в сірій салдатській шинелі і чорній смушевій цивільній шапці сидів Отаман Петлюра. З полковником Мацюком вони привіталися, як добрі знайомі. Ще з часів військових зїздів мене приваблювало ориґінальне обличчя палкого промовця з особливо мельодійним тембром голоса. Отаман Петлюра привітав нас сердечно, ми щиро, від всієї душі подякували йому за наше врятування. В Отамана Петлюри було більше відомостей про Київ і він почав нас інформувати. Ми довідалися, що Центральна Рада опинилася в дуже скрутному стані і треба яко мога швидше рятувати ситуацію, доки не насунулися з півночи большевики, з якими до цього часу бився „Кіш Слобідської України“. Що до нас, то нам Отаман Петлюра наказав зібрати все, що лишалося, в одну сотню, яка тимчасово і ввійде в курінь гайдамаків.

Повернувшись до Броварів, ми хутко взялися за справу. Нас залишилось до 50 чоловіка старшин і козаків. Признавши рацію за озброєнням гайдамаків, ми одягли свою сотню в кожушки, озброїли її карабінами й пізно вночі в ешелоні Волоха вирушили на Дарницю. Там вже йшов бій. Билися Червоні і Чорні Гайдамаки та Січові Стрільці. Опір ставили сильні відділи матросів. Не доїзджаючи до станції, Волох залишив потяг та хутко зник з гайдамаками. Наливайківська сотня залишилася в резерві Коша. Приблизно коло 10 год. ранку нам наказано було наступати на Слобідку. Разгорнувши сотню, перейшли в наступ. Правою півсотнею командував полковник Мацюк, прямуючи на північні околиці Слобідки, звідкіля погнав групу матросів до Дніпра. Ліва півсотня, якою командував я, прямувала по шосе на ланцюговий міст. В районі Слобідки бій стихав, лише на південь, де бились гайдамаки, чути було велику стрілянину. Ставлючи значний опір, ворог відходив на південь в напрямі на Баришівку, затримуючись окремими групами здовж Дніпра. Через Слобідку моя півсотня пробігала досить хутко, зустрінувши перший серйозний опір біля самого мосту. Після коротенького бою, збивши цю групу, ми хутко вискочили за нею на міст. Хозаючись за виступи биків, вже доходили до середини мосту, коли нараз з ворожого боку виїхав величезний броневик і густо засипав міст кулеметним вогнем. Ця несподіванка примусила нас хутко відступити і зараз-же почати будувати барикаду. Наші кулеметні та рушничні стріли розігнали большевиків, що йшли за броневиком. Ставши приблизно на середині мосту, броневик післав нам де-кілька гарматних стрілів. Припинення броневиком наступу знов підбадьорило нас і ми знов пішли вперед. Попереду з кулеметом наступав сотник Троянівський, завзятий кулеметчик; він мав сто-кілька бронебойних куль. Часом броневик відходив далеко назад і тоді ми кидалися далі вперед. Тихо й грізно стояв броневик, спостерігаючи всі наші рухи. Потім, ніби розсердившись, густо сиплючи чергами, він швидко летів на нас. Тоді рясно, мов груші, ми сипались з мосту. Після одного з таких маневрів, добігаючи вже до кінця мосту, ми раптом наткнулися на Отамана Петлюру. З ціпком у руках, із стурбованим обличчям, увесь час в русі, нервово даючи розпорядження, Отаман зразу напосив на мене: „А ви чого тут граєтесь?“ Ми зразу показали Отаманові: „Он там... броневик.“ — „Ну, то котіть гармату!“ Ідея була дуже добра, але ж ми не знали, де наші гармати, і, чекаючи на них, дійсно таки „грались“. Разом з Отаманом ми всі висипали на міст дивитися на броневик, який грізною чорною плямою вимальовувався на середині мосту. Побачивши велику ґрупу, він раптом запустив по нас чергами. Ми заховалися за останнім виступом. Хутко подійшов до мосту хтось із штабу. „Ну, чого вони там гаються? Давайте сюди гайдамаків!“ — сердито звернувся до нього Петлюра. За де-який час по шосе з Слобідки ми побачили групу артилеристів, які котили тяжку гар-

мату. Цією групою енерґійно командував полковник Мацюк*) В один мент гармата була установлена і після перших її стрілів броневик зник. До мосту на чолі з Волохом підбігала 1-ша сотня гайдамаків. Ми з зацікавленням дивилися на сміливі, відважні обличчя знайомих гайдамаків. На мент затримавшись, поки Волох розмовляв з Отаманом, вони хутко проскочили через міст. Гармату теж хутко покотили вперед і з нею пішов Отаман Петлюра. Пропустивши другу сотню гайдамаків, ми теж рушили по мості. Цікаво було дивитися, як по Київських горах червоними плямками розсипалися гайдамаки і з боем хутко підіймалися вгору. Мимо нас пройшла чвалом кінна „Отаманська сотня"; її ми бачили вперше. Підіймаючись вгору, памятаю, проходили повз великого двору, де стояли бельґійські частини. Вони висипали нам назустріч, били в долоні та кричали: «Bravo, bravo, Hajdamaky!»

На перехрестку двох вулиць (я добре не знаю вулиць Києва) ми побачили велику ґрупу, біля якої закопували дві гармати. За будинками стояли гайдамаки, серед яких різко виділялася постать Отамана Петлюри. Дві гармати відкрили вогонь. В кінці кварталу, за маленькою площею видно було великий будинок—то були касарні інженірного полку; ліворуч них — арсенал, якого за будинками не було видно. Спочатку треба було захопити ці касарні, площа перед якими фланкувалась з арсеналу. Нараз гарматчики доповіли, що мають набої для димових завіс. Незабаром шарахнуло ще де-кілька стрілів і весь фасад касарень і площа перед ними затяглися темними клубами диму. «Гайдамаки, вперед!» — махаючи ципком енерґійно кричав Отаман Петлюра. «Отамане Волох, починайте! Ну, гайдамаки, з Богом! Вперед прапор! Бийте ще, ще раз, не давайте димові розходитись! Ну, з Богом!"

Гайдамаки йшли в атаку. Один за другим, по обох боках вулиці, близько притулившись до будинків, з рушницями на поготовлі, тихо, спокійно, з великим розгорненим прапором—так урочисто рушали гайдамаки. Наші гармати били по верху будинка, звідки на гайдамаков сипалися стріли. За гарматами впоготовлі стояла Наливайківська сотня. Згідно наказові ми мусили обсадити останні будинки вулиці та взяти під обстріл арсенал. Одну гармату вже котили за гайдамаками серединою вулиці.

В ту хвилину, як ми хотіли рушати, побачили групу гайдамаків, які несли когось на руках. «Хто такий?» трівожно запитав Отаман Петлюра. З очей Отамана, який пильно вдивлявся в мертвого, бризнули сльози. «Шкода, шкода.. Боже, як шкода!» Перед нами

---

*) Ця напівукраїнізована тяжка батарея стояла в Слобідці та приймала тепер участь в повстанні; всі її старшини були заарештовані. Між иншим, цей мент був ментом заложення української артилерії. Всі ці старшини та козаки на чолі з полковником Савченком лишилися з нами і приймали участь у всіх боях та походах Української Армії, придбавши собі незабутню славу.

лежав гайдамака, той, що разгортав прапор, той самий студент з прекрасним обличчям, що вночі, разом з Волохом, приходив до нас.

Ми рушили; перший будинок займали гайдамаки і вже били по арсеналові; далі вони вскочили в касарні і нам наказано було перейти теж туди. Треба було перебігти площу; дим вже розійшовся і ми мусили перебігати по одинці, бо з арсеналу таки здорово били. До рогу вулиці підійшла друга гармата, та шарахнула по арсеналові. Ми опанували інженірні касарні і отаман Петлюра керував дальшим ходом бою. Гайдамаки пробивали стіну, щоби проти отвора поставити гармату. Ця стіна була проти арсеналу. З вікон видно було довгі корпуси арсеналу й широкий двір, оточений високим муром. З арсеналу нас обсипали кулями через вікна і поранили кілька чоловіка.

Час минав .. Треба було орієнтуватися і відпочити. Але заснути було годі бо в будинку стояла тяжка гармата і від кожного її стрілу нас підкидало на півметра вгору. Пізно вночі нас разбудили. Ніч була темна; з арсеналу били на всі боки. Виявилося, що в арсеналі гарматчики пробили велику діру, куда і вскочили гайдамаки. Скориставшись сном варти арсеналу, гайдамаки вскочили в один з корпусів і закидали його оборонців гранатами. Підранок стрілянина стихла. Нас позвали до Штабу Коша — сьогодня має бути штурм, треба було отримати наказа. Ми вже йшли, коли в касарні закричали: «Білий прапор! Арсенал здається»! З арсеналу група робітників махала білим прапором; до них вийшла група гайдамаків. Два арсенальці виспухивали умови, які ставив Отаман Петлюра. За півгодини мали принести остаточне рішення. Арсенал здався.

Всім робітникам назазано було залишити арсенал, який вже сточили гайдамаки. Кілька груп гайдамаків та одна чота наливайківців під моєю командою направлені були в арсенал відбірати зброю. Ми проходили довгі корпуси арсеналу, зганяючи робітників до виходу. В якійсь справі мені треба було повернутися до касарні і я прямував на ту дорогу, що вела до отвору в стіні. В довгих, безконечних залях арсеналу, часто зустрічаючи по дорозі ґрупи озброєних ще робітників, я заблудився. До речи сказати, не всі робітники арсеналу здалися, виявилася „опозиція", з якою по окремих цехах ще й до цього часу билися гайдамаки. По дорозі я зустрів одного гайдамаку; він уважно обшукував кожен закапелок. Піднявши ляду в льоху, він на мент прислухався і потім кідав туди гранату. „Та мерзота ховається по льохах та звідти стріляє" відповів він на мій запит. В одному місці, де довгі, вузькі залі арсеналу роблять закрут, я раптом наткнувся на Отамана Петлюру, який, розглядаючи ріжні машини, хутко наближався до мене. „Пане Отамане, одному ходити тут небезпечно — робітники ще не залишили арсеналу і в де-яких цехах ще б'ються гайдамаки", — доповів я. „Ну, то ходімте", сказав Отаман. Я перезарядив свого карабіна й повернув за Отаманом. З бокового павільону гайдамаки гнали великий натовп робітників, минувши яких ми з Отаманом вийшли на південну частину арсеналу. В той час, як ми виходили, почулися стріли та крики:

„Стій! Стій!“ З одного з вікон арсеналу вискочила фигура в студенській тужурці і стрибнула в яр, намагаючись втекти. Гайдамаки переслідували її стрілами. Перед арсеналом велике заворушення. Міцно притиснувшись до будинку, обійнятий жахом, стояв натовп робітників в де-кілька тисяч чоловік. Чулися крики, плач, голосіння... Перед натовпом стояли лави гайдамаків, але їх спроби ззспокоїти переляканий натовп ще більш нервував та бентежив масу. Гайдамаки установили кулемети і цей натовп уявив, що зараз його будуть розстрілювати. Люде перелякано кидались, намагаючись прорвати кордон гайдамаків.

Коли Отаман побачив таку картину, сам почав заспокоювати робітників, наказавши зняти кулемети. В цей мент здовж всього натовпу біг чоловік — це був той, що тікав з арсеналу. Куля попала йому в обличчя і, очевидно, з далекої дістанції, бо замісць одної щоки була величезна чорна, крівава дірка. За ним, ридаючи, бігла якась жінка. Заспокоєний натовп нараз знов збентежився, все раптом закричало, жінки заголосили, в де-яких місцях кордони гайдамаків прорвали, почувся плач, стріли, ґвалт. Ми прикладали всіх зусиль заспокоїти натовп. Отаман наказав відвести гайдамаків. Потроху все знов стихло. Підійшла кінна „Отаманська сотня“. Робітники стали в кольону і під вартою кіннотчиків рушили до Лаври. Спереду кольони йшла жінка — то була славнозвісна Євгенія Бош. Кольона хутко зникла за одною з садиб.

Ми дуже здивувалися, коли довідалися, що це ще не все, що зараз же мусимо наступати далі. Треба звільняти Богданівський полк, який де-кілька днів бється, оточений большевиками. На жаль, не можу назвати тої вулиці, на яку вийшла Наливайківська сотня. Там ми зустріли відділ Січових Стрільців, який засів в одному з будинків і палив навскоси по робітничому кварталові, з якого йому жваво відповідали. За цим кварталом видно було вже зовсім невеликий квартальчик, на який рогом виходили мури двору касарень Богданівського полку. Орієнтувавшись, ми зараз же почали штурм, але зустріли дуже сильний опір, — по нас стріляли з усіх дахів та вікон. Памятаю, дуже розсердившись, ми атакували один з будинків по правому боці. Вдершись у будинок, дійшли до самого верху, але війти з будинка вже не могли: нас обстрілювали з усіх боків. Там мусіли й залишитися до вечора. Коли стемніло, ми захопили весь цей квартал; лишався ще маленький. Пізно вночі стрілянина затихла. Прийшов із штабу полковник Мацюк і передав наказ звязатися з Богданівцями. Козаки були дуже стомлені, — лишив їх спочивати, а взяв з собою одного козака. Ми стягнули з полонених два цивільні чорні плащі, набрали повні кишені бомб і, ховаючись, від одного підїзду до другого, пішли до Богданівців. Спокійно пройшовши невеличкий квартал, хутко проскочили вулицю й пірнули в забарикадований отвір чи ворота. Пластуючи здовж муру, прямували до темного корпуса касарень, весь час поперед-

жуючи Богданівців. На це не було відповіди і нас взяв сумнів, чи не помилилися ми часом? Дійшовши до будинку, завирнули в вікно: в нижньому поверсі, освітленому маленькими каганцями, лежало або ходило багато народу; видно було українські кашкети. Вскочивши у вибите вікно, опинилися ми в великий залі; одні Богданівці спали, другі групами сиділи на нарах, балакали або їли. Стомлені, темні, знеможені обличчя. „А де ваш командір полку?“ запитали ми. „А от тільки що пройшов“. Нас оточили Богданівці, зацікавлені нашими оповіданнями. Вони вже мали звязок з гайдамаками. — „Командір полку йде“! — Підійшов чорнявий невеликий старшина з засмученим, стомленим обличчям — це був полковник Олександер Шаповал. Обопільно зорієнтувавшись у ситуації та покріпившись смачним борщем, ми полягали спати.

На ранок повернулися в сотню. Бій припинився. На Софійській площі мав відбутися парад.

Привівши сотню до порядку, рушили. На одній з вулиць нас вже чекали гайдамаки. Далі Фундукліївською та Великою Володимирською вулицями ми дійшли до Софійської площі. Нас зустрічала сила народу — все кричало, махало руками, шапками. Натовп здержували озброєні гімназісти і студенти, біля будинка Центральної Ради стояли групи озброєних українських матросів. На Софійскій площі От. Петлюра з членами Центральної Ради проходив по фронту, дякуючи вояків за минулі бої.

Помешкання відвели нам у Михайлівському манастирі, де мав бути для нас, як говорили, добрий обід. Хутко рушили до манастиря в надії добре поїсти, спочити. Але якаж була наша лютість, коли за довгими манастирськими столами манахи піднесли нам по великому шматку чорного хліба, одному квашеному огірку та мисці сирої капусти. Пішли до Отамана Петлюри скаржитись. Його дуже обурив випадок з обідом. Під вечір нам роздали картки в ресторани. Весь командний склад гайдамаків: Волох, Виноградів, Ляшевич, Шаповал та я добре повечеряли в ресторані „François“. Як відомо, у гайдамаків були заповіді, по одній з котрих заборонялося пити, і порушення цієї заповіди каралося дуже жорстоко, але в цей вечір дозволено було всім трохи випити. Пізно вночі, повернувшись до манастиря, довідались, що на нас вже чекає наказ — перейти до Безаківської вулиці й розташуватися на одній з маленьких вулиць, в ґімназії. Кольоною рушили ми до місця нового постою. За ґімназією весь район ще був занятий повстанцями, головною цитаделлю котрих були залізничі майстерні біля двірця Київ — пасажирський. Ґімназія, наша маленька вулиця й Безаківська обстрілювалися рушничним та кулеметним вогнем. Вийти з будинка не можна було, ясно освітлені вулиці були порожні. Вирішили погасити ліхтарі стрілами. Почали розглядатися. Цілий другий день не було ніяких наказів, вийти з будинка не можна було, робити було нічого — спали. Вночі отримали наказ: Чорні гайдамаки мали взяти Київ II та почати наступ на Київ I, Волох мав координувати свій наступ з Чорними.

На другий день мав початися наш наступ. Волох вирішив на-

дослати розвідку — пошукати Чорних гайдамаків. Тому, що гайдамаки були охочі всі ходити на розвідку, то вирішили, що на цей раз піде тільки командний склад. Пішло шість чоловіка: Сотник Виноградів, поручник Ляшевич, полковник Шаповал, я та два гайдамаки. Проскочивши поперек Безаківську вулицю, перелізли через мур і вскочили в якийсь великий сад. Перейшли сад і знов перелізли через мур; проходили дворами, маленькими вулицями, залізничними торами й вийшли на головний залізничний тор. Довго слухали, але Чорних гайдамаків зовсім не було чути. Стріляли в тому районі, звідки ми прийшли та десь дуже далеко ліворуч — в бік Дніпра. Між иншим, „чорні гайдамаки" — це була якась юнацька школа, але за весь цей час мені так і не прийшлося їх побачити.

Вирішили повернути до станції Київ I та вчинити большевикам сполох. Підійшовши на добрий стріл, вдарили з усіх карабінів по двірцю. Там все раптом заметушилося і почулися стріли. Ми хутко зникли за вагонами та будинками, прямуючи на стару дорогу. Йдучи сюди та потім назад, зустрічали групи озброєних повстанців — вони ніяк не передбачали, щоб ми могли так глибоко залізти до них в запілля. Повстанці були дуже відважні й жорстокі. Останню групу їхню ми зустріли в тім самім саду, перед тим, як перелізати через мур — вони стріляли по ґімназії.

* * *

Ранком другого дня Волох наказав наступати. Отамана Петлюри не було з нами. Говорили, що штаб кошу керує тепер загальною обороною Києва. Маленькі кольонки гайдамаків розійшлися по ріжних напрямах, в загальному — прямуючи на Київ I. У всім цім районі нараз піднялася страшна стрілянина. Перша сотня гайдамаків, за нею наливайківська, пройшовши Безаківську вулицю, повернули ліворуч, наступаючи на станцію. За нами котили гармати. Хутко перебігаючи від одного будинка до другого, підійшли до мосту, де й зустріли дуже сильний опір. Там билися до вечора; втрати у нас були дуже великі. Між иншим, там був забитий знаний дід-гайдамака і, здається, разом з своїм сином*).

То був цікавий дід. Походив він з Звенигородщини. Сивий, старий — він разом з своїм сином, чорним, здоровим похмурим дядьком, який завжди мовчав, залишив своє господарство й прийшов до гайдамаків „рятувати Україну". Без сумніву, крім тих розмов, більш історичного, ніж політичного характеру, які кожен день провадив Отаман Петлюра з гайдамаками, той дід найбільш спричинився до витворення тих дійсно великих гайдамаків першого складу, які своєю безмежною відданністю Україні та надлюдською хоробрістю зворушували кожного, хто коли-небудь близько зустрічався з ними. Безперечно, в ті часи цей дід знав про Україну більше, аніж ми всі разом. І він сповідав нам, оповідав не те, про що тоді писалося в ріжних брошурах, а про те, що йому розказував його дід — дійсний гайдамака. І цей дід був живою ілюстрацією далекого минулого, живим звязком між сучасним і славним минулим. Цей дід всіх лаяв — сучасне йому не подобалося; він визнавав лише одного Отамана Петлюру, про якого завжди казав: „Отце Отаман, от гайдамака!" Комічно було слухати, як з цим дідом говорив маленький хорунжий Б. Дід розказував йому щось про минуле життя України, а хорунжий Б., уважно слухаючи, завжди вставляв свої репліки. „Діду, таж ви — іскопаемоє". Цей дід не визнавав ніякого військового мистецтва і коли наказували наступати, то він і йшов собі просто вперед; — там його й кінчили.

Увечорі, захопивши з собою ґрупу гайдамаків і кудись одійшовши, Волох раптом вдерся на двірець—там його й ранили. Ми всі кинулися на допомогу й вскочили у двірець. Але большевики враз оточили нас з усіх боків та били по станції з усіх—усюдів. Безаківську вулицю вони вже давно забрали назад. Притиснувшись по кутках, або лежачи на долівці, ми теж відбивалися на всі боки — будинок був дерев'яний і кулі сипалися звідусіль, як горох. Цілий день лежали на долівці—вийти з двірця не можна було, не можна було навіть підвестися з долівки. Перед станцією, по першому й другому торах курсували два величезні броневики, які били по нас з кулеметів. „Ото сатана"—флеґматично висловлював Волох своє незадоволення. Надвечір притягли гармати. Одну встановили з лівого крила двірця, біля телеґрафу, другу сотник Лощенко втягнув до нас у залю І-ої кляси. Зарядили й почали ждати. „Лягай! Броневик!" Один за другим два стріли і броневик став. Вискочили гайдамаки і, здається, не втік ні один з броневика. Стало легше. Побачивши таку пригоду з приятелем, другий броневик хутко відїхав десь в напрямі на Київ II. Вечеряли „посилками" з пошти, що проти двірця. Там було багато поживних і смачних річей; не було лише хліба, але смакувало й так добре. В цей день, чи може на другий, гайдамаки пішли в розвідку. „Піймали головнокомандуючого"—радісно кричали гайдамаки.

До Волоха підводили здоровенного робітника; це був дійсно головнокомандуючий, титула його не памятаю, але старшого над ним у цьому районі не було.

„Ну, чево там разводіть антімонію — растрєлівай і канєц!", суворо глянувши на Волоха, кинув „главковерх".

„Егеж, успієш, товаришу!" — флеґматично, як і завжди, відповів йому Волох. Ми з зацікавленням слухали політичну дискусію двох начальників, які так походили один на другого. Полонення цього „главковерха" допомогло орґанізувати останній та рішучий напад. Пізно вночі вийшло дві сотні гайдамаків та перша півсотня Наливайківців. Їх вів до майстерень — цитаделі цього району, один з „штабу главковерха". Гайдамаки вскочили в майстерні, там була сила народу—говорили, було багато жаху... Ранком увесь цей район був вільний; стріляли ще десь з Кадетського Гаю, але хутко й там замовкли—туди пішла чота гайдамаків. Київ був вільний.

*
* *

Але незабаром ми довідалися, що на Київ наступає Муравйов. Ми, згідно з наказом, переходимо до Купецького Саду. Проходячи Київом, завважали трівогу серед населення; над містом рвалися шрапнелі. Заняли будинок Купецького Зібрання і після довгої перерви знов побачили Отамана Петлюру. Він зібрав нас усіх в нижній залі та інформував про положення. Надвечір у Царському Саду наші лави зустріли ворога. Гайдамаки були дуже люті—большевиків враз збили; перед нами тікала салдатня. Наливайківцям наказано було обсадити водокачку. Зранку, прикрившись броневиком, червоні почали наступ

та й оточили водокачку. Ми втекли на гору. Наливайківська сотня отримала нове завдання: мусіла перейти на праве крило гайдамаків та здержувати червоних за допомогою двох броневиків.

Особливо мені Отаман Петлюра дав окреме завдання: вночі мав підійти відділ „офіцерів"; я мав переняти команду й прикрити ліве крило гайдамаків. Пізно ввечорі дійсно підійшов досить великий відділ офіцерів. Цілу ніч розміщав їх на позиції. Ранком оббігав всі горби, але, крім двох невеликих ґруп, не міг знайти ні одного офіцера. Пішов з докладом до Отамана Петлюри. „Егеж, а отжеж я моїх гайдамаків не загублю"—сказав мені Волох. Я вже знав місцевість і Отаман наказав дати мені відділ гайдамаків. „Ходімте, я вам дам гайдамаків, але дивіться, не загубіть і їх".

Лави гайдамаків лежали далеко в Царському Саду. Ми йшли вдвох. Сад буквально засипали снаряди з-за Дніпра,—як ми уціліли—один Бог відає. Де-кілька днів становище не мінялось; иноді большевики доходили до самого будинку Купецького Зібрання і тоді ми всі з Отаманом Петлюрою вискакували з будинка та переходили в наступ. Раз наш наступ був таким скорим, що большевики не встигли вскочити на мости, що зєднували два сади, і там їх багато перебили. Весь сад був завалений трупами. Це топцювання на місці, без хвилини спокою ні вдень, ні вночі страшенно стомило всіх, а наступи червоних з кожним днем робилися ще більш упертими. Стомлені лежали гайдамаки, відбиваючись від ворога, і в наступ уже не переходили. Втома була така велика, що навіть гайдамаки захвилювалися. „Чому не дають допомоги?.. Доки будемо так битися?" Ми всі вже збилися в будинку зібрання, звідки відбивалися. Штаб Отамана Петлюри був на Підвальній вулиці. Надходили останні дні та останній наш наступ.

Отаман Петлюра зібрав всіх нас та звернувся з промовою; „Треба напружити всі сили ще раз!" То була божевільна атака-жорстока та люта. Між иншим, увагу всіх звертала на себе постать якогось офіцера, кавказького типу, в формі кірасірського полку. Сміливо з рушницею в руках він біг попереду гайдамацьких лав. Пізніше, коли вже відійшли, я бачив його на розі біля аптеки. Куля попала йому в горло, біля нього порався лікар. В корчах, притискуючи руку до чола, він благав застрілити його. В цій остатній атаці багато забили гайдамаків; не було ні одного гайдамака, якого б не зачепила куля. Але Волох побив рекорд. Гайдамаки вже не ходили, а лазили по саду від утоми та поранень, але ні один не хотів відійти від своїх. Підвечір ми всі скупчились в будинку Зібрання. Червоні підійшли майже під будинок, але ніхто вже не звертав на них жадної уваги; всі лежали на долівці та думали, що ж далі? Відбувалася „чорна рада". Вирішили залишити Київ — битися далі не було сил. Всі підвелися, стали в кольону й пішли. Полковник Мацюк та я пішли на Підвальну вулицю. В штабі була велика метушня. Отаман Петлюра щось сердито доводив Волохові. Як відомо, це рішення гайдамаків, дуже несподіване, спричинило багато шкоди. Але, на жаль, другого виходу в той

час не було, бо вже давно все перейшло міру можливостей людини. Пізно вночі залишали Київ; йшли до касарень Дорошенківського полку, де наказано було затриматись. Наливайківська сотня мала виставити варту та затримувати „всіх, хтоб не був". За де-який час мене покликали на подвіря. Перед касарнями стояло авто, з якого вихилилась якась сива бородата голова й дуже лаялась; то був проф. М. Грушевський.

Трохи спочивши, ранком рушили далі. На дворі була мряка, було дуже холодно. Минали хутори, села; йшли на с. Ігнатівку. В цьому селі відбулася відома нарада, на якій вирішено було з усіх частин зформувати „Загін Низового Війська Запоріжського". Всупереч нашим бажанням, нам наказано було залишити гайдамаків та перейти до загону. Гайдамаки хутко зникли; ми довідалися про це з великим сумом.

Рушили на Житомир; йшли якимись ярами та, памятаю, співали: „Долиною широкою кудись вони йдуть"... В Житомирі ми довідалися, що міська управа запропонувала нашому війську залишити місто. Наказано було сідати в потяги. Наливайківцям захотілося мати власну гармату, яку й вантажили на плятформу. Підходить якийсь дядько, в салдатській шинелі, в шапці, обріс чорною бородою і каже: — „Не так — поверни туди!" — Один з нас замислено подивився на нього та й мовить: — Чуєте, дядьку, чи... того як його..." — „Я — військовий міністр Жуковський". — Ми так і притихли, заклопотано напружуючись над гарматою.

Залишивши Житомир, де-який час їздили ешелонами в ріжних напрямках. Одного дня Наливайківській сотні було наказано виїхати в напрямі Калинівки, де затримати рух ешелонів „ґвардейського корпусу". Полковник Мацюк (я лежав хворий) хутко наказав „зробити броневик". Посадили туди 30 чоловіки наливайківців та й рушили. Сховавши „броневик", поділилися на дві частини й залягли в кущах, чекаючи на „ґвардейський корпус". По залізниці наближався перший ешелон. Вискочив „броневик", з кущів вискочили наливайківці, пальнули де-кілька сальв і ешелон здався. Другі ешелони не ризикнули їхати в цьому напрямі.

В цих днях, разом з відділом Отамана Болбачана, наказано було нам наступати на Бердичів. Залишивши ешелони на однім з розїздів, рушили на Бердичів. Під самим містом зустріли нас большевицькі лави. Ми залегли й почали бій.

Раптом на шосе вискочило два броневики, лави червоних знялися, зліва заскочила кіннота і все це кинулося на нас. Довелося спішно відступати. Це наступав той самий „ґвардейський корпус", а керувала ним Євгенія Бош — та сама, яку ми випустили з арсеналу. В цім бою в дикунський спосіб замордовані були три наші гарматчики-розвідчики. Пізніш ми найшли їхні тіла та перевезли до Київа, де й урочисто поховали. Нарешті, прямуючи до ешелонів, відірвалися від ворога. Але чуємо, що біля наших ешелонів іде бій. Розгорнули лави й почали наступ на власні ешелони. На них наскочила кавалерія. Все, що лишалося в ешелонах, висипало

їй на зустріч та хоробро відбивалося. Стояли в ешелонах день і знов отримали наказ наступати на Бердичів. Вночі входимо в Бердичів і раптом бачимо: станцію заповнюють залізні німецькі шеломи. „З німцями мир, вони наші спільники, рушаємо на Київ!!!“

Ранком подали ешелони; Наливайківці йшли першим ешелоном через Житомир на Київ. Через Житомир рівнож пролітали ешелони гайдамаків. На одній з станцій ми нагнали їх. Все висипало нам на зустріч; побігли до Отамана Петлюри. Вирішили більш ніколи не лишати гайдамаків. По дорозі зустріли делеґацію з Київа. Увійшли в Київ і зупинилися на Безаківській вулиці. Чекали на підхід инших частин — мав бути парад на Софійській площі*).

Знов на Софійській площі парад. Потім — ті самі помешкання в Михайлівськім манастирі. Але якось невесело було на душі; кружляли якісь неприємні чутки; настрій був пригнічений. Одного дня почули, що Отаман Петлюра лишає гайдамаків. Памятаю якусь велику нараду, теж на манір „чорної ради“, — там зібралися всі більш-менш відомі мені старшини, але з вищих нікого не було. Всіх турбував відхід Отамана Петлюри. Я не був до кінця цієї наради, а вдався до Отамана Петлюри. Він жив біля Софійської площі. Отаман був один. Він оповів, що німці дійсно проти нього, що політична ситуація дуже складна і невідомо, як вона оформиться далі; у всякому разі нам треба вдержувати спокій. „Вірте, коли буде треба, я знаю вас всіх, я вас всіх закличу. Передайте Наливакійвському полку мою сердечну подяку. За цей час я полюбив вас так, як і гайдамаків. Ви були добрі вояки“.

Вночі, повернувшись у сотню, зустрів полковника Мацюка. Він оповів, що Наливайківці знов переходять до Запоріжського загону, який тепер називається корпусом. На цих днях він має рушати на Полтаву. Полк. Мацюк, яко член Центральної Ради, має лишатися в Київі. Сотню прийме сотник Зелінський, а я мушу перейти до штабу, де займу посаду начальника оперативного відділу штабу корпуса. Це робиться в порозумінні з політичними партіями і для того, щоб не пустити в штаб москалів. „Ви мусите скоритися“ — додав полк. Мацюк. На другий день я здав сотню сотникові Зелінському і явився до начальника штабу корпуса полковника Вержбіцького. „Так, наказ вже є, маєте явитися командірові корпусу“. Ген. Натієв привітав мене сердечно.

Цим днем закінчилося моє перебування в складі славного Нали-

*) Памятаю цікавий випадок. Мо довго стояли, чекаючи на решту частин Проти нас був двір якихсь касарень, з якого висипала розхлябана салдатня. Бунчужному Т. особливо не сподобалася постать ближчого салдата: руки в кешенях, цигарка в зубах, накинута наопашки шинеля, здоровенний чуб з-під кашкета на потилиці, — він, вибалушивши очі, дивився на нас. „Пане полковнику! Дозволите всипати?“ — весь час настоював Т. Ми думали — він жартує. Чуємо — за парканом когось луплять... Бачимо — Т. розложив цього салдата та й частує його шомполом. Ми накинулися на Т. Той садат встав, натяг штани, підійшов до нас; насунув кашкета, плюнув на бік та подаючи руку — спочатку Т., потім кожному з нас — сказав: „Спасібо, товаріщ!“

вайківського полку. Але й потім весь час я з великим інтересом слідкував за дальшими славними ділами мого рідного полку. На протязі визвольної боротьби формувалася сила ріжноманітних частин, але так же хутко вони знову зникали. Славно, відважно через всю визвольну боротьбу проходив цей полк, приймаючи участь у радощах та горі України. Цей полк брав участь також і в Зимовому поході.

* * *

В штабі була сила роботи. Корпус рушав на Полтаву. З цього менту починається вже історія „Корпуса Натієва".

СВЯТОСЛАВ ШРАМЧЕНКО.
Лейтенант Фльоти.

Нарис подій в Українській Чорноморській фльоті в р.р. 1918—1920.

1918 РІК.

Німецька окупаційна армія посувалася на південь України разом з українськими військовими відділами. Але цих відділів (ґенерала Натієва) далі Симферополю вона не пустила, а потім змусила їх зовсім опустити Крим; сама ж у двадцятих числах квітня 1918 року пішла далі. Між тім, по цілому Криму розповсюдилися чутки, що ідуть українці разом із німцями визволяти людність від большевицьких банд, які страшенно катували, мордували і тероризували все населення. І де-які міста, як Феодосія, почасти Севастопіль і инші прикрасилися українськими прапорами, чекаючи прибуття українських військ. З Севастополя виїздила українська делеґація назустріч. Цю делеґацію було принято німецьким командуванням у Симферополі досить сухо.

Але велике було здивовання населення кримських міст, коли до них увійшли лише сірі відділі німців, які до того ж почали розпоряджатися як военні окупанти в чужому краю.

Дієва Чорноморська фльота майже в цілому свойому складі зосередилася в квітні 1918 року в Севастополі. Під поглядом державно-національним та в командному відношенні серед кораблів цієї фльоти панував хаос. Були кораблі, які тримали українські прапори або червоні; були й такі, що часом підіймали й чорні прапори (анархистів). Бували й зміни: то замість червоного прапору підіймався український, то навпаки. „Центрофлотъ"— колеґіяльний,

виборний з матросів орґан для керування фльотою, рівнож як і контр-адмирали Саблін та Михайло Остроградський (українець) разом із штабом командуючого фльотою мало що могли зробити, щоб упорядкувати і заспокоїти розбурхане море революційної матроської маси.

Але коли німці, а по чутках і українці („гайдамаки“) почали наближатися до Севастополя, то в командах з ріжних причин настрій став мінятися. Серед команд, як і в Центрофльоті в тойже час виникло питання: чи фльота лишається в Севастополі, чи переходить до Новоросійска. Але так чи инакше, команди постановили, що вся влада мусить перейти до старшини і мусить знову встановитися та правдива, військова дисципліна (не якась революційна), без якої не може існувати ані одна реґулярна військова частина, тим більше на морі. Тоді команди кораблів звернулися до контр-адмірала Сабліна з проханням прийняти на себе командування фльотою на цих підставах. Адмірал Саблів після коротких вагань згодився.

І ось 29 квітня 1918 року о годині 16 на лінейному кораблі „Георгій Побѣдоносецъ“ *) було піднято сиґнал: „Фльоті підняти Український прапор“. Зараз же сиґнал було виконано фльотою. Лише міноносець „Пронзительный“ не опустив червоного прапору. Тоді командуючий фльотою, щоби не проливати крови, наказав командірові цього міноносця, лейтенантові Безсмертному, за невиконання його наказу о год. 23.30 залишити Севастопіль і більш на рейд не повертатися. З „Пронзительным“ вночі вийшло з Севастополя до Новоросійська ще 13 міноносців.

Одночасно контр-адмірал Саблін надіслав телеґрами до Українського Уряду в Київі і до німецького командування з повідомленням про підняття Українського прапору цілою фльотою, прохаючи припинити дальший наступ німецьких військ на Севастопіль. Разом із тим командуючий фльотою вислав уповажнених в складі контр-адмірала Клочковського, капітана І-ої ранги Черниловського-Сокола і дипльоматичного урядовця Тухолки до німецького командування. Але уповажнених не було принято командуючим ґрупою німецьких військ у Кримі ґенералом Фон-Кошем, який перебував в той мент у Симферополі. Ґенерал фон-Кош лише просив скласти на письмі все, чого бажав командуючий фльотою і обіцяв надіслати це зараз же до ґоловно-командуючого німецькими військами на Україні ґенерала Айгорна, що вже перебував у Київі; щож до свого наступу, то він, на підставі одержаного наказу, припинити його не може. На знесення з Київом в той мент, коли ще безпосередній звязок не був налагоджений, треба було яких два тижні — туди й назад. Німці ж продовжували наступ. Тоді контр-адмірал Саблін, не одер-

*) Лінейний корабель „Георгій Побѣдоносецъ“, як старий уже броненосець, весь час Світової війни аж до 1920 року стояв на рейді в Севастополі на чотирьох мертвих якорях і служив місцем перебування командуючого Чорноморською фльотою зо всім його штабом.

жуючи жадної відповіді від Українського Уряду, не знаючи замірів німців і тому не бажаючи, щоби найкращі кораблі Чорноморської фльоти дісталися до рук німців, а з другого боку — під впливом команд кораблів, які в більшости, прикриваючися небхідністю рятувати від німців кораблі, боялися за власну шкіру, віддав наказ всім кораблям, які лише зможуть вирушити, готуватися до походу. Зняття з якорів було призначено на годину 20 дня 30 квітня 1918 року. Міноносець „Дерзкій" мусив вийти раніш і стати на траверзі Херсонеського маяку маячним кораблем, бо ніч мала бути темною *). Контр-адмірал Остроградський мав обняти команду над усіма кораблями, що залишалися в Севастополі.

30 квітня 1918 року вдень показалися в місті німецькі розїзди, а у вечері німецька артилерія заняла позиції на Братському кладовищу і коло „Константиновської" батареї, що над входом до бухти. І-ша бригада лінейних кораблів, що складалася з дреднавтів „Свободная Россія" (бувш. „Императрица Екатерина Великая") і „Воля" (бувш. „Императоръ Александръ III") разом із міноносцями були на першому положенню (готовність вийти в море через годину). Підходила визначена наказом година. Треба було лише розвести бони, які загорожували вхід у Севастопольську бухту. Але в той саме мент довідалися, що так звана „бонова партія" розбіглася, і бони довелося розводити старшинам на адміральскому катері „Пулеметъ" разом із другими катерами. Ніч дійсно була темна. Тоді дреднавти з місця дали повний ход такий, який перебільшив навіть їх контрактову швидкість, за ними — міноносці. Німецька артилерія обстріляла виходячі кораблі, але попала лише в „Свободную Россію", де легко було ранено 3 матросів. На німецький вогонь контр-адмірал Саблін суворо наказав не відповідати і тільки один командор не витримав і пальнув по німцях.

У Севастополі під командою контр-адмірала Остроградського під українським прапором лишилися 7 лінейних кораблів (броненосців) старого типу, 3 крейсери: „Кагулъ", „Память Меркурія" і „Прутъ", кілька міноносців, усі підводні човни й ріжні кораблі спеціяльного призначення.

Контр-адмірал Остроградський знову телеґрафував Українському Урядові і німецькому командуванню, що всі кораблі, які не хотіли бути під українським прапором, залишили Севастопіль.

1 травня 1918 року німці з музикою увійшли до Севастополя. В порту вони зараз же поставили свою варту, також і на кораблях, на яких вони підняли німецькі військові прапори, а корабельні команди було оголошено хоч і тимчасово, але воєнно-полоненими.

З часом справа вияснилася, особливо після призначення представником Уряду Української Держави в Криму на положенні будучого командуючого фльотою контр-адмірала Клочковського. Останнього було уповноважено вести переговори з німецьким командуванням

*) Підчас Світової війни маяки на Чорному морі не світили.

ванням на місці й так все підготовити, щоби кораблі можна було укомплектувати українською командою зараз же, як німці почнуть передавати їх нам. На де-яких із кораблів, де була хоч і некомплектна команда, німці поступово перестали піднімати свій прапор; на них маяв лише український. Потроху майже цілий особовий склад фльоти, перебуваючої в Криму, був залічений на українську службу.

Тим часом ескадра контр-адмірала Сабліна, яка дійшла до Новоросійська, переформувалася, навела порядок у місті, стала займатися навчанням і т. п. Німці звернули увагу на це і, посилаючися на неоголошені пакти Берестейського договору, поставили вимогу совітському урядові, щоби він наказав ескадрі контр-адмірала Сабліна повернутися до Севастополю. Совнарком був спочатку проти цього, але потім мусів згодитися. 2 червня 1918 року до Новоросійська прибув гонець і привіз із Петрограду таємний наказ адміралові Саблінові. Останній зараз же виїхав до Москви і передав команду старшому—капітанові І ранги Тихменіву (ставився прихильно до українського руху), командірові дреднавта „Воля“. Тихменів на зібранні командірів кораблів оголосів таємний наказ, змісту такого: „Фльоту затопити“. Підписаний був наказ Троцьким. 10 червня 1918 року надходить вже ультиматум німців, щоби не пізніш 16-го червня (потім було продовжено, — не пізніш 19 червня) ескадра з Новоросійську перейшла до Севастополя, инакше німецька армія продовжує наступ на всьому фронті. І німці, не чекаючи відповіди, почали висажувати десант на Тамані. Тоді капітан Тихменів оголошує, що є два виходи з положення: або затопити кораблі, або повернутися до Севастополя, при чому останне в данному випадкові ніби краще, бо дає надію на врятування кораблів. Відбулося голосування команд. Більшість вийшла за поворот до Севастополя. Але большевики розвинули таку аґітацію (у цьому їм помогли, як це може і не дивно на перший погляд, аґенти Антанти), що вніч на 17 червня 1918 року з Новоросійська вийшли лише: один дреднавт „Воля“, гидрокрейсер „Траянъ“ і 7 міноносців. Решту ж кораблів було затоплено.

Українське Міністерство Справ Морських у Київі довідалося від німецького командування про всю цю справу лише „post factum“. Коли ескадра з Новоросійську під українським прапором прибула до Севастополя, то німці звезли команди кораблів на беріг, підняли свій прапор і оголосили, що ці кораблі будуть вважатися інтернованими аж до кінця Світової війни.

Тоді ж союзники німців — турки забрали і відбуксірували до Царгороду крейсер „Прутъ“, який також був під українським прапором. Крейсер „Прутъ“—це бувший турецький крейсер „Меджідіє“, який затонув під Одесою на міні 24 III.1915 року. Його піднято було росіянами, відремонтовано і він одержав назву „Прутъ“ — на спомин минного заградителя Черноморської фльоти „Прутъ“, який

загинув під Севастополем 16 жовтня 1914 року *). Крейсер „Прутъ“ цілий 1915 рік і початок 1916 року проплавав і брав участь в більшости бойових операцій Чорноморської фльоти, але на ньому зносилися машини і тому його було поставлено до стінки „Южної“ бухти в Севастополі і він чекав на нові частини цих машин, замовлені у Крампа в Філадельфії, де він був збудований. Він і зараз під старою назвою „Меджідіє“ входить в склад турецької фльоти, але бойова вартість його майже ніяка. Тоді ж до Севастополя завітав і сам „Гебен“ або „Султан Явус-Селім“, тепер вже на положенні ніби союзника **).

Нарешті у вересні 1918 року німці передали Україні всі підводні човни, які були поповнені до комплекту командами по наказу контр-адмірала Клочковського, а далі потроху передали і всю Чорноморську фльоту.

Але вже в жовтні 1918 року німці мусили покинути Севастопіль.

Тоді ж одержано в Києві від контр-адмірала Клочковського телеґраму на імя Морського Міністра, що до Севастополя прибув анґлійський крейсер „Centerbury“ з міноносцями. Зараз же з наказу товариша міністра старший адютант***) його зателєфонував адютантові Гетьмана, лейтенантові фльоти Сергієві Дружині, щоби він доповів про це Гетьманові. Через кілька днів нова телеґрама, якою повідомлялося, що прибули ще французькі, італійські і грецькі воєнні кораблі і просилося дозволу підняти Андрієвський прапор. Коли товариш морського міністра контр-адмірал Гадд разом зі старшим адютантом поїхали з докладом до Гетьмана, від нього, страшенно незадоволеного, одержали відповідь, що „підняти Андрієвський прапор це означає опустити наш—український, а про це не

*) Линейний заградитель „Прутъ“ загинув зі славою. Коли німецько-турецький крейсер-дреднавт „Гебен“ побачив його, то запропонував йому піддатися. Але на це „Прутъ“, маючи на собі ще досить великий запас мін, відкрив вогонь зі своєї малої артилерії. „Гебен“ відразу „накрив“ його і викликав пожар. Тоді мінний старшина лейтенант Рогузський (поляк) спустився в трюм і, йдучи на неминучу смерть, підривним патроном взірвав днище корабля. „Прутъ“ став потроху тонути. На німців, як вони писали, загибель „Прута“ справила велике враження. Стояла чудова сонячна погода. На мостику тонучого під всіма стеньговими (бойовими) прапорами корабля сивий отець—ієромонах Антоній (70 років), який плавав на „Пруті“ більш 10 років, у золотих блискучих ризах благословляв на смерть хрестом всю ще живу команду „Прута“. Німці й турки зі свого корабля віддали військову пошану гинучому „Прутові“. — Так нам, українцям, багато ще треба буде попрацювати над укладом традицій нашої фльоти, тим більше, що маємо всі данні на це від наших предків — Запорожців, а кров їх ми бачимо в командах Чорноморської фльоти, яка на 75—80% складалася з українців. Бо традиція у фльоті — це здоровий її інстинкт. І якби німецька фльота не була такою молодою і мала б такі традиції, як анґельська, чи навіть російська, то наробила б великих шкод для Анґлії, що, безумовно, вплинуло б у той чи инший спосіб на результат війни.

**) У автора збереглася фотоґрафія з перебування „Гебена“ в Севастополі в ті часи.

***) Автор цього спогаду (тоді ще адютанти називалися осаулами).

може бути й мови". І тогож дня старший адютант Томінмора надіслав телеґраму до контр-адмірала Клочковського, що Гетьман катеґорично забороняє піднімати Андрієвський прапор. Але на другий день від контр-адмірала Клочковського нова телєграма, в якій він докладає, що підняв Андрієвський прапор. Обуренню Гетьмана не було границь. (Це був час, коли велись балачки про утворення національного кабінету міністрів).

В той же час у Севастополі „союзнички", не дивлячися на піднятий Андрієвський прапор, яким очевидячки адмірал Клочковський хотів придбати їх сімпатії, позаймали своїми вартами всі кораблі Чорноморської фльоти, за винятком підводних човнів і почали їх ділити поміж собою, ніби воєнну здобич, а потім частину кораблів вивели до Царгороду.

1919/20 РОКИ.

У березні 1919 року головне командування союзників перейшло від анґлійців до французів, до рук адмірала Амета, якому й підлягав уже прибувший адмірал Саблін. Цілий кінець березня і початок квітня 1919 року пройшов у підготовці до евакуації Криму, бо наближалися большевики, які після відвороту Української Армії в бік Галичини, посувалися на південь і на Перекоп. Контр-адмірал Саблін з частиною кораблів перейшов до Новоросійська. На його місці залишився начальник штабу капитан І ранги ґраф Келлер. Від 2-го до 5-го квітня союзна ескадра бомбардувала большевицькі позиції день і ніч, але 5-го квітня вступила з ними в переговори, після чого союзна ескадра покинула Севастопіль. Ще перед тим покинув Севастопіль і капітан І ранґи ґраф Келлер зі штабом. Перед виходом у море французи висадили Севастопольські форти, а анґлійці на лінейних кораблях „Іоаннъ Златоустъ", „Св. Евстафій", „Св. Пантелеймонъ", „Три Святителя", „Ростиславъ", „Двѣнадцать Апостоловъ" і на крейсері „Память Меркурія" висадили цилиндри високого й низького тиснення, підшіпники і т. п. Крім того, анґлійці вивели в море на глибоке місце, висадили й затопили 13 підводних човнів. В тойже час у Царгороді було улаштовано „Base navale de la Marine russe" (Морська база російської фльоти), на чолі якої став контр-адмірал Володимир Шрамченко. В цій базі були зібрані кораблі, виведені союзниками з Севастополя на чолі з дреднавтом „Имп. Александръ III" („Воля"). Ці кораблі було передано назад урядові ґен. Деникіна і тільки в 1920 році, після впадку Криму і ліквідації армії ґенерала Вранґеля, всі вже кораблі Чорноморської фльоти, які тільки мали можність рушатися, було виведено з Севастополя аж до Бізерти (Північна Африка), де вони й зараз знаходяться.

Ось аж куди завезено кораблі нашої Української Чорноморської фльоти. Україна ніколи не відріклася від своєї фльоти і тому в 1920 році п. Головний Отаман б. п. С. В. Петлюра призначив контр-адмірала Остроградського Командуючим фльотою на Чорному морі з повновластю (до цього верну другим разом); тому

й Головний Отаман має титул „війська і фльоти У. Н. Р.", а Військовий Міністр У. Н. Р. разом із тим являється і Морським Міністром У.Н.Р.

А в 1922 році, коли большевики порушили питання про передачу їм усієї ескадри, що перебуває в Бізерті, то Уряд У. Н. Р. один з перших вніс свій протест що-до цього, цілком слушно вважаючи, шо кораблями Української фльоти ніхто не має права розпоряджувати, крім українців.

Що тичиться до кораблів Української фльоти, що були в Миколаєві й Одесі, то про них другим разом.

ГНАТ ПОРОХІВСЬКИЙ
Полковник.

Українська військова еміграція в Румунії *)

ЧАСТИНА II.

(15-те грудня 1920 р.—грудень 1921 р.)

I.

...Не довго затрималися ми в м. Більцях.

Офіційно стверджена відомість, що вся наша Армія, після впертої крівавої боротьби, перейшла за Збруч й інтернована по ріжних таборах у Польщі, спричинилася до того, що й відносно наших частин, перебуваючих до того часу в м. Більцях, румунська влада признала необхідним застосувати приписи інтернування.

Ані Більці, ані Бесарабія взагалі не відповідали, на погляд румунської влади, умовам інтернування. До того ж за Дністром скупчувалися орди большевиків.

Минули для Румунії часи, коли між нею та большевицькою навалою гинула в нерівній боротьбі українська армія. Румунія стала обличчям проти сфинксу сходу Европи, який від Тихого океану до самого Дністра здрігався в хоробливо-гарячкових корчах, готовий кожної хвилини понести на захід вогонь, кров, руїну та отрую божевільних ідей. Отож, Румунія стягувала свої піші і кінні частини до східнього кордону.

У цих складних обставинах Румунська влада найшла за ліпше відправити нас у глибину країни, щоби в подіях, які могли розгорнутися, ми не звязали б її в який - будь спосіб.

*) див. „Табор", кн. II.

Румуни нас не знали, а може й не довіряли... Та з рештою ми від цього не стратили нічого, навпаки, може навіть виграли, бо мали змогу у тій ж Румунії побачити життя ріжних народів, від яких при бажанні можна було де-чому навчитися. Крім цього наша в перші роки перебування в Румунії сувора ізоляція в великій мірі спричинилася до того, що ми тісніш об'єдналися й мали нагоду попознити пробіли в свойому національно - політичному вихованні. В Бесарабії не було б для цього сприятливих умов. Навпаки, там незорієнтована громадська опінія могла би не одного відхилити з раз взятого напряму...

Не пригадую точно якого числа, у вечорі, отримали наказ готовитися до переїзду, а другого дня ранком частини, залишивши в Більцях комісію для ліквідації свого невеликого майна, вирушили на залізничий двірець, хутко навантажилися й залишили Більці.

II.

Зла доля вигнала на чужину й гнала нас все далі й далі від Батьківщини... Але не в просторі було діло й не через те нам було тяжко, а гіркою була свідомість того, що наша Батьківщина залишалася під ворогом й майбутне її уявлялося нам у темних фарбах...

Відчувалося, що після великої крівавої хуртовини Европа іде до заспокоєння. Але тяжко було вгадати, який потрібен буде час, щоби народи, стомлені Великою війною та революціями, знов на це ризикнули би. Тому загальне, хоч тільки зовнішне заспокоєння Европи давило нас, викликаючи тяжкі передчуття. Воно віщувало нам довге перебування на чужині, й давало ворогам змогу міцно скувати кайданами Україну і виснадити та отруїти її.

Й дійсно, наш сумний настрій та тяжкі передчуття мали підставу...

Минуло вісім років. Европа залікувала свої рани й робить свій життєвий поступ в умовах нормальних. Вона скріплює свій спокій умовами тайними та явними, а наш нарід гине під комуністичним пануванням... А ми на чужині... Й хто знає, коли нарід наш покличе нас для боротьби за волю? Але тепер ми віримо, що навчений тяжким стражданням, він сам по собі, без огляду на Европу, скоро кине бойовий клич до дітей своїх, де б вони не були й пошле їх в бій за Батьківщину. Цією надією ми лише й живемо!

... А тоді, вісім років тому, в потязі ми всі уявляли з себе один великий біль, страждання... Ми були тяжко хорі... Й як би хтонебудь міг глянути в наші душі, він злякався би перед тими крівавими ранами, якими вони точилися, перед тою розпукою, яка їх пеленала.

Але ми були ще живі. На нас дивилися чужі люди. По нас вони могли судити про нашу армію, про наш нарід, про його здібності та права на самостійне істнування... Тому ми наш поранений дух старалися сховати під бадьорою зовнішністю, а тяжкі думки та темний сум розвіяти, приспати працею по підтримці порядку, орга-

нізації, дисціпліни та настрою... Це всім давало багато праці, всіх забезпечувало від розпачливих виступів. Навіть більше, під впливом суворої дисціпліни та праці, явилася певність, що ми будемо скоро битися, що наша справа скоро стане на порядок дня.

Супроводив нас під час цієї подорожи один румунський старшина з милим для нас призвищем Козак та де-кілька підстаршин. Але цей старшина, нащадок Мазепинських сердюків, від українського духу затримав в собі лише вміння пити горілку, а позатим ні мови української, ні свідомости батьківської не мав. Він був справжним румуном! Така денаціоналізація, таке повне переняття всіх прикмет чужої нації сильно нас дивувало. Ми думали, що між політичними вигнанцями мусить з роду в рід свято хоронитися мова, традиції та національна свідомість! Більше, ми вірили, що в нащадках політичних еміґрантів мусять вічно жити національно—державні прагнення їх батьків, які з-за тих почувань мусіли залишити свою Батьківщину...

В дорозі нічого особливого не трапилося.

Два старшини, а саме: сотник Карпо Будзило та хорунжий Йосип Вахівський залишили частини й поїхали до Польщі, куди потягнули їх фамілійні справи, та де-кілька козаків з недавно мобілізованих зникли невідомо куди...

III.

Переїхали Прут.

Поїхали по дійсній Румунії, яка навіть в офіційних листуваннях носить назву „Старого Королівства“, в відміну від приєднанних до Румунії після війни нових провінцій, які називаються „Королівством Новим“.

З зацікавлінням дивилися ми на румунів. Як вони почували себе в країні, яка так щастливо вийшла з війни, та обєднала майже всіх румун під єдиним державним центром, чим осягнула мрії багатьох своїх попередніх поколінь? Мені здавалося, що всі ці робітники, селяне, урядовці, старшини й взагалі всі румуни мусять почувати себе так радісно, як почувають себе діти у великі свята. Апе я цього не помічав. Все було сіре, звичайне, будничне. Самі люде робили враження скоріш сумних ніж веселих.

Ми тоді ще не знали, що кожна країна, як би вона не вийшла з війни, має багато перед собою тяжкої праці, бо й перемогу треба гоїти десятками років, а приєднання зброєю ще не є повним обєднанням. Через те народу треба довго ще напружувати всі свої духовні та економичні сили, щоби приєднання стало би дійсним.

До Румунії, яка мала всього біля 7 мілійонів населення, було приєднано: Бесарабію з 3 мілійонами, Семигороддя, Банат, Крішана та Марамуреш—з населенням в загальній кількості біля пяти з половиною мілійонів, та Буковина з майже мілійоном мешканців. Теріторія держави збільшилася майже потрійно. Одже перед нею стояло завдання скріпити приєднання духовною та економичною спай-

кою, що було тим тяжче, що населення в приєднаних країнах не творило сплошної румунської маси *).

...Перед нашими очима пробігали села, міста, ліси та гаї. Все було майже таке, як й у нас на Україні, але бідніш, більше мізерне й від всього на нас віяло холодом чужини, навівало сум. Самі люде здавалися нам суворими, непривітливими, таємничими, ворожими....

Але ми мусіли пізнати Румунію, пізнати румунський нарід, бо в майбутнему Україна й Румунія мають бути тісно звязані вузами приязни.

Мав нагоду за 8 років обїздити майже всю Румунію, жити по містах і селах та зустрічатися з самим ріжноманітним людом. Мушу коротко сказати, що нарід цей — нащадок Дако-Римлян, за свою 2 тисячелітню історію витримав тяжкі часи неволі, але зберіг духову єдність й заслуговує вповні на дальший розвиток й пошану з боку сусідів.

Пройшло вже багато часу. Здається, що це було вчора, що лише одна ніч відділює нас від того часу, як ми їхали від Прута до Карпат, а от вже зійшло в могилу десять старшин, а скільки козаків! Й то всі ті, які були молоді, сильні, здорові... Й тепер кожний день відбирає від нас наші физичні сили. Роки чужини тяжко впадають на наше тіло, нахиляючи його з кожним днем все більше й більше до чужої землі...

IV.

Перше наше враження від румун, від всього, що ми бачили, було тяжке, негативне. Воно не було правдиве але ще більше пригноблювало наш настрій.

Становище наше було неясне. Ми не були полонені, але були невільники. Відношення наше до румун багатьома з нас розумілося по-ріжному. Одні вважали, що ми мусимо від румун вимагати всього, що нам потрібно, грозити їм та взагалі з ними не „церемонитися". Другі, вказуючи на те, що ми прийшли до них добровільно та що ніхто не знає, як довго та в яких умовах нам прийдеться серед румун жити, настоювали на обмеженні наших вимог та повної коректности до румун, встановлення суворої дисціпліни в частинах и ведення зношень з румунами по питанням службовим лише через командірів частин. Останній погляд переміг вже тому, що я його завів з першого менту переходу через Дністер і він, на загальну користь, панував всі роки нашого таборового життя.

Одже вже й в ті часи суму і болю— турбувало всіх майбутне

*) Румунів — 13.200.000, Мадярів — 1.000.000, Жидів — 810.000, Німців — 810.000, Москалів—200.000, Українців—100.000, Болгар — 120.000, Сербів— 60.000, Ліпованів — 400.000, Греків — 50.000, Турків — 70.000, та инших народностей — 233.932—всього 17.153.932. Але цим данним заперечують Мадяри, які кажуть, що їх на Семигородщині є півтора мілійона, та Українці, які рахують, що в одній Буковині їх мається біля 300.000 і в Бесарабії теж біля цього.

наше відношення до румун, умови таборового життя та инше. Правда, це тяжило головне на тих, на кому лежав обовязок дбати за здоровля, дух частин та добру славу.

Тіж, хто знав, що за них є кому турбуватися, почували себе спокійно. Сміялися, жартували і взагалі заховували свій сум, щоби себе й других розвеселити.

Взагалі треба сказати, що наш нарід має гарну душу. Тяжко було нам, старшинам, їхати на чужину, але ще мабуть тяжче було козакам, бо вони міцніш, ніж ми були привязані до своїх хат й оселей. Але ніколи я не чув від них нарікання на свою долю. Навпаки, як і на війні вони мужньо й спокійно йшли туди, куди їх вели; так і на чужині вони спокійно борються за своє існування, повні віри в краще майбутне. Не можна сказати, щоби в поводженні старшини було щось невідповідне обставинам, але вони ставилися до всього більш нервово, часами надаючи дрібницям дуже велике значіння.

Але тепер, коли я пригадую обличча милих мені козаків, дітей України, які так привітливо дивилися на мене з вагонів підчас цієї подорожи, мене огортає сум, що багато з них зійшло в могили, не побачивши Батьківщину вільною. Й тяжко, що їх батьки, брати, приятелі—з такого же гарною душою як вони—вже вісім років мучаться під чужим пануванням, яке намагається всіми силами вбити їх цю добру душу.

В селах й містах йшло звичайне щоденне життя. Люде працювали, щоби жити працею рук своїх, вони жили звичайним людським життям. Ми ж їхали за дроти, тільки за те, що любили нашу батьківщину, нарід...

Ну так що? Така значить наша доля!

Під вечір наблизився наш потяг до Карпатських гор, поволі врізався в них й почав підійматися все вище й вище по небезпечній крутій дорозі на їх лісисті, покриті снігом верхи. Осяяні місячним промінням верховини Карпат чарували нас своєю величаво-страшною красою.

Чи думали ми тоді, що на цих верховинах та долинах багатьом з нас прийдеться переводити тяжку працю? Три роки потім, як раз на цих самих верховинах, у цих саме долинах, сотки наших людей, в більшості старшини, тяжко працювали у дощ та сніг або в болоті по коліна над тяжкими деревами, доставляючи їх на фабрики в долини. Там тоді в перший раз за десятки років я заплакав, бачучи їх страждання. Але ми ще не піддалися. Ми боролися й всі вийшли з гор, від тяжкої до більш відповідної праці *).

Але в той мент ми не знали, що нас чекає й дивилися на

*) Там же, як раз у цих горах, я провів одної зими два тижні, щоби виявити та покарати тих з серед нас, хто хотів направити свою діяльність не так, як то належало. Це були з тих випадкових людей, які справу боротьби за Україну й еміґранське життя розуміли далеко не так, як то розуміють щирі діти України.

гори з повним захопленням їх красою. Де-хто спав, другі розмовляли або грали в карти.

Неслась й пісня, сумна пісня про прощання козака з батьківщиною та коханою дівчиною.

А потяг темним змієм підіймався все вище й вище, а під ранок почав спускатися в одну з богатіших долин Семигороддя. Ми проїхали повітові міста Чюк-Середа та Святий Георгій й туманним днем прибули до Брашова.

V.

На двірці зустрів нас комендант брашовських таборів для інтернованих полковник Моску зі своїм штабом.

Після короткого обопільного зазнайомлення, частинам наказано було відправитися в лазню, а я поїхав у місто для ознайомлення з умовами нашого розташування.

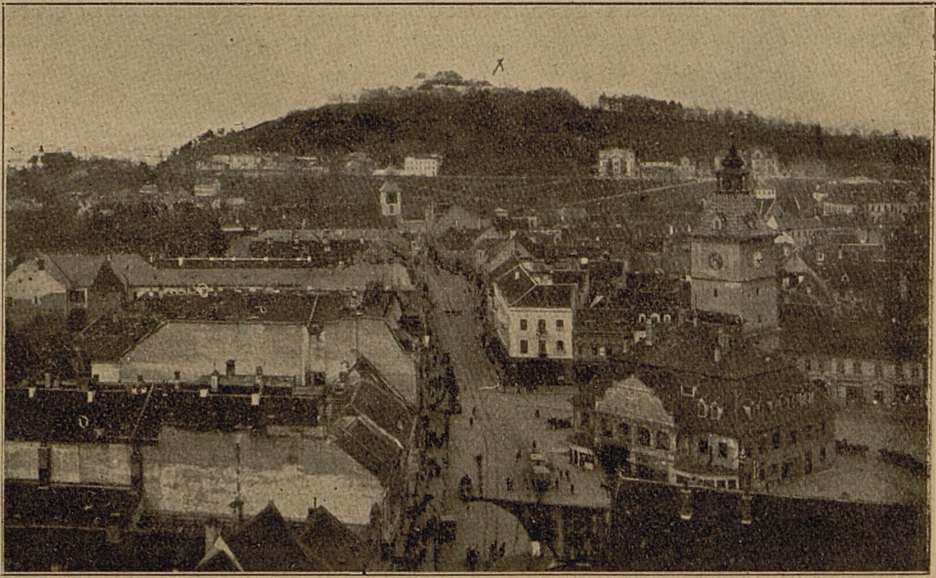

Мал. 1. Брашов — Румунія.
(X означене місце табору).

Для нас було призначено два окремі пункти: „Бараки Бартоломей“ та твердиня „Читацуя“.

Бараки Бартоломей находилися на окраїні міста біля станції тої же назви... Вони були збудовані під час Великої війни для полонених, мали міцні паркани, високі дроти, цілі шереги бараків та помешкання для канцелярії й сторожі. Їх було намічено для розташування частин при скороченному штаті п. п. старшин, яких тут

можна було розмістити не більше двадцяти. Для решти старшин була відведена „Четацуя“ що знаходилася серед самого міста на високій крутій горі. „Четацуя“, старинна фортеця, не була великою. Вона складалася з товчезних мурів та пяти будинків, з яких один, трьох-поверховий, стояв посередині, другі ж якби вінчали його мури й були теж пристосовані до оборони — мали бойниці та инше. Всі ці будинки були більш пристосовані для перебування на короткий час, всього в них могло бути розміщено досіть вільно біля двох сотень люду. Крім будинків були на чотирьох кутах кріпости чотирі великі глибокі льохи, які мабуть в старі часи призначалися для залоги фортеці й теж були приспособлені для відбиття атаки; за наше перебування там хоронилися дрова та провіянт. Під великим будинком находилася велика криниця глибиною в двіста метрів. Вона в старі часи служила для звязку обложених у фортеці з зовнішнім миром і мала ходи, які вели далеко в гори. Взагалі криниця та инші споруди не могли не викликати здивовання і були доказом розвитку інженірної штуки в часи середневічча.

Мал. 2. Група старшин у Брашовськім таборі.
(Румунія, 1 листопаду 1921 року).

Ці два табори мали своїх окремих комендантів, але господарчо-адміністративний апарат був загальний й находився під керува-

нням полковника Моску, який мав за помішника капітана Пескару та адютанта, інтенданта, скарбника й де-кілька старшин для несення догляду за інтернованими.

З вдячністю треба пригадати полковника Моску, цього старшину суворої вдачі, службиста, може трохи педанта, але який може як раз завдячуючи цим своїм рисам, вкладав дуже багато праці в діло забезпечення нас усім необхідним.

Наближаючись до Брашова, я не без хвилювання думав про те, як люде проведуть свою першу ніч в новому таборі. Але оглянувши „Бартоломей", я побачив, що в бараках на нарах лежать нові матраси, покриті простинями, ковдрами, подушки набити соломою та що страва приготовлена в достаточній кількості. Для двадцяти старшин, які мусіли залишитися при козаках в „Бартоломеї", була оборудована окрема кімната з ліжками та інвентарем.

В „Четацуї" було лише чотирі великі кімнати; одну з них займали полонені мадяри, яких скоро було випущено на волю, а три кімнати було призначено для наших козаків. Решта були маленькі кімнати на 5—8 ліжок. І в „Четацуї" я застав все наготові.

Комендант „Четацуї", поручник Тісеску (тепер в запасі, редактор великого румунського часопису в Семигородді), показав мені всі кімнати, просячи зауважити, чого ще не вистачає і що потрібно змінити до ліпшого. Але все переходило мої очикування й я міг тільки дякувати за турботи.

Пізно вночі змучені люде розташувалися. Гадали, що це робиться на місяць, другий, саме більше до весни, але рівно рік відсиділи ми в цих таборах і залишили їх не для того, щоби вернутися на Україну, а для того, щоби перейти в такі ж табори в инших місцях.

На другий день ранком всі інтерновані в „Четацуї" висипали на стіни фортеці й любувалися чудовим краєвидом, який ростилався перед їх очима. Внизу — місто з білими будинками, вулицями та переулочками; за містом з півдня насунулися високі гори; на північ розкинулася широка долина з деревнями, шляхами. І не тільки подобався нам цей краєвид у перші дні нашого перебування в „Четацуї": весь час, як ми там залишалися, находили як не втіху, то якийсь спокій, яким віяло на нас від цього чудового краєвиду.

Багато часу потім на протязі року простоювали вояки на цих мурах, блукаючи зором по горах, долинах, селах та лісах. А думками? Мабуть літали їх думки по широких полях України, над її селами та містами. Й хто знає, чи не в ці менти, повні мовчання та суму, росла та кріпла в їх душах любов до поневоленної Батьківщини та ненависть до її гнобителів!

(Далі буде).

Шануючи славне минуле, куємо світлу будуччину.

СВЯТО ПОКРОВА.

„Покинь Байдо байдувати,
Сватай мою дочку та йди царювати.
Твоя дочка поганая,
Гей, а твоя віра, віра проклятая"...

З пісні про Байду.

Серед перлин української народньої поезії зберіглася й дійшла до наших днів одна з найкращих і найкоштовніших: пісня про основателя Січи Запорозької козака Байду — князя Дмитра Вишневецького. Цей козак понад козаками і лицарь понад лицарями присвятив життя своє, оздоблене силою героїчних вчинків, своєму народові українському, а під кінець, підступом забраний у турецький полон, волів повиснути на залізному гаку, аніж піддатися турецьким спокусам: зрадити свою віру православну, свої ідеали козацько-українські та піти царювати у Туреччину, взявши собі за жінку красуню-Туркеню, доньку турецького царя.

Чотири віки минуло з того часу, а ота чарівна пісня-леґенда не раз і не два знайшла собі історичне оправдання в подіях часів пізніших. Не раз і не два перед вождями нашого народу, перед його провідною верствою ставала спокуса „потурчитися", побусурменитися „для панства великого, ради лакомства нещасного"... І, на жаль та на встид наш, признатися мусимо, що не мало було і є серед нас таких, що воліли вигоди матеріяльні понад вірність народові своєму, вірність стародавнім традиціям лицарсько-козацьким, яким у жертву приніс своє життя основоположник українського аристократично-лицарського ордену — запорозького козацтва.

Ті дві стихії серед народу нашого боряться і до цього дня. З одного боку — стихія плебейсько-матеріялістична, то є служення інтересам матеріяльно-індівідуальним, або так званим тепер—інтересам „клясовим" („класократи" всякого гатунку), а з другого боку—стихія аристократично-лицарська: відданість понад усе загальноукраїнським інтересам, інтересам державности української та готовність на всякі жертви за оті святі ідеали—жертви аж до „турецького гака в ребро" тим епіґонам князя Байди — модерним українським ідеалістам. „Класократи" — плебеї йдуть на службу до матеріяльно сильнішого переможця, справжні ж аристократи духа, лицарі-козаки — на рани та смерть у крівавих боях або на вигнання з рідного краю — на еміґрацію. І там на еміґрації в найтяжчих матеріяльно й морально умовах життя не зраджують своїх ідеалів.

От такі думки повставали мимохіть у тих, хто був присутнім на храмовім святі козацької таборової Святопокровської церкви в осередку военної української еміграції — в українській станиці. Цього року на Покрову зібралися до станиці любі та дорогі гості: старий козацький пан-отець Протопресвитор Павло Пащевський завітав, щоби разом із своїми духовими дітьми й побратимами-козаками зложити молитви перед престолом Всевишнього за долю України. Прибули й гості з Варшави, Лодзі, Каліша та околиць: православне духовенство та еміґранти. А що в той день святкувала своє дивізійне свято й перша Запорозька дивізія, то воно випало особливо урочисто та пишно. Бідна таборова церква у бараку не блищала сріблом — злотом та єдвабами, так завзяттям блищали очі наступників слав-

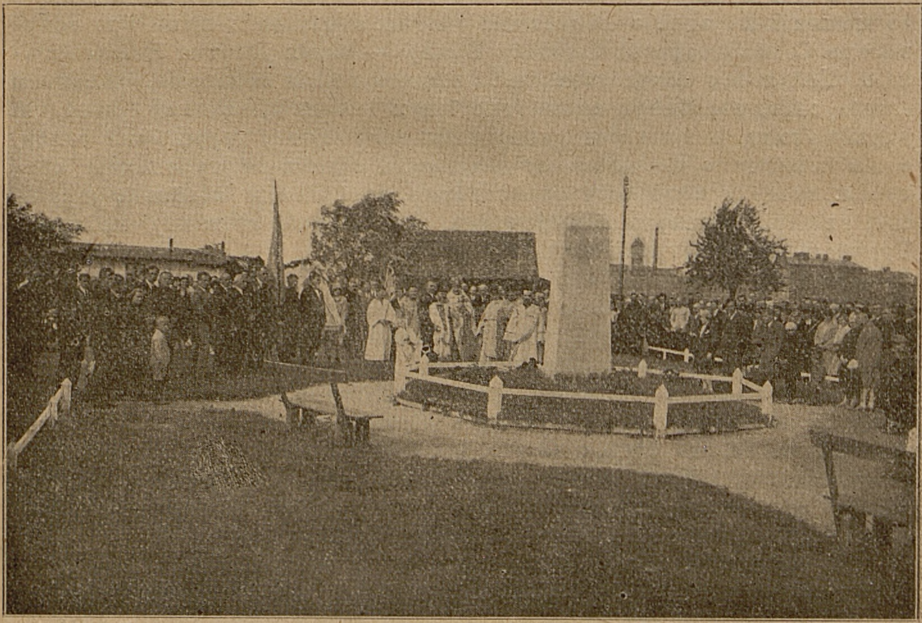

1-е жовтня 1929 р. в Укр. станиці при м. Каліші.

Літія на початку хресного ходу.

ного запорожця — Байди, що у щирих молитвах згадували свого Батька, і пишно маяв боєвий дивізійний прапор. Не горіли самоцвіти на панагіях та митрах князів церковних, так жадобою помсти палали

серця новітніх запорожців, що натовпом щільним оточили свого митрофорного отця протоєрея. І свята Покрова Мати-Божа, що милостиво покриває своїм пречистим омофором старих довговусих пращурів запорозців, милостиво й привітно дивилася на їх онуків із прапорів козацького Свято-Покровського брацтва та з пишної ризи, оздобленої Залізним хрестом, що вкривала собою героя Зимового походу і лицаря Залізного хреста козака-протопресвитора. А від чулої й гарячої проповіди настоятеля церкви — отця протоєрея Іларіона Бриндзана мякли серця загартованих у боях вояків та дорожче самоцвітів грали у світлі церковних свічок сльози з очей козацьких!..

По урочистих відправах церковних та пишному хресному ходові зібралися господарі й гості на дружню беседу, щоб, як годиться по звичаю, розділити хліб святий. І тут виявилися усі найліпші прикмети української вдачі. Гості подивляли щирість та гостинність українську, тай іще подивляли ту любов до своєї бідної й окраденої Батьківщини, відданість своїй Владі Верховній, субординацію та карність національну, що їх виявили при тому зібрані военні еміґранти українські. Господарі — отець настоятель церкви, командір та вояки запорозької дивізії, приймаючи та вітаючи гостей, серцем линули туди, де на пишних степах—на розлогих ланах у запеклій боротьбі проти московського напасника знемагають наші брати, де сльозами зрошують святу землицю нашу козацькі вдови, сестри й матері...

Ось береться читати привіт від Головного Отамана отець настоятель. Та при перших словах голос йому дріжить і ломиться, а з грудей виривається здушене ридання... Бо в тім привітанню у висловах теплих та чулих бренять ті самі слова, ті самі думки чуються, що в кожного з присутніх випечені в душі, гострим мечем на серці накарбовані: згадка про нашу любу Україну та про її бідолашних дітей! Привіт дочитує варшавський гість — отець протодіякон, власне не встигає дочитати, бо останні слова покривається громовими звуками: „Ще не вмерла!..."

Заступники воядтва, вітаючи командіра Запорозької дивізії, згадують про бойові заслуги дивізії, про Зимовий похід та бажають сили витримати еміґранське лихоліття та зі славою принести на Вкраїну переможні запорозькі прапори. І ні в кого нема сумніву, що так буде, що збудеться теє побажання! Як колись славний гетьман запорозький Самійло Кішка пятьдесят чотири роки носив „хрещаті давнії запорозькі корогви", носив на гарячому та вірному серцю козацькому в турецькій неволі на каторзі, щоби на рік пятьдесят пятий, прибувши на тихі води, на ясні зорі, у край веселий, у мир хрещений — віддати оті корогви по належности козакам-запорожцям, своїм і славного Байди дітям і товарищам-побратимам, так і тепер у кожного збудилося нове завзяття й нова віра, що з тою любовю до нашого народу, з тою відданістю старим аристократичним традиціям саможертви для інтересів загально-українських, не загине наша еміґрація марно, як не загинув досі нарід наш, що здолав витворити оті шляхотні традиції та породити їх носителів!

Чужі люде, що завітали на наше свято, були вражені тими настроями, які їм довелося спостерегти серед купки емігрантів українських:

— „Тепер для нас зрозуміло, чому така живуча ідея українська! При таких людях, при таких настроях Україна не вмре, не може вмерти, вона житиме, бо живі носителі віри української!“

Такі думки довелося почути Українцям—господарям від гостей.

Ми в тому ніколи й не сумнівалися, бо хто сумнівався, той уже давно „потурчився-побусурменився“ — змінив свою віру „для панства великого, ради лакомства нещасного“...

А ті, що воліли й воліють муки на „каторзі турецькій“ чи в „неволі бусурманській“, хоч може й зложать, як той Байда свої кістки, так на кістках отих повстане велика і славна Україна!

Не вмре їх слава, не поляже!
Буде слава славна:
Поміж козаками,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями
На многі літа
До кінця віка!

N. N.

---

†

„359“.

22-го листопаду 1929 р. громадянство Української станиці при м. Каліші обходило 8-му сумну річницю мученицької смерти 359 борців, що загинули в той день 1921 року в м. Базарі. О годині 11 ранку в станичній Св.—Покровській церкві було відправлено панахиду. 359 імен, що згадувались на цій службі, знов пригадали всю нечуваність кривавої розправи і кликали до помсти. Під сумний похоронний спів ввижалися страдницькі обличчя катованих, які перед невблаганою смертю в найвищім піднесенні кинули в лице катів пречисте слово правди.

Не було сліз на очах присутніх, бо не місце їм — серце наповнював лише гнів і свята жага помсти.

Вечором о год. 8 заходами Т-ва вояків армії У. Н. Р. в залі клюбу була влаштована жалібна академія на честь 359 лицарів „абсурду“. Участники повстанчеського рейду на Велику Україну в жовтні-листопаді 1921 р. — полк. Равич - Каменський і полк. Шраменко в своїх спогадах подали присутнім про страшні умовини рейду і героїзм учасників його, які стверджують, що безмірна любов до рідного краю може творити чудеса.

Далі станичний хор виконав сумне: „Козака несуть“ і почалася декламація учнів станичної гімназії та вихователя діточої школи С. Кость-Костенка. Останній виголосив власний твір:

І бачив це Базар... — Останній акт кривавий,
Страшний фінал нерівної борні;
Остання борців конала в муках лава
На голих піль промерзлому рядні.

* * *

В сумну безмежність піль неслося: „Ще не вмерла...”
Святий екстаз в обличчах променів —
Остання чорна мить завзяття не пожерла,
Бо то були — найкращі із борців.

* * *

Спішився підлий кат... Сталеві пащі кольтів
Чекали лиш останнього знаку...
І впали там святі відродження герольди...
І чорна ніч лягла на їх шляху...

* * *

Почуйте-ж всі... — до помсти кличуть нас,
Нас кличуть тіні тих, замучених в Базарі;
Сміття Москви!... — Ще прийде суду час —
Заплатить ваша кров за знищені вівтарі.

* * *

О, вгризтися-б скоріш у горло тих вандалів!...
Хай їхня кров наповнить їм пугар;
О, як-би скорше знов нещадно прозвучали
В бою мечі, як помста за Базар.

Хор виконує: „Журавлі“ і на закінчення, як виявлення непереможности нашої світлої віри в щасливе прийдешне, залунала пісня „Гей, Україна понад усе!“

Академія ще один раз стверджує, що боротьба з ворогом не тільки не закінчена, а навпаки—ми стоїмо напередодні останнього зриву до боротьби, який, віримо, принесе світлу перемогу над московським окупантом. Вдарить грім народнього гніву і розпочнеться славний герць козацький, де право наше на вільне існування викується сталевими лезами мечів. В той день справедливого суду народнього над катом доконаний буде заповіт 359 мучеників в Базарі, тіні яких з братньої могили кличуть до помсти за кров святу, пролиту на вівтар нашої страдниці — України.

С. Кость-Костенко.

---

6 ГРУДНЯ.

(10-а РІЧНИЦЯ ЗИМОВОГО ПОХОДУ).

Минуло 10 років від того вікопомного менту, коли армія Української Народньої Республіки, хоч оточена ворогами, але непереможна духом, здобувається на новий героїчний чин. Те, що здається неможливим для добре зорґанізованої армії, стало можли-

вим для обдертої, голодної, виснаженої до решти нашої армії, яка виявила підчас Зимового походу найвищу самопожертву ідеї ради, безконечне призирство до смерти і непохитну впертість у боротьбі.

І тому не дивно, що вчасники славетньої події, які з гордістю носять за цей похід відзнаку „Залізний Хрест", святкують завжди цей день яскравого виявлення нашої волі до конечної перемоги.

Тож і цього року вояцтво наше, що волею недолі порозкидано по всіх закутках світу, урочисто святкувало 10 річницю славетнього Зимового походу. Провід у святкуванні взяло на себе Т-во вояків армії У. Н. Р. в Польщі, яко хоронитель славетних традицій нашої армії.

8 грудня 1929 р. відправлено було урочистий молебен після служби Божої в Св. Покровській козацькій церкві Української станиці, а у вечорі відбулася академія.

Церква підчас служби Божої і молебну переповнена. Багато шкільної молоді—майбутніх борців, що підуть слідами недавних героїв... Молода організація пласту з прапором, що незабаром заміниться на бойовий прапор завзятих лицарів, і численні вчасники походу... Линуть громові звуки „Многая літа" живим ще борцям і стелються тихо-сумовиті звуки „Вічної памяти" поляглим за волю, потоптану москалями.

Вечором заля клюбу Т-ва заповнюється станичним громадянством, що прибуло послухати спогад про героїчні чини армії в Зимовім поході та молодю, що прагне бути достойними спадкоємцями лицарства.

Коло президіяльних місць і трибуни портрет Заступника Головного Отамана і Голови Директорії У. Н. Р.— А. Лівицького, під ним відзнака „Залізного Хреста". Стоїть почесна варта від пластового куріня в однострою.

Академію в імені Т-ва вояків армії У. Н. Р. відкриває Заступник Голови Управи полк. М. Середа короткою, але чулою згадкою про Зимовий похід. Присутні разом з хором відспівують національний гімн.

Полк. Середа виголошує „Многі літа" живим учасникам походу — хор відповідає могутнім „Многая літа" — а слідом затим на виголошення „Вічної памяти" присутні з похиленими головами вислуховують тужливу „Вічна память".

Слово забирає вчасник Зимового походу полк. Шраменко з докладом про перебіг походу. В яскравих малюнках полк. Шраменко подає перебіг походу, зазначуючи, що цей похід був одною з повік незабутніх сторінок нашої визвольної боротьби. В день 6 грудня, оповідає докладчик, армія розірвала залізний ворожий ланцюг і рушила в повний самопожертви похід у запілля вороже. Вона мусила виконати завдання, що переходять межі можливости, та для героїв нема неможливого і армія наша, підтримана любовю і всебічною допомогою населення, вкриває себе невмирущою славою. Закінчуючи доклад полк. Шраменко вказує, що день святкування

річниць Зимового походу є рівнож святом невмиручости ідеї визволення України.

Після цього хор виконує „Журавлі", а С. Кость-Костенко виголошує власний вірш, присвячений „Лицарям з лицарів".

Академія закінчується співом „credo" кожного українця „Гей Україна понад усе!"

Присутні покидають залю з вірою у воскресний день народнього повстання, бо не можуть зійти на нівець героїчні чини борців і не дармо пролито стільки офірної крови на святім вівтарі нашої Батьківщини.

С. Кость-Костенко.

ВОЄННА ХРОНІКА.

АНҐЛІЯ. У виконання проєкту на 1929 — 30 р. моторізуються слідуючі частини: піхота — три кулем. сотні (1928 — три) малими танкетками Carden-Loyd, кавалерія: Уланськ. полк в Египті (1928— Гус. п.), артил.: 4 лег. бат. (1928—16), разом 20. Тяжка арт. цілковито моторізована.

Старі танки з Вел. війни всі замінюється новими.

Збудоване величезне репаратурно-депове судно для підводних човнів „Medway" відійшло на стаціонування до Хіни, яко маточне судно анґл. підвод. флотілії.

Збудований в Кілю (Німеч.) анґл. крейсер „Shropshire"—10.000 т., 32½ вуз.—увійшов у склад 1-ої крейс. еск. Середз. моря (замісць Frabisher).

Мін. зак. спр. Гендерсон висловився, що до Різдва Анґлія відтягне всі свої частини з Рейну.

Підчас повстання в Палестині, анґлійцями перевезено один батальон піхоти з Мальти до Ерусалиму на маточному авіоні „Courageous".

ФРАНЦІЯ. Воєн. ескадріля під ком. Lt. Laugier у 9 год. пролетіла 1200 км.

Збігли з штапелю: підводні човни „Aréthuse", „Achéron" та торпедне судно „Lion".

Був. рос. судно „Pollux"—перебуд. в „Lorient" і ввійшло в склад фр. фльоти.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА. В звіті про останні повітрові маневри, в яких брали участь 118 авіонів, читаємо: „Число авіонів протягом маневрової неділі значно зменшилося і завданням фаховців є досліди причини постійного спуску з вибуттям зі строю". Приймаючи на увагу ще 6 смертних випадків з пілотами, видно, що у Чехів не все гаразд в авіяції.

Під час маневрів приймали участь броневі потяги з броневими дрезинами; результати задовольняючі.

РУМУНІЯ. Згідно проєкту реорґанізації армії, піхота отримала протитанкову гармату калібр 3,7 цм. Танкові батальони (5 танків) поки приділені до корпусів, пізніш має отримати кожна дивізія.

ЕСПАНІЯ. На березі Антлянтичного океану будується сильна морська фортеця El Ferrol — факт надзвичайної політичної та стратеґічної ваги, що стверджує стрімлення вийти на великі поперечні океанські шляхи. Це має зрівноважити володіння анґлійцями фортом у Гибральтарі і є результатом еспано-італійського зближення.

О. Ш.

Електрична гармата.

Американські часописи приносять сенсаційну звістку про те, що французькому капітанові артилерії вдалося остаточно розвязати проблєму електричної гармати, про яку свого часу було так багато суперечок. Досліди з моделю цієї гармати прийдешнього часу, які було переведено коло Вердена, перейшли найсміливіші сподіванки. Французьке військове міністерство держить у тайні цілу справу з причин цілком зрозумілих. З відомостей, що походять із сфер військових, вдалося одначе довідатися, що нова гармата дозволяє обстрілювати обєкт на віддалі від 300 до 500 кільометрів.

Проблєма електричної гармати цікавить артилерійські кола вже від кількадесяти літ. Теоретичне розвязання конструкції такої гармати вдалося знайти вже досить давно, але практичних вислідів не було осягнуто.

Електро-маґнетна гармата в принципі є величезний солєноїд. Він уявляє з себе великої сили дротяну обмотку, в середині порожню. Коли через дріт пропускається електричний ток, то обмотка ділає як величезний маґнет. В середині обмотки порушується залізна ґраната. Сильний ток притягає залізну кулю з великою силою до обмотки. Коли ток раптово перервати, то ґраната вилітає з силою, пропорціональною напруженню тока. Стільки говорить теорія.

Але на практиці така електромаґнетна гармата зовсім не оправдує сподіванок. Бо швидкість викинутої кулі відносно далекобойности є так малою, що така гармата показується цілком не до вжитку через зазначену причину. Французький інженір Фушон-Віллепле вже кілька літ тому винайшов нову конструкцію для електричної гармати, котру французьке військове міністерство довго держало в тайні, аж поки вона не виявилася через випадок. Тоді про неї вдалося довідатися слідуюче: стрільно має форму аеропляну. Воно має дві несучі поверхні і спочиває на рейках. Вздовш рейок проведено два електричні дроти. Несучі поверхні стрільна заключають у собі електричний ток; через дуже спритне урядження повстає в люфі маґнетне поле, котрого силові лінії лежать прямовісно до площі несучих поверхнів. Через маґнетне ділання стрільно посувається вперед і в потрібну хвилю викидується з великою швидкостю. Свого часу Фушон-Віллепле збудував маленьку модель, котра могла стрільнути ґранатою в 70 ґрамів ваги на віддаль понад 250 метрів. На віддалі 30 метрів сила цього мініятурного стрільна була ще так велика, що пробивала восьмицентиметрову деревляну дошку. Цю силу в порівнаню з малюсенькими розмірами моделі можна назвати величезною.

Про долю цієї гармати під час і по Світовій війні ходили фантастичні чутки. Наперед говорилося, що дальші спроби з великою моделею не оправдали сподіванок по малюсенькій гарматі, так що французьке військове командування застановило дальші спроби. Років три тому зненацька зявилася звістка з французьких джерел що німецькому балістові вдалося усунути помилку моделі Фушона-

Віллепле і збудувати придатну до вжитку електро-магнетну гармату. Вістка про цей „німецький таємний винахід“ тоді була облетіла европейську пресу, хоч із міродайних кол вона й була спростована. Тепер мається вигляди, що французькому балістові таки вдалося розрішити задачу. Чи тим він зробив для людства велику прислугу — про те треба сумніватися...

з німецької мови переклад
за N. W. J. ч. 12.886.

З військового життя на окупованій Україні *).

Бандитська зграя в кінному полку.

Червоноармійці 51-го кінного полку (Гайсін) в кінці 1928 р. зформували бандитську зграю з 17 чолов. Через те, що в полку вся зброя була заперта на колодку, бандитам потребувалося зробити наскок для здобуття зброї. 28-го грудня 1928 р. вони вчинили напад на полкову майстерню зброї, де здобули дві рушниці і 90 набоїв. Рушниці були перероблені на обрізи і зграя почала „працювати“. Найбільш бандити грабували пасажирів, які їхали з станції Гайсін до міста. Забирали гроші, речі і одяг. „Операції“ бандитів продовжувались до літа 1929 р. В літі вони пограбували кілька склепів, їдалень, буфетів („Кр. Зв.“ 5.9.29).

Крадіжки по військових частинах.

Кореспондент з 153-го стріл. полку (Одеса) пише: „не знаю як по инших частинах, але в нас у полку крадіжки скарбових речей бувають дуже часто. Немає того дня, щоби щонебудь не пропало“ („Черв. Арм.“ 28.8.29).

Кореспондент з 7-го сап. бат. (Павлоград) додає, що в них крадіжки робляться навіть вартовими та дневальними. Про теж пишуть з 8-го сап. бат. (Житомир). „Чимало крадіжок“ було в 133-му полку (Київ). „Частенько крадіжки трапляються“ в 8-му стріл. полку (Феодосія). „Каптенармус 136-го стрілецького полку (Київ) частенько крав з комори продукти. Його спіймали і заарештували. Він трохи посидів, а через деякий час його звільнено, і він повернувся на стару посаду каптенармусом“ („Черв. Арм.“ 28.8.29).

„Часто трапляються крадіжки“ в 30-му гарм. полку (Катери-

---

*) Проситься Ш. п. Читачів звернути увагу на ту характерну обставину, що хроніка складена на підставі відомостей виключно большевицьких часописів. Отож не може бути мови навіть про „згущення фарб“, бо подаваємі факти промовляють самі за себе.

Редакція.

нослав). Крадуть гроші, одяг, чоботи і все, що підвернеться під руку („Черв. Арм.“ 20.10.29).

„Крадіжки в нашому полку не зменшуються. За останні тижні у червоноармійців украдено 5 чи 6 шинелів, годинника, грошей до сотні карбованців“ — пише кореспондент з 3-го конвойного полку (Харків, „Черв. Арм.“ 23.10.29).

В тім же числі газети повідомляють про збільшення крадіжок у 2-му кін. полку (Проскурів), 3-му кін. полку (Летічів), 298-му стріл. полку (Сквіра) і 75-му гарм. полку (Миргород).

Випадок у 80-й стріл. дивізії.

Дивізія розташована в районі Бахмута (Артемівска). Большевики вважають її за одну з найпевніших частин, бо вона комплектується робітниками Донецького басейну. Вона, навіть, носить назву „червонопрапорової дивізії робітників Донбасу“. Отже в дивізії нещодавно трапився дуже неприемний для окупантів випадок.

На політнавчанні в одному з полків, політичний керовник запитав червоноармійця:

— „Що дала радянська влада селянам?“

— „Нічого“ — відповів той.

— „А земля, що дісталася селянству?“

— „То-що земля: дали землю, а потім все, що на ній родить, забирають“...

В гуртку червоноармійців, які були на політнавчанні, почали кричати: „правильно“.

Політнавчання прийшлося спинити. Почали розслідувати випадок. Знайшли, що ворожа большевикам аґітація широко розвинена в дивізії. На чолі „контрреволюціонерів“ стояв свідомий червоноармієць - українець Варенів. У слідчому акті зазначені ось-які розмови, які вели між собою червоноармійці:

„Партійці і комсомольці - дармоїди. Вони кар'єристи, торохтії, на робітничій клясі виїджають. Як що буде війна, всіх комсомольців і партійців побити треба“.

„Зовсім даремна справа — військова служба та навчання. Нащо нас сюди пригнали? Тільки на те, щоби навчити боронити комуністів. Робітникам і селянам нема чого боронити. Нічого їм радянська влада не дала — їх експльоатують так само, як і при старому режимі. Справжній робітник-комуніст на велику посаду не сяде: не пустять. Усюду буржуї по старому. Другу революцію робити треба“.

Військовий трибунал засудив Вареніва, як „запеклого клясового ворога“ на 6 років позбавлення волі з суворою ізоляцією („Черв. Арм.“ 26.10 29).

Молодь українську засилають на Далекий Схід.

Божевільна ідея Сталіна — утворити колективізацію сільского господарства — не має на Україні жадного успіху. Українське се-

лянство ведете завзяту і підчас криваву боротьбу за своє право бути індівидуальним власником на своїй землі. Отже радянський уряд зараз старається схилити до колективізації українську військову молодь і дурить обіцянками та пропаґандою червоноармійців, які цього року звільняються зі служби. Для того, щоби відірвати молодь від широких верств селянства, колгоспи (колективні господарства) утворюється в більшості по-за межами України. На Далекому Сході утворено для українських червоноармійців 11 великих „комун", з них 5 у Владивостоцькій окрузі, 4—в Амурській і 2 коло Хабаровська. Усі вони — дуже близько від китайського кордону („Черв. Арм." 13.10.29).

Червоноармійці 2-го червоно-козачого полку (Проскурів), які записалися до комуни, були послали на Далекий Схід двох „ходоків" — козаків Олійника і Громенко. Ось що розказали вони „комунарам" після повернення до полку. „Землі для комуни нарізано багато, але місцеві селяне ненавидять комунарів і вже зараз ведуть завзяту боротьбу проти комуни. Житла немає. Засобів теж. Комуна розташована як-раз на кордоні, китайці роблять завжди наскоки і немає сумніву, що одного часу вони переріжуть комунарів". Через це Олійник і Громенко вважають неможливим утворювати комуну, бо вона істнувати не може („Кр. Зв," 30.10.29).

Начальство оголосило Олійника і Громенка „навмисними нищителями соціялістичного будівництва" і вирішило у всякім разі комуну будувати.

Історія повертається. Цар Петро колись нищив українське козацтво, засилаючи його на будування ровів біля Петербурґу; Сталін продовжує це, засилаючи у „колгоспи" Далекого Сходу.

Рекрутів до Харкова везуть з Москви.

Скрутно стає на Україні червоному окупантові. Ґрунт хитається під ногами і все більше доводиться підтримувати „порядок", як в „добрі старі часи", — кадрами, надісланими з Москви.

Харківська залога в цім році одержує в великій кількости рекрутів з московських робітників. Так, 3-й полк звязку одержав поповнення з фабрики тов. Рикова під Москвою, 4-й Український полк Г. П. У. (головна сила окупантів) — з підмосковної фабрики „Голос Текстилей". Перше запитання новоприбувших було: „чи є газета російською мовою?" („Черв. Арм." 25.10.29).

В такій спосіб здійснюється так звана „українська автономія"!

„Культурність" червоної армії.

„Червона армія це є величезний університет" — пише большевицька військова газета („Черв. Арм." 28.8.29).

Дамо де-які ілюстрації з життя цього „університету".

Про крадіжки, які широко розвинені в армії, ми вже писали. Є й инші явища „університетської культури".

Допис з 30-го гарм. полку (Катеринослав) каже: „коли черво-

ноармійці куди йдуть або їдуть, то не пропустять ні однієї жинки чи дівчини, на кожну тюкнуть чи облають" („Черв. Арм." 20.10.29).

Допис з 50-го кін. полку (Тульчин) повідомляє, що „крива лінія венеричних захоровань йде вгору і свіжі випадки хороб збільшуються" („Черв. Арм." 17.10.29).

У 52-му кін. полку (Гайсін) червоноармійці сплять втрьох на двох ліжках, бо инакше немає місця. Дах у касарні такий, що підчас дощу на підлозі стоять озера. Через це червоноармійці часто хоріють („Черв. Арм." 25.10.29).

У 4-му кін. полку (Летічів) кімната санітарної частини брудна, немазана; у ній завжди бігають миші. „Не кімната, а хлів" — каже дописувач („Черв. Арм." 25.10.29).

У 49-му кін. полку (Тульчин) червоноармієць Горлов підчас сніданку знайшов у їжі велику мишу. Зараз же була утворена „спеціяльна комісія", яка виявила, що „миша у їжі не варилася, а вскочила, коли їжа вже була готова". Мимо того червоноармійці відмовилися снідати. „Спасибі" — каже дописувач — „нагодилася якась баба й забрала увесь суп свиням" („Черв. Арм." 25.10.29).

У 4-му кін. полку (Летічів) червоноармійці ходять з вошима („Черв. Арм." 20.10.29), а в 295-му стрілецькому полку (Сміла) розвели блощиць („Черв. Арм." 25.10.29).

Справжній університет!

Червоноармійці - селяне ворожі до влади.

Майже в кожному числі радянських військових часописів можна знайти відомості про велике незадоволення червоного „начальства" селянською частиною армії. Селяне, особливо свідомі, називаються завжди „клясовим ворогом", „куркулями", „глитаями", „наймитами буржуазії" і т. п. Селяне-червоноармійці відповідають на це збільшенням своєї ворожнечи до влади. Тихо і непримітно вони розкладають тую силу, на яку спирається червоній окупант.

У 75-му стріл. полку (Кременчук) був червоноармієць - селянин Полінців. Він показав себе, як досить розвинений, і тому навіть попав до полкової школи. У вільні від навчання години він збірав червоноармійців по кутках і провадив „контрреволюційну" агітацію. „Він говорив про те, що політика партії на селі погана, і що навіть робітникам погано живеться, і що індустріялізація нікому непотрібна". Одного часу Полінцева, який розмовляв з червоноармійцями-селянами, покликав на полкові партійні збори політичний керовник. Полінців відповів йому: „Ідіть собі обмірковуйте свої справи, а ми обмірковуємо свої."

Газета додає до того, що „випадків таких чимало" („Черв. Армія", 8.9 29).

У 4-му кін. полку (Летічів) червоноармійці збіраються купками і кажуть „жахливі" речі: „селян обдирають, так що коли вибухне війна, селяне не боронитимуть радянського союзу" („Черв. Арм." 31.8.29).

У 45-му гарм. полку (Київ) червоноармійці зраділи, коли почули, що китайці викинули радянців з Манжурії: „молодці китайці; так і слід! Большевики все кажуть: імперіялізм, а самі чужу дорогу загарбали". Один з червоноармійців додав: „коли почнеться війна, я перший втечу; у мого батька останній хліб забрали" („Черв. Арм." 24.8.29).

Ворожнеча до влади виступає де-коли навіть у військових комуністів і комсомольців. Так, у 52-му кін. полку (Гайсін) червоноармійці-партійці Крутоус, Журавель і Мельник рішуче відмовилися після звільнення з армії поїхати до комуни (колективне господарство): „ми до комуни не поїдемо, а коли партія вважатиме за потрібне забрати в нас партквитки, хай забирає" („Черв. Арм." 25.10.29).

Комсомолець Кудинов з 43-го стріл. полку (Зиновєвск) написав до дому пораду батькові „звести на нівець своє господарство, щоби не здавати хліб державі" („Черв. Арм." 16.10.29).

Політичний керовник 15-го гарм. полку (Миколаїв) Світич, який у партії з 1921 року, казав червоноармійцям: „тепер навіть робітники форменно голодують, бо мясо лежить по холодильниках для відправки за кордон. Масла, яєць та инших продуктів немає. Не можна будувати господарство коштом шлунку, коли більшість робітників незадоволено" („Черв. Арм." 25.10.29).

Взагалі „Черв. Арм." знаходить, що в армії є „багато ворогів, плаксунів та панікерів", які ввесь час скаржаться: „сільске господарство занепадає, скочується вділ, а не посувається наперед. Тому, мовляв, треба відмовитися від фантастичного завдання колективізації, орґанізації нових радгоспів і т. п., і дати цілковиту волю приватному, індивідуальному господарюванню селянства". Звичайно, газета каже, що партії і радянському уряду з цими „клясовими ворогами" не по дорозі (13.10.29).

Терор селянства проти влади.

Українське селянство зараз веде велику і криваву боротьбу проти заходів влади утворити так звану „соціялизацію сільского господарства". Особливо загострилася боротьба, починаючи з вересня ц. р., коли уряд надіслав на село силу урядовців і пропаґандистів для орґанізації хлібозаготовлі. Можна сказати, що зараз уся Україна залита кровю і обгорнута полумям пожеж. Це яскраво виступає зі сторінок військової преси, хоч і не про все, що діється на селі, вона пише.

Даємо відомості про терор за один тільки місяць.

У селі Ободівка коло Тульчина на землі колишнього маєтку ґрафа Собанського радянці утворили „бесарабську комуну їм. Котовського", залишивши селян без землі. Селяне відповідають на це жорстоким терором.

„Цими днями в Ободовці селяне вбили судового виконавця, що здійснював вироки суду". „Кілька місяців тому з обріза забито

активного селькора". „Одночасно селяне вбили одного з голів сільради Ободівського району". „Тривожні постріли й досі лунають ночами мало не з самого парку комуни попід вікнами житла комунарів" („Черв. Арм." 13.10.29).

Для того, щоби боронити комуну від помсти селян, при ній зформоваио кінну сотню. Усі комунари віком від 18 до 35 років зараховані у склад тієї сотні („Черв. Арм." 20.10.29).

У Таращанському районі селяне вчинили 27 підпалів господарств радянських шпигунів (так зв. „незаможників"—„Черв. Арм." 12.10.29).

До села Бородянка під Київом приїхав „начсостав" 46-і стрілецької дивізії (Київ) для проведення „кампанії" хлібозаготовлі. Селяне влаштували йому добру зустріч — запалили 5 хат прихильників радянської влади. „Начальство" ледве втекло („Кр. Зв." 27.10.29).

У с. Дубові Розваживського району на Київщині „лише за один місяць спалено 6 бідняцьких господарств, убито одного з найактивніших членів сільради, кілька разів членам комісії для хлібозаготовель доводилося одстрілюватися від селян". У „червоний день" натовпи селян зібралися і співали „Ще не вмерла Україна" („Черв. Арм," 16.10.29).

„У колгоспі „Ґіґант" селяне підкинули записку, загрожуючи перебити всіх членів колгоспу, коли колгосп не поділиться на хутори" („Черв. Арм." „19.10.29).

„У Старосільскій сільраді селяне тяжко поранили голову артілі (там-же).

„У Войхівській сільраді селяне спалили в колгоспі запаси сіна" (там-же).

У с. Сошниковому Бориспольського району за аґітацію проти хлібозаготовель було заарештовано 12 селян. Арешту сприяв місцевий комсомолець Лазаренко. Через два дні Лазаренко був тяжко поранений пострілом з рушниці („Черв. Арм." 23.10.29).

„У с. Ґорлищі Батуринського району вночі проти 25 вересня забито пострілом через вікно голову сільради Пописько. Встановлено, що це було актом селянської помсти" („Черв. Арм." 27.9.29).

„У с. Буденівці Тарасо-Шевченківського району селяне вчинили розправу над трьома працьовниками по хлібозаготовлям. „Всіх їх побили так, що ледве живих лишили" („Черв. Арм." 17.10.29).

„У с. Пологах на Прилуччині вночі проти 10 жовтня селяне стрілом через вікно забили голову сільради Маляренка". Маляренко був прихильником радянської влади (там-же).

„У містечку Старо-Ушиця селяне — терористи вчинили замах на секретаря осередку Бабінюка і голову сільради Дзіневського" (там-же).

У с. Боголюбові на Волині селяне на чолі з д. Фещенком зформували гурток з 10 чоловіка для виконування терористичних актів проти представників радянської влади („Черв.Арм." 24.10.29).

У с. Новопісочнім на Поділлю селяне забили в брутальний спосіб червоноармійця Кішко, який нещодавно повернувся до села

з армії і почав провадити на селі „активну працю" („Кр. Зв." 1.11.29).

Селянами забито голову Більської сільради Марусю Іванець і тяжко поранено „активіста" Заїчінської сільради Зиміна („Черв. Арм." 18.10.29).

„У с. Синьках Голованівського району Ананьєвської округи ГПУ відкрило терористичну селянську організацію, яка „протягом кількох років убивала представників сільскої влади" („Черв. Арм." 20.10.29).

У с. Горбачи на Волині селяне забили секретаря сільради Ковальова, який активно провадив хлібозаготовлі (там-же).

У Сухолуцькій сільраді на Київщині селяне забили активного радянського робітника, редактора місцевої сільської газети Кушніра, що провадив хлібозаготовлі (там-же).

У с. Тростянчику біля Тульчину стрілом через вікно забито голову сільського комітету незаможників Гнатенка („Черв. Арм." 2.11.29).

Військова нарада у Харкові.

2-го листопада у Харкові відбулася нарада вищого командного складу Української військової округи. На нараді головував командуючий військом округи Якір, але напрям наради був більше політичним, ніж військовим. Прибув на нараду навіть начальник політуправи червоної армії у Москві Гамарнік. На нараді були також генер. секретар укр. комун. партії Косіор і начальник політуправи української округи Гришін (жид і москаль). Офіційно нарада мала завданням обміркувати ріжні військові питання („Черв. Арм." 3.11.29). Але, як ми чули, найголовнішим завданням наради була організація боротьби з „селянськими настроями" в українських теріторіяльних військових частинах; зріст цих настроїв дуже непокоїть Москву. Через те й надіслано з Москви до Харкова Гамарніка.

Політичні вирішення наради тримаються у великій таємниці. Відомо лише, що Гамарнік поставив вимогу „збільшити і зміцнити інтернаціональне виховання" частин червоної армії на Україні („Кр. Зв." 5.11.29). Отже справа з українізацією частин, мабуть, може рахуватися скінченою.

„Коли комарі кинуть кусати".

Під такою назвою „Черв. Арм." (2.11.29) умістила цікаву статтю. Комарі — це комуністи і радянські урядовці, що утискують українське селянство. У 296-му стріл. полку (Черкаси) червоноармійці ведуть між собою балачки, що комарі мають такий звичай, що завжди кусають; через це з комарями можна лише так поводитися, як і зі всякою шкідливою твариною — вбивати них.

Цікаво, що комуніст для селянина - червоноармійця є лише комаром — маленькою, нікчемною і зовсім нестрашною твариною.

Нова панщина.

„Черв. Арм.“ (13.10.29) дає нарис життя в одному із зразкових колективних господарств — „червоноармійській бесарабській комуні ім. Котовського“ біля Тульчина. Навіть й з цього підмалєваного нариса можна бачити, що життя „комунарів“ є справжнім відновленням колишньої панщини.

Усе життя комуни суворо регляментоване. Комунари обідають в загальній їдальні. Дітей мають віддавати на виховання у ясла. Організовано комуністичний клюб, відвідування якого обовязкове для кожного члена комуни. Що дня комунар одержує з управи комуни наказ, що і де він мусіть робити назавтра. Після праці одержує від інструктора чек, де визначено, яка ним виконата робота і що то виносить на карбованці. Розцінка остільки некорисна, що місячно комунар заробляє не більше 45—50 карбованців (треба взяти на увагу, що тепер карбованець ледве виносить одну третину своєї до воєнної вартости). З цієї платні управа комуни вираховує ще вартість витрат на житло, харч, одіж, прання білизни, голярню, парню та тютюн. Отже на руки комунар одержує якусь дрібницю.

Все, що комуна вироблює, йде у кошт ненаситної радянської держави і у кешені комуністів. Ніхто з комунарів немає права взяти собі ні одного яйця, ані яблука, ані картоплі. Мимо того, врожай комуни добрий. Цього року зібрали понад 15 тисяч пудів пшениці, 100 тисяч пудів буряка, 9 тисяч пудів вівса, 4 тисячи пудів кукурудзи, 20 тисяч пудів сіна і 800 пудів лікарських трав.

Начальство комуни, звичайно, живе добре. Газета повідомляє, що керовник комуни Левицький цього року поїхав до Парижу, Берліну та Нью-Йорку подивитись „як живуть капиталісти“. Для того комуна має гроші.

Як-що в зразковій комуні панує така страшенна експльоатація, можна собі уявити, як живуть співробітники инших комун. Зрозумілим стає, чому селяне не йдуть до комун і чому уряд так клопочеться затягнути до комунарського кріпацтва червоноармійську молодь, яку зручніш можна одурити.

„Революційне свято“ у Харкові.

Як видко з „Черв. Арм.“ (10.11.29), роковини захоплення большевиками влади у Росії — 7 листопада — були в цей раз відсвятковані у Харкові дуже блідно і непомітно. Демонстрації „мас“ мали казенний і примусовий характер. Кольони демонстрантів було зформовано в той спосіб, щоби робітники і мешканці були під суворим доглядом війська, особливо частин так зв. „4-го українського червонопрапорового ім. тов. Дзержинського полку Г. П. У.“ Мабуть окупанти боялися якихось замахів від „вдячного“ населення.

Селян на „святі“ не було майже зовсім. Делєґації робітників були зі всіх великих промислових міст України, але більшість

делеґацій складалася з робітників неукраїнської національности. Так само були делеґації робітників з Москви і Петербурґу.

З захопленням повідомляє газета, що на всіх присутних зробили велике враження нові досягнення радянскої промисловости, а саме: на вулицях Харкова зявилося аж 60 авто, а Харківський паротягобудівельний завод збудував один мотор внутрішнього згорання системи „Зульцер".

К-й.

Бібліографія.

„La société des Nations et les Réfugiés Ukrainiens. Lettre ouverte de M. Alexandre Chouiguine à M. le docteur Fridtjof Nansen“. Edition du Haut Conseil des Emigrés Ukrainiens. 42, Rue Denfert-Rochereau. Paris (5-e). Pages 40 in 8⁰ Prix?...

Гарно видана у французькій мові брошура містить у собі 1-е. Передмову Г. Косенка, секретаря Високої Ради Українських Еміґрантів. 2-е. Отвертий лист проф. О. Шульґіна до д-ра Фрідтьофа Нансена. 3-е. Листи заступника українських організацій президентові ліги націй з 30 і 31 серпня 1928 р. 4-е. Донесення представника Польщі. 5-е. Лист П. Авґуста Залеського, міністра закордонних справ Польщі з дня 10 грудня 1928 р. 6-е. Лист проф. О. Шульґіна з дня 12 грудня 1928 р. 7. Текст петиції українських еміґрантів П. Верховному Комісарові для еміґрантів. 8-е. Лист заступника українських організацій до членів дорадчої комісії при Верховному Комісарові для еміґрантів з дня 14 червня 1929 р. і 9-е. Текст большевицького паса, який видається для советських підданців з України.

Оця збірка документів уявляє дорогоцінний матеріял для історика, що писатиме колись історію Ліґи Націй, і для історика людської культури взагалі. Для відносин „культурного“ людства XX віку і для його найвищої репрезентації „Ліґи Націй“—це є яскраве і скандальне testimonium paupertatis, бо цілу масу паперу списано, силу людської енерґії зужито на те, щоби довести представникам „культурної“ людської громади XX віку, що сорокаміліонний нарід у центрі Европи має право на власне національне імя! Це право, вже признане навіть евразійськими дикунами-большевиками, все ж і після всіх заходів наших заступників перед радою ліґи націй досі не признано нам, головне через старання москвофіла д-ра Нансена! Десь даремно в листі до нього проф. О. Шульґін говорить:

„По правді стає тяжко, коли бачиш себе змушеним зужити стільки енерґії, зібрати стільки доводів, щоби підперти домагання настільки ясне“.

Тай іще: „Неймовірно, щоби в центрі Европи після війни, що дала волю народам, тисячі та ще тисячі людей знаходиться без признання їм їх найелементарнішого і найсвятішого права!“

Лист проф. Шульґіна до д-ра Нансена не можна читати без глибокого душевного зворушення. Його історичні, юридичні і просто загально-людського характеру арґументи могли би зрушити камяне серце... опріч хіба серця нашого „старшого брата“, що відмовляє нам права існування, та його друзів.

В передмові п. Косенко подає короткий перебіг цілої української справи перед Ліґою Націй та змальовує перед очима европейського читача в коротких рисах українсько-російські відносини до і по револції 1917 р. і сучасне становище українських еміґрантів. Він іще раз підчеркує, що річ іде не про якесь складне політичне питання чи домагання признання політичної незалежност України, а лише про те, мовляв, „найелементарніше право“.

Не знати, чи отця брошура зробить яке враження на вершителів долі світу, але для нас, українців, вона лишиться незабутнім історичним памятником доброзичливости до нас не тільки з боку нашого „брата", але й дальше стоячих оборонців „гуманних засад" (на папері та в деклераціях!...), починаючи від заступника ще так недавно відзискавшого свою державну незалежність норвезького народу д-ра Фрідтьофа Нансена!

Книголюб.

Promèthee. Revue Mensuelle. Organe de défense national des peuples du Caucase, de l'Ukraine et du Turkestan № 35. Oktobre 1929.

Цей дуже цікавий місячник є присвячений справам народів Кавказу, України та Туркестану. Його завдання й проґрам найліпше окреслюються отцим уступом з передової статті найновішого числа: „...І для найсліпіших є видно, що немає иншого спасіння для нас, як зєднання усіх сил моральних і матеріяльних, аби нам відзискати відняту нам свободу і загородити дорогу традиційному наступові Росії..."

В черговому числі знаходимо новий інформаційний матеріял з дотичних країн. Для нас, українців, є особливо важна стаття про Україну д-ра І. С. Моліне, депутата до пар'яменту і віцепрезидента цлової комісії. В цій статті автор подає дуже річеві відомості про природні багацтва України та про її ролю в економічнім і політичнім життю Европи. Звертає увагу Франції на можливі перспективи при відзисканню Україною своєї державної незалежности.

Дуже цікавий матеріял про життя українського комсомола подає В. С. у статті „Комунізм і молоде покоління на Україні".

Цей місячник, помимо своєї великої ваги, яку він має як інформаційний матеріял для европейського читача, має не менший інтерес для представників тих поневолених народів, котрим загрожує „традиційний наступ Росії".

Той самий.

Amiral G. von Schoultz. Avec la „Grand fleet" 1915—1918. Edition Payot. Paris 1928. 383 pages. Prix 25.oo frcs. fr.

Книжка написана головнокомандуючим фінляндською фльотою, б. капітаном І-ої ранги російської фльоти Шульцем, який підчас Світової війни був представником російської фльоти при головному командуванню анґельською фльотою.

Це одна з тих книжок, яка в майбутньому конче мусить бути перекладена на українську мову для зазнайомлення як наших військових взагалі, так і нашої морської молоди з бойовим і з внутрішньо-рейдовим життям самої могутньої в світі фльоти підчас Великої війни.

Оповідаючи про вихід „Великої Анґельської фльоти" перед відомою Ютландською битвою, автор забуває про те, що вихід цей стався головним чином дякуючи повідомленню російського Морського Ґенерального Штабу, що „Німецька фльота відкритого моря" вийшла в море. Річь у тім, що рос. Морськ. Ґен. Штаб мав у себе один примірник дуже таємного коду сиґналів і радіосиґналів німецької фльоти, який був захоплений на німецькому крейсері „Маґдебурґ", затопленому крейсерами „Паллада" і „Олегъ" у острова Оденсхольм (Финська затока) ще у 1914 році. Німці довго про це не знали. Оджеж дякуючи цьому і крім того чудово поставлений контр-адміралом Непеніним контр-розвідці Балтійської фльоти, російське морське командування по більшости знало про великі виходи німецької фльоти і завжди старалося упередити союзників. Так було і перед Ютландською битвою.

Багато відомостей в книжці і про уклад життя в Анґлії взагалі підчас Світової війни.

Contre-Amiral Gordon Campbell. Mes navires mystérieux. Edition Payot. Paris 1929. 260 pages. Nombreuses illustrations. Prix 17.oo frcs.

Автор торкається такого питання, яке підчас Світової війни не тільки не

було знайомо публиці і військовим взагалі, а навіть і широкі морські кола мало були поінформовані про це.

Він пише про так звані „кораблі-ловушки" („bateaux pièges."), яких таємно було пущено анґельським адміралтейством для заманювання і нищення німецьких підводних човнів. Автор сам командував по черзі трьома такими кораблями, де все було збудовано на ріжного роду хитрощах. Цікавий опис урядження цих кораблів, а також бійок їх з німецькими підводними човнами й затоплення останніх, по більшости ціною власної загибели. Звертає увагу чудове поводження команд цих кораблів.

Max Dorian. Le Sextant ou un civil chez les marins. 12 Hors-texte en heliogravure 219 pages. Editions J. Talandier. 8 édition. Paris 1928. Prix 12.oo frcs.

У книжці описане сучасне пливання одного з найновіших крейсерів французької фльоти „Lamotte-Picquet" (8000 тон, 34 узла ходу) і міноносця „Jaguar" (2397 тон і 35 узлів) від берегів Франції до південної Америки. Вона написана легко і влучно й тому читається з цікавістю. Мета її — побудити широкі кола Франції до звернення більшої уваги на свою военну фльоту. Цей тип літератури конче буде потрібний у нас на Україні для зрозуміння значіння нашого моря, а тому, до появлення власної оріґінальної літератури подібного роду, потрібуватимемо перекладів.

Святослав Шрамченко,
Лейтенант фльоти.

Редакція

вітає Вш. п.п. Читачів, а разом з цим ціле наше вояцтво, в розсіянні суще, з Новим Роком і бажає, щоби в 1930 р. довелося нам побачити Рідну Землю вільною й незалежною.

Воєнно-наукове видавництво
„ДО ЗБРОЇ“

Ціна 2 зол. без перес.